

קונטרס
חלזון התכלת
במשנת הראשונים

והוא בירור דברי הראשונים בענין
מהות חלזון התכלת והמסתעף



מאת
אהרן הלוי ליפשיץ

לייקוואוד כסלו תשע"ח

לכל עניני הקונטרס

אהרן הלוי ליפשיץ

241 Joe Parker Road

Lakewood NJ 08701

732 691-6998

oglifshitz@ksimail.com



ספר זה מוקדש
לעילוי נשמת
אמי מורתי
האשה הכשרה הצנועה והחסודה
מרת שרה בת ר' מנחם ליפשיץ ע"ה

נלב"ע בדמי ימי'
י"ד חשון תשנ"ז

ת.נ.צ.ב.ה

הסכמה
מאת הגאון רבי שמואל קמנצקי שליט"א
ראש ישיבה דפילאדעלפא

בס"ד ד' לפ' וישב תשע"ח

לכ' הרה"ג המופלג ר' אהרן הלוי ליפשיץ שליט"א

עברתי על קונטרסו המכונה חלזון התכלת במשנת הראשונים בו האריך בביאור סימני חלזון התכלת ע"פ משמעות סוגיות הש"ס ודברי הראשונים אשר מפיהם אנו חיים. ודבריו נכונים ואמיתיים שהדרך היחידה בקביעת מציאות החלזון הוא ע"פ דברי רבותינו הראשונים שדבריהם הם אצלנו הלכה למעשה, והפורש מדבריהם כפורש מן החיים.

והנה כב' הרחיב בביאור שיטת רש"י ורבותינו בעלי התוס' בכ"מ בש"ס והרמב"ם פ"ב מהל' ציצית ושאר, מדבריהם נלמד לגבי ההמצאות השונות במציאות חלזון התכלת שעלו בזמן האחרון שרבו הדיעות יש אומרים בכה ויש אומרים בכה ומבססים דבריהם ע"פ המחקר וספרי מדע הישנים ונדחקים להכניס המצאותיהם בדברי חז"ל ומקצת מדברי הראשונים שלא יהא בהם סתירה לדבריהם ואולם גם אחר כל העמל רבים נלאו לפרשה ולכולם יש פירכות מדברי רוב ראשונים ולכן אין חוששים להמצאות הנ"ל אפי' בתורת ספק.

ובאמת מסורת בידינו מגדולי שאין לנו תכלת בזה"ז וכן משמע בביאורי הגר"א או"ח סי' ט', וגם מטעם זה לא חשו רוב ישראל להצעות השונות שעלו עד הלום בזיהוי חלזון התכלת וכבר כתב בערוך השלחן סי' ט סעיף יב בענין התכלת וז"ל, ודע שזוה שנים ספורות שאחד התפאר שמצא החלזון ועשה ממנו תכלת והמשיך אחריו איזה אנשים אך לא הי' לו שומע מגדולי הדור ומכלל ישראל ונתבטל הדבר עד כי יבא גואל צדק בב"א.

ובזה אני מסיים בברכת הצלחה וכ"ט

שמואל קמנצקי

KOLLEL
TORONTO

כולל
טאראנטא

INSTITUTE FOR ADVANCED JUDAIC STUDIES

Rosh HaKollel
Rabbi Yaakov Hirschman

בית המדרש - זכרון משה
ע"ש דוד' משה יוסף בן שמעון ז"ל רייכמאן

Rosh HaKollel
Rabbi Shlomo Miller

שלמה אליהו מילר

רה"כ ואב"ד דכולל טאראנטא

הנה בא לפני כרב אברהם איזשיל שליט"א וקונטרס גידו
הקדמא חז"ל/ חתום בשם פראנקל/ אברהם אברהם שבתאי
היה צדק בחכמה הוא דם ממש ולא היה בעלמא וכו' שבו
יוצק לחיים וכו' וכו' חתום בשם פראנקל חתום ששנים
מבמורקס און צד תכלת ואפילו בחינת חליתו אין אפוא
בא אפודי כרב פנא דאין עם כצד אברהם ששנים
מחנכים עם חסידים כצד און צד חתום אמת
אברהם פנא דהיה חסידים עם אברהם בן שוין צד יגאל אבר
אברהם שליט"א אורי מילר ויבן רבים מחסידיו
אשר ביה"ח ו' כסלו תשע"ח אסף עם טאראנטא
אמר ואלא מילר

הסכמה

מאת הגאון רבי שלמה אליהו מילר שליט"א

ראש כולל ואב"ד כולל אברכים דטאראנטא

הנה בא לפני הרב אהרן ליפשיץ שליט"א וקונטרסו בידו הנקרא חלזון התכלת במשנת הראשונים והאריך לברר שהראשונים נקטו דדם התכלת הוא דם ממש ולא ריר בעלמא, וכמו שכהיום רוצים אחרים לומר, וכבר כתבתי שלדעתי ברור שהתכלת החדש שעושים מהמורקס אין זה תכלת, ואפילו בתורת חומרא אין להשתמש בו, וידידי הרב הנ"ל האריך גם בזה לברר שמה שעושים המתחדשים הם טועים בזה ואין זה תכלת אמיתי. והרב הנ"ל הרחיב משנתו בזה להוכיח כן שאין זה תכלת והנני מברכו שיוציא לאור משנתו ויהנו רבים מחבורו.

וע"ז בעה"ח ו' כסלו תשע"ח לפ"ק פה טאראנטא

שלמה אליהו מילר

הסכמה

מאת מו"ר הגאון רבי אריה מלכיאל קוטלר שליט"א *

ראש ישיבת בית מדרש גבוה

ב' אב תשס"ז

בפרקי דר"א פ"ב דאמר ריב"ז לתלמידו אמור לנו ד"א מה"ת א"ל רבי אמשול לך משל למה"ד לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהיה מוציא כך אני איני יכול לומר ד"ת יותר ממה שקיבלתי ממך א"ל אמשול לך משל למה"ד למעין זה שהוא נובע ומוציא מים ויש בכחותיו להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס כך אתה יכול לומר ד"ת יותר ממה שקבלו מסיני וכו' ע"כ ובאבדר"נ פ"ו שדברים שלא שמעתן אוזן מעולם וכו' ע"כ, וק' דאבות פ"ב מנה ריב"ז שבחיה דראב"ה בור סיד שאינו מאבד טיפה ומש' שלא היה מעין המתגבר, ונראה שמה שדרש דברים שלא שמעתן אוזן מעולם היה ע"י מדתו דבור סיד שאינו מאבד טיפה. וע' רש"י קידושין ושננתם שיהיו ד"ת מחודדים בפ"ך אלא חזור עליהם ובדוק בעומקם, ובמדה זו נהיה כמעין המתגבר שבכל פעם שחוזר ומעמיק יותר מתחדש לו בעומק הדברים.

אפריון נמטיה למע"כ ידידי הרה"ג ר' אהרן ליפשיץ שליט"א מחשובי האברכים פה כולל בית מדרש גבוה אשר חיבר ספר "באר שרים" על הרמב"ם הלכות נזקי ממון, בור סיד שאינו מאבד אפילו דיוק בדברי הרמב"ם ונו"כ ובודק בעומקם, נושא ונותן בדברי הראשונים והאחרונים הדנים בדבריו ומחדש חידושים מאירים ומשמחים, ויה"ר שיתקבלו דבריו בבי מדרשא יהנו הלומדים והמעיינים, יזכה להוסיף ולחדש כהנה וכהנה ולחבר חיבורים על עוד ספרי הרמב"ם ולהגדיל תורה ולהאדירה.

אריה מלכיאל קוטלר

באאמו"ר הגר"ש זצוק"ל

* הסכמת ראש הישיבה שליט"א נתנה לספרי באר שרים על הלכות נזקי ממון, ונדפס כאן ברשות ראש הישיבה שליט"א

הסכמה

מאת הגאון רבי יצחק סורוצקין שליט"א *

ראש ישיבת טעלז ומתיבתא ד'ליקוואוד

בס"ד

חדש הגאולה תשע"ג

הובא לפני גליונות ערוכים על הרמב"ם הל' מקואות מהאברך כמדרשו רך בשנים ואב בחכמה מצוין בכשרונותיו וביושר הבנתו הרה"ג הנעלה ר' אהרן ליפשיץ שליט"א.

התענגתי למאוד על דבריו הנוכחים והנעימים, הנאמרים בטוב טעם ודעת שהעלה ברוחב ידיעתו וניכר איך שהוא לן בעומקה של הלכה וגרס באורייטא תדירא שעיי"ז קנה לו ידיעה יסודית ומקפת ובצירוף עם כשרונותיו המרובים ראה סימן ברכה והעלה בנינים יקרים ומשמחים בביאור דברי הרמב"ם

ובודאי ראויים הדברים להעלותם על שלחן מלכים ויבואו דברי לחזקך ולברכך בברכת הדיוט שתזכה שיתקבלו חידושיך והערותיך הקולעות אצל מבקשי האמת להגדיל תורה ולהאדירה.

החותם מתוך אהבה וכבוד ויקר

יצחק בהגר"ב סורוצקין זצוקללה"ה

* הסכמת ראש הישיבה שליט"א נתנה לספרי באר שרים על הלכות מקואות, ונדפס כאן ברשות ראש הישיבה שליט"א

הסכמה

מאת הגאון רבי ארון רייך שליט"א *
ראש ישיבת ישיבה גדולה ומתיבתא ד'וודלייך

בס"ד - שלחי תשרי תשע"ח לפ"ק

הנה ידיד נפשי הגאון המהולל ר' אהרן ליפשיץ שליט"א, הגר בשכונת ישיבתנו הק' ושאונו נהנים מהשפעת תורתו ויראתו, מתכונן להו"ל עוד חוליא בשרשרת ספריו הנפלאים והמפורסמים, אשר בשם באר שרים יכוננו, בעניני קרפף שלא הוקף לדירה, וספר זה הוא מו"ל לע"נ אמו ע"ה, ובענוותנותו הרבה ביקש ממני לעמוד בשער לברכו, ובאמת לא בי הוא כי המחבר שליט"א הוא ת"ח מופלג וספריו נודעים לרבים, אמנם לא אוכל לסרב לגברא רבא דכוותי, וע"כ הנני מברכו בברכת הדיוט שימשיך ללמוד וללמד מתוך הרחבת הדעת כאוות נפשו, ולאורך יו"ש יזכה את הרבים בחיבוריו הנפלאים.

המברכו בהערצה ובידידות נאמנה,

ארון רייך

* הסכמת ראש הישיבה שליט"א נתנה לספרי באר שרים על הלכות קרפף, ונדפס כאן ברשות ראש הישיבה שליט"א

תוכן הענינים

הקדמה.....א

פתיחה.....ג

סימן א מקומות בחז"ל שהוזכר חלזון.....יא

(א) משנה בכורות (ריש פרק ו) : (ב) משנה כלים (פרק יב משנה א) : (ג) תוספתא מנחות (פרק ט הלכה ו) : (ד) תלמוד ירושלמי שבת (פרק א הלכה ג) : (ה) תלמוד בבלי שבת (כו, א) : (ו) תלמוד בבלי מסכת שבת (עד, ב) : (ז) תלמוד בבלי מסכת שבת (עה, א) : (ח) תלמוד בבלי מסכת מגילה (ו,א) : (ט) תלמוד בבלי קידושין (עב, א) : (י) תלמוד בבלי סנהדרין (צא, א) : (יא) תלמוד בבלי מנחות (מב, ב) : (יב) תלמוד בבלי מנחות (מד, א) : (יג) ספרי (זאת הברכה פסקא שני) : (יד) פסיקתא זוטרתי (לקח טוב, זאת הברכה לג, יט) : (טו) בראשית רבה (פרשת מקץ מג, י פרשה צא) : (טז) דברים רבה (כי תבוא כט, ד פרשה ז) : (יז) ילקוט שמעוני (וארא רמז קפה)

סימן ב אי חלזון בלשון חז"ל מורה דוקא על חלזון שבדמו

צובעים את התכלת.....טז

מחלוקת רש"י והרמ"ה אי סוגיא דסנהדרין דף צא קאי לענין חלזון התכלת או מין אחר : דיוק לשון הערוך דס"ל כהרמ"ה דהסוגיא לא קאי לענין חלזון התכלת : דברי הבאר שבע ועוד אחרונים דלשיטת הערוך, החלזון שבסנהדרין הוא מין ארבה : משמעות כמה מהראשונים דהא דאיתא במדרש דנרתיק החלזון גדל עמו לא קאי אחרזון התכלת : ביאור על פי הנ"ל בהא דלא הזכירו הראשונים לענין חלזון התכלת שנרתיקו גדל עמו : ביאור בשיטת רש"י בענין אי חלזון היינו חומט : דברי הגר"מ טוקאצניסקי דעל פי יסוד הנ"ל דיש שני מיני חלזון מיושבים דברי הרמב"ם בענין מהות החלזון : דברי האמרי יוסף דעפ"י הנ"ל יש ליישב קושיא על דברי הרע"ב דכתב דחלזונות אין להן עור : סיכום דחמשה פירושים יש למילה "חלזון" - דג, תולעת, חומט, ארבה, ודבר הדומה לאספוג הימי

סימן ג דברי הראשונים בענין מהות חלזון התכלת.....כז

ראשונים שכתבו דחלזון התכלת הוא דג : דברי הגר"א דכל מה שבים דג שמו : דברי האבן עזרא בענין מין דג היוצא מן הנהר : ביאור לשון הברייתא במנחות דחלזון

התכלת ברייתו "דומה" לדג : ראשונים שכתבו דחלזון התכלת הוא "כמין דג" וכדומה : ראשונים שכתבו דחלזון התכלת הוא תולעת : ישוב הסתירה בלשון רש"י בענין מהות חלזון התכלת

סימן ד בענין אי חלזון התכלת הוא מין טהור לו

דברי הגר"ש לאנדא בענין סתירת משמעות בדברי רש"י אי חלזון הוא מין טהור : דברי המהרש"ם דלפי כל דברי רש"י יש לומר שהחלזון הוא דג טהור : דברי רש"י בסנהדרין דחלזון התכלת הוא תולעת ולא דג ממש : ביאורו של הגר"ח קנייבסקי בשיטת רש"י דחלזון התכלת הוא דג קטן : דברי רבינו בחיי דלא הוכשר למלאכת שמים אלא דבר טהור : דברי האחרונים דיתכן דחלזון התכלת הוא מין טהור ועל כן הוכשר למלאכת שמים : מהא דכתבו כמה מהראשונים דחלזון התכלת אין לו עור, משמע דס"ל דאינו מין דג טהור

סימן ה בענין צבע חלזון התכלת מ

לשון הברייתא במנחות דגוף החלזון דומה לים, ולשון מסכת ציצית דגופו דומה לרקיע, וישוב הגר"ח קנייבסקי דהיינו הך : נוסח הרמב"ם בדפוסים שעין החלזון דומה לעין התכלת, ונוסח כת"י הרמב"ם דעינו דומה לעין הים : לדברי הגר"ח קנייבסקי הנ"ל ליכא נפק"מ בין הנוסחאות, וכדבריו משמע מלשון הסמ"ג

סימן ו בענין מקום צידת חלזון התכלת: אם הוא בתוך הים או בהרים מב

דברי רש"י דחלזון התכלת עולה מן הים להרים : דברי הבית אפרים ועוד אחרונים דלשיטת רש"י מקום צידת החלזון הוא על היבשה ולא בתוך הים : כדברי האחרונים משמע מלשון הספרי : דברי התוס' בטעם דהצד חלזון אינו חייב משום נטילת נשמה כדין שולה דג מן הים : דברי הבית אפרים ודעימיה דמלשון התוס' משמע דסובר דמקום צידת החלזון הוא בתוך הים : ישוב סוגיא דסנהדרין ולשון הספרי לשיטת התוס' : דברי המהרש"ם דיתכן לומר דגם התוס' ס"ל כרש"י דמקום צידת החלזון הוא ביבשה : בריטב"א בשבת מפורש דשולין את חלזון התכלת מתוך הים : משמעות התוס' והריטב"א דאין חלזון התכלת יכול להתקיים חוץ למים אלא לזמן מועט : משמעות לשון הרמב"ם ועוד ראשונים דחלזון התכלת נמצא בתוך הים עצמו : דברי הרדב"ז דחלזון התכלת נמצא בתוך הים, וגם היה עולה בחלקו של זבולון בזמן הבית : יש לומר דכן ס"ל לרמב"ם ודעימיה, ועל כן לא הזכירו הא דחלזון התכלת עולה אחת לשבעים שנה

סימן ז בענין דם חלזון התכלת נא

ענף א - האם לשון "דם" בדברי חז"ל מורה דוקא על דם ממש או דיתכן דקאי גם על נוזל אחר היוצא מהגוף : שיטת רש"י ד"דם ירוק" הנזכר בגמ' אינו דם ממש : דברי

רש"י דחלב מכשיר לטומאה כדם חללים כיון שהוא דם שנעכר : מדברי הר"ש ועוד ראשונים החולקים על רש"י משמע דס"ל דדם ירוק הוי דם ממש : שיטת הרמב"ם דדם ירוק אינו דם ממש : **ענף ב - האם דם החלזון שצובעין בו התכלת הוא דם ממש :** קושיית הר"י דאמאי אין חייבין על הוצאת דם חלזון התכלת משום נטילת נשמה, ותירוצו של ר"ת דדם החלזון מפקד פקיד : מדברי הר"י ור"ת מבואר דס"ל דדם החלזון דצובעין בו תכלת הוא דם ממש : תירוצו של הרמב"ן לקושיית הר"י דחלזון גופו אטום ואין חייבין על הוצאת דמו משום נטילת נשמה : ראה מדברי הרמ"ך דג"כ ס"ל כראשונים הנ"ל דדם החלזון דצובעין בו תכלת הוא דם ממש : משמעות רבי אברהם בן הרמב"ם והמאירי דג"כ ס"ל כנ"ל : שיטת הרמב"ם דאין החובל חייב משום נטילת נשמה אלא משום מפרק : ביאורם של החתם סופר ועוד אחרונים דמקורו של הרמב"ם הוא מחמת קושיית הר"י הנ"ל : סיכום דס"ל לכל הראשונים הנ"ל דדם החלזון דצובעין בו תכלת הוא דם ממש : **ענף ג - האם דם החלזון שצובעין בו התכלת מפקד פקיד או חבורי מחבר :** שיטת הרמב"ם : שיטת רש"י : **ענף ד - צבע דם החלזון שצובעין בו התכלת :** לשון רש"י שמראית דם החלזון דומה לים שדומה לרקיע : דברי הרמב"ם שדם החלזון שחור כדיו

סימן ח בענין צביעת תכלת על ידי עירבוב סמנין עם דם החלזון סז

שיטת רבינו בח"י שמערבבים סמנין עם דם החלזון כדי שיקלוט הצמר את העין : שיטת רש"י ששורין את הבגדים בסמנין, אבל אין מערבבין אותן עם דם החלזון : דברי התוס' דשמא צבע התכלת נעשה דוקא על ידי תערובת דם חלזון עם סמנין : דברי הרמב"ם שמערבבים הסמנין עם דם החלזון עצמו, אבל אינו ברור מהו הצורך לסמנין : נחלקו הנודע ביהודה ואגרות משה אם לשיטת הרמב"ם מערבבים סמנין כדי שיקלוט את העין או בשביל עצם צבע התכלת :

נספח תשובה בענין חלזון התכלת סז

מאת הרה"ג ר' דניאל אשר קליינמאן שליט"א
מרא דאתרא קהל נחלת דוד ובעמח"ס קובץ הלכות ועוד

מפתח מקורות עט



הקדמה

יתברך היוצר ויתקלס המלמד תורה לעמו ישראל, על אשר הביאני עד הלום להוציא לאור עולם קונטרס קטן זה העוסק בליבון ובירור דברי חז"ל והראשונים בענין חלזון התכלת. בתקופה האחרונה של תולדות עם ישראל, נתרבו במאד מאד עיון התורה ומלחמתה של תורה בענין מצות תכלת בכלל, וזיהוי חלזון התכלת בפרט. ועצם התופעה של מלחמה זו היא כליל תפארת לכלל ישראל, אשר כל עצמותה של המלחמה מבוססת על אהבת התורה והמצות, וביקוש האמת ללא שום פשרות.

החל עם הדפסת ספריו הגדולים של האדמו"ר מראדזין בענין מצות תכלת מלפני כמאה ושלשים שנה, ועד ימינו ממש, תפשה לעצמה העיון במצוה זו מקום מיוחד בין כותלי בית המדרש ואצל תופשי התורה. וכידוע, הרבה מהעסק בסוגיא זו בא בגין הצעות שונות שנאמרו בדורות אלו בענין זיהוי חלזון התכלת, אשר בעקבות הצעות אלו לקחו על עצמן רבנן ותלמידיהו עול ההעמקה בסוגיא זו, לראות אם ההצעות עומדות איתן כנגד אספקלריא של תורה. ולפי הנראה, רובם ככולם של עשרות המאמרים וחיבורים שנכתבו בתקופה זו על ידי עוסקי התורה בענין סוגיא דתכלת וחלזון התכלת, נכתבו או בתורת סניגור לזיהוי מסויים של החלזון, או בתורת קטיגור נגד הצעה מסויימת של זיהוי החלזון.

בקונטרס זה שאני מגיש לפניכם היום, לא באתי לסייע או להפריך זיהוי מסויים של החלזון [ואין צריך לומר שלא באתי ח"ו לערער נגד אלו המטילין כל מיני תכלת בבגדיהם], אלא כוונתי בזה אך ורק להשתעשע בפלפולא דאורייתא ולירד לעומקא של הסוגיא ודברי הראשונים כדרכה של תורה בכל סוגיותיה ומקצועותיה. ויש בגישה זו כמה מעלות חשובות, ואחת מהבולטות שבהן הוא שלא נגשתי כלל וכלל לדון אי דברי הראשונים תואמים לידיעות היסטוריות וכדומה שבאו לידינו מכתבי אוה"ע וכו', אשר לפעמים יש להם הברקה מקסימה אשר יכולה להביא בעקבותיה בלבול וטשטוש בהבנה ישרה בדברי הראשונים, וקלישות האמונה בצורך לבטל דעותינו לדבריהם הקדושים [ועיין במה שהארכתי בנקודה זו בפתיחה במאמר כבודם של ראשונים].

רוב רובם של דברי הראשונים שהובאו בקונטרס זה, נלקטו מספרים ומאמרים שכבר יצאו לאור העוסקים בסוגיא זו, וגם משיחה של תורה עם הרבה מהבקיאים ומבינים בסוגיא זו, אשר קשה לפרט כולם בשמם המפורש. אולם רצוני להזכיר במיוחד את ידידי היקרים הרה"ג ר' ישראל בארקין שליט"א, והרה"ג ר' ישראל רעזאנבערג שליט"א [בעמח"ס מראה הרקיע ועוד], אשר ידיעתם הרחבה בסוגיא זו מפליאה מאד, וידיהם רב

להם במלחמתה של תורה. גם ברצוני להזכיר את ידידי היקר הרה"ג ר' דניאל אשר קליינמאן שליט"א [מרא דאתרא קהל נחלת דוד, ומוח"ס קובץ הלכות ועוד], אשר בעינא טבא הרשה לי להכניס בתוך קונטרס זה תשובה שכתב בענין חלזון התכלת, אשר בו הוא מפלפל בטוב טעם בדברי הראשונים לארכם ולרחבם, ותשואות חן חן לו. תודתי נתונה גם לידידי היקר הרה"ג ר' יונה ליבערמאן שליט"א על עזרתו בהגהת הקונטרס.

יה"ר מלפני נותן התורה שעל ידי קונטרס זה יתרבו כבוד שמים, כבוד התורה וכבוד גדולי התורה, ונזכה כולנו יחד לעסוק בתורה לשמה ולראות בבנין בית תפארתנו ובביאת גואל צדק, במהרה בימינו, אכיה"ר.

כסלו תשע"ח
אהרן הלוי ליפשיץ

פתיחה

מאמר כבודם של ראשונים

הא' סוגיא דעסקינן ביה בחיבור זה, דהיינו סוגיא דסימני חלזון התכלת, הרי היא חלק מתורתנו הקדושה, וככל חלקי התורה, אמונתנו הברורה דהסוגיא בשלומתה, בכל פרטיה ודקדוקיה, קיבלה משה מסיני ומסרה ליהושע וכו' וכו', וכדתנן במשנה ריש מסכת אבות. ומסורה זו לא נפסקה, חלילה, באנשי כנסת הגדולה, אלא שלשלתה נמשכה לתקופת התנאים והאמוראים, ראשונים ואחרונים עד ימינו ועד בכלל. ועל אף דמצינו בחלק זה של התורה חלוקי דעות בין בעלי המסורה בעינינים מסויימים, וכמו דמצינו בשאר חלקי התורה, אין זה פוגם כלל בנאמנות המסורה ולא בתוקפה, אלא כך היא דרכה של תורה דשבעים פנים לה, ואלו ואלו דברי אלקים חיים. והמפורסמים אינן טעונין ביאור ואריכות לשון, והרי הם פינת יסוד לכל בר ישראל בכלל ובין תורה בפרט.

אמנם דא עקא, על אף דאמונת המסורה וההתבטלות אליה קיימת וחזקה בלב כל בן תורה, מ"מ לפעמים נפלט מילה או מאמר מלשונו או עטו של ההוגה בתורה, שמשמעותו לחלק באמון מסורה זו בין סוגיות אשר יסודם בירור עניני הלכה של איסור והיתר, חיוב או פטור, לבין סוגיות אשר יסודם בירור עניני טבע ומציאות, המולידים נפקא מינה לענין הלכה.^א ומשמעות חילוק הנ"ל הוא, דאף שאנו כופין ראשינו ומקבלים

א. ובנוגע לעניני מציאות שכתבו הראשונים שאין בהן נפק"מ להלכה, עיין מש"כ בספר אמת ליעקב על התורה (בראשית א, א), וז"ל דברי רמב"ן אלה (בראשית א, ח ע"ש) הם שעמדו לי בשעה שראינו איך שבני אדם יורדים מעל המטוס ע"י סולם על גלגל הלבנה, וחשבתי בלבי מה יענה כעת הרמב"ם ז"ל שכתב שהלבנה היא בעלת צורה רוחנית, והרהרתי בלבי שכעת נצחה הקבלה את הפיליסופיא, ונחמתי את עצמי בדברי רמב"ן אלו.

אבל כפי שאנחנו מתייחסים לדברי הראשונים שסוברים אנו בגדר של אלו ואלו דברי אלקים חיים א"כ אע"פ שבמקום זה אין הלכה כמותו אבל שיהיו דבריו דברי טעות לא יכולתי להשלים, ואם טעה הרמב"ם בהלכות יסודי התורה מדוע לא יטעה בהלכות שבת וכדומה?

והנראה בזה, דהנה לכאורה יש לתמוה על כל הענינים שכתב הרמב"ם בארבעת הפרקים הראשונים של הלכות יסודי התורה, הא כתב הרמב"ם בסוף הלכות אלו [פ"ד הל' י"ג], וז"ל ועניני ארבעה פרקים אלו הם שחכמים הראשונים קוראין אותו פרדס וכו', ובחגיגה [דף י"א ע"ב] איתא: אין דורשין במעשה בראשית כו' ולא במרכבה ביחיד אא"כ היה חכם ומבין בדעתו וכו', וא"כ בודאי לא נכתבו עניינים אלו אלא נמסרו בעל פה לאוזן, וא"כ איך כתבן הרמב"ם בחיבורו ופירסמם לכל, ובפרט

בהכנעה כל הכרעות בעלי המסורה בענינים ששורשם נדון של הלכה, מ"מ היכא ששורש הנדון הוא בענין קביעות מציאות מסוימת, בזה ניתן רשות לבעל דין לחלוק ולברר האמת לעצמו. והנה מלבד עצם ההרס והאיבוד של חלק גדול ממסורת התורה שנוצר על ידי דעה כוזבת זו, הרי היא שורש פורה ראש ולענה שעלולה מאד להביא בעקבותיה פקפוק בכל עיקר אמונתנו בקבלת ומסורת כל חלקי התורה שבעל פה, ד' ישמרנו.

וראשית כל עלינו לדעת, דלא אלמן ישראל ולא אלמן מסורת התורה, ושמירת אמיתתה הרי היא תמיד תחת השגחת נותן התורה, וחלילה לומר שבמשך הדורות נפלו שיבושים וטעויות בשום חלק מחלקי התורה, מחמת איזו טעות או חסרון ידיעה של מוסרי התורה. וכבר קבע לנו יסוד זה מרן החזון איש (קובץ אגרות חלק ג אות ב) במתק לשונו בענין חשש נפילת טעויות בנוסח הגמ':

"תורה שבעל פה נשתמרה על פי השגחתו יתברך, והרבה פעמים הוגה על פי חכמים ונפלה מחלוקת בהגה', וגם זה בשהגחתו יתברך בעונש שכחת התורה, ובהמתקת הדין שיהי' אלו ואלו דברי אלקים חיים, ונתגלה טפחיים מהתורה ע"פ גרסאות חלוקות. והרבה פעמים נפסקו הדינים היוצאים לב' הגרסאות, כי לא במקרה נעשו, ומובטחנו שלא נפלה טעות שאינו תורה כלל, כי זה כרת אתנו ברית על תורה שבע"פ".

ובמקום אחר האריך יותר החזון איש (קובץ אגרות חלק א סימן לב) בבירור ענין השגחתו ית' בשמירת תורת הראשונים משיבושים וטעויות:

"כ' לפרש סוגיא... ולהגיה בגמ' ע"פ כת"י מינכן, וכי כל חכמי הדור מזמן הראשונים עד עכשו כולם לא עמדו על האמת, מפני שסופר אחד טעה והוסיף דברים בגמ' מלבו, והכשיל את כל החכמים. ואני לא מהם ולא מהמונם, וכת"י שהיה בידי הראשונים ז"ל מסרו נפשם עליהם, והשגחתו ית' שלא תשתכח תורה מישראל הגינה עליהם, וכשהחלו להדפיס את הגמ' מסרו חכמי הדור נפשם על זיקוקו והגהתו. ואם אמנם לפעמים נהנים מהכת"י לנקות השיבושים המתהווים בהמשך הזמן, אבל דבר שיצא מיד כל רבותנו בלי

שהרמב"ם עצמו [בפ"ד הל"י] הביא הדין הזה שאין דורשין בדברים האלו ברבים וכו', וא"כ מדוע כתב בספרו?

ובעל כרחנו אנו צריכין לומר שמה שמסר לנו הרמב"ם בפרקים אלו אין זה לא מעשה מרכבה ולא מעשה בראשית, אלא כתב כל הד' פרקים אלה מדעתו הרחבה מתוך ידיעות בחכמות חיצוניות, כלומר שלא מחכמת התורה, אלא הרי זה פיליסופיא בעלמא – ונאמר שכבר השיג עליו הגר"א ביו"ד סי' קע"ט סק"ג שהפיליסופיא הטתו ברוך לקחה ועיי"ש, והרמב"ם כתב פרקים אלו רק בתור הקדמה לספר יד החזקה, ועיקר הספר מתחיל מפרק ה': כל בית ישראל מצווין על קידוש השם וכו', ואין לדמות טעויות בהלכות אלו לטעויות בהלכות שבת וכדומה, ודו"ק עכ"ל.

שום פקפוק - חלילה להרוס. הגע עצמך, בשעה שיש שלשה כתי"ל לפנינו ושנים שוין, אנו לוקחים את השנים ומניחים את האחד, ומאן לימא לן דהכתי"ל מינכן אינו מאותו שנתבטל ברוב בזמנו, ומאן לימא לן שלא היה ידוע לבלתי מדוקדק, ובכל אופן הוא בטל כחרס הנשבר נגד הגרסא המקובלת וכו'. אבל כשאנו סומכים על הקבלה, תורת רש"י ותוס' וכל החכמים, ודאי היא התורה".

והצורה שעל ידה נשתמרה מסורת התורה במשך כל הדורות מכל פגע רע, היינו על ידי רוח הקודש שזכו לה גדולי מוסרי התורה, וכמש"כ החזון איש (קובץ אגרות חלק א סימן טו) לענין דברי התנאים והאמוראים:

"והנני שב לאמונה הפשוטה בתורה שבעל פה, ואיני נכנס להשיב "מפני מה" רק רצוני להיות כישראל הדיוט המספר "מה" שקבל, והוא שאין כח בשום חכם מחכמי התורה אחר חתימת המשנה לחלוק על המשנה ואין שום חכם מחכמי התורה ברשותו לחלוק על התלמוד אחר חתימת התלמוד. משרשי האמונה שכל הנאמר בגמ' בין במשנה ובין בגמ' בין בהלכה ובין באגדה, הם הם הדברים שנתגלו ע"י כח נבואי שהוא כח נשיקה של השכל הנאצל, עם השכל המורכב בגוף, בזמן שהנבואה היתה חזון נמצא, רוח הקדש הוא שפע מהשכל הנאצל על השכל המורכב, אבל יש הבדל יסודי בין נבואה לרוח הקודש, נבואה, אין השכל המורכב של האדם משתתף בה, אלא אחרי התנאים הסגוליים שנתעלה בהם עד שזכה לזוהר נבואי, אפשר לו להיות לכלי קולט דעת... מבלי עיון ועמל שכלי, אבל רוח"ק היא יגיעת העיון ברב עמל ובמשנה מרין, עד שמתוסף בו דעת ותבונה בלתי טבעי. מיסודי האמונה המקובלת שרוה"ק מטיבה להשיג את האמת שבתורה שנתנה בנבואה, בהיות שאין התורה "אמת - אפשרי" אלא אמת חיובי, אמת קיים, ומבטחת בעליה על אמיתת השגתו".

ורוח הקודש הזו לא נפסקה בתקופת האמוראים וסתימת הגמ', אלא נמשכה גם לדורות הראשונים ולהלן, וכמש"כ בשו"ת חתם סופר (או"ח סימן ר"ח ד"ה מ"ש רמכ"ת):

"מ"ש הראב"ד בהלכות לולב "כבר הופיע רוח"ק בבית מדרשינו" וכיוצא בזה כמה פעמים, אין ר"ל רוח"ק כמו שהיה לדע"ה וחבריו, אבל היינו רוח ד' על עוסקי תורה לשמה אשר זוכים לכוון האמת אפילו אם לפי טבע חכמתם ושכלם לא ישיגו ידיהם חוש' כזו, מ"מ הקב"ה בחסדו יחייב חכמא לחכימא לפי שעה, וכזה זכה עתניאל בן קנז לכוון האמת ע"י פלפול וק"ו וגו' ש' מה שלא היה בטבע חכמתו להשיג, ועד"ז אחז"ל אעפ"י שניטלה הנבואה מן הנביאים, מכחמים לא ניטלה".

ועל דרך זה הובא בשמם של החפץ חיים והגר"ד לייבאוויץ זצ"ל דכל דברי הראשונים הם בכלל אלו ואלו דברי אלקים חיים, והחפץ חיים עצמו סבר שגם

לענין דברי חלק מהאחרונים אמרינן הכי, וכפי שהובא בספר הרב הדומה למלאך (תולדות חייו של הגרב"ד לייבאוויץ זצ"ל עמוד 115):

"פעם הגדיר [הגרב"ד] את החילוק בין ראשונים לאחרונים, שאצל הראשונים לא שייך לומר שטעו, שכאשר יש מחלוקת בין הראשונים חייבים לומר "אלו ואלו דברי אלקים חיים" אבל לא שייך לומר שטעו. מה שאין כן אצל האחרונים, אפשר שטעו. וסיפר שה"חפץ חיים" חולק עליו בענין זה ודעתו שענין "אלו ואלו דברים אלקים חיים" שייך גם באחרונים כה"קצות החושן" וה"נתיבות המשפט" וכו'."

וענין זה של הופעת רוח הקודש בבית מדרשם ובחיבוריהם של מוסרי התורה, הרי הוא מתגלה אף בענינים שלא התכוונו להם אותם המחברים כלל, אלא דבר ד' נופלת תחת לשונם בהשגחתו יתברך שלא בידיעתם, וכמו שיסד לנו בספר אורים ותומים (סימן כה קיצור תקפו כהן סוף סימן קכד) לגבי השלחן ערוך והרמ"א:

"ולדעתי אין ספק כי הכל בכתב מיד ד' השכיל על ידם, כי קושיות רבות שהקשו האחרונים ותי' בדרך חריף ועמוק, וכמו כן כללו במתק וקוצר לשונם דינים הרבה, ולאין ספק שלא כוונו להכל כי איך היה אפשר לרוב המלאכה מלאכת שמים שהיה עליהם, ומי הוא הגבר שיעשה חיבור על כל התורה לקוח מכל דברי הראשונים ואחרונים לא יכבד עליהם מלאכת שמים, רק רוח ד' נוססה בקרבם להיות לשונם מכוון להלכה בלי כוונת הכותב, וחפץ ד' בידם הצליח".

וממנו בבי מדרשא בשם הנצי"ב דיסודו של התומים אינו מוגבל לדברי השלחן ערוך ורמ"א, אלא כן הוא בכל ספרי הראשונים ואפילו בספריהם של גדולי האחרונים, וכמו שהובא בשמו בספר הרב הדומה למלאך (שם):

"וסיפר [בעל הברכת שמואל] בהזדמנות זו על רבו הנצי"ב, הג"ר נפתלי צבי ברלין זצ"ל, שביאר פעם בשיעורו איזה רמב"ם ואח"כ הראו לו שהרמב"ם עצמו באחד מתשובותיו מבאר בדרך אחרת. אמר להם הנצי"ב דעו לכם, כל דברי רבותינו מהראשונים עד ה"פני יהושע" נכתבו ברוח הקודש, וכמובן מאיליו ספר היד החזקה בכלל זה. אלא שמה שכתב הרמב"ם בתשובה זהו פירושו שלו ועדיין יש מקום לפירושים נוספים כי שבעים פנים לתורה".

ועפ"י הנ"ל מובן, דכמו דלא יתכן לומר שהראשונים טעו בדבריהם מחמת שלא כוונו לסברא נכונה או מחמת שלא הגיע לידם נוסח אמיתי בגמ', והיינו מטעם שמירת התורה בהשגחה עליונה באמצעות רוח הקודש וכנ"ל, הוא הדין והוא הטעם דחלילה לנו לומר שטעו הראשונים בדבריהם מחמת חסרון ידיעה בטבע או במציאות, וכמש"כ להדיא ובלשון נוקבת בשו"ת דברי יציב (או"ח סימן קי אות יא):

"אמנם לעיקר חידושו בקונטרסו הנקרא וכו' שראיתיו רק עתה, לא הסכמתי לו כלל ולא

אוכל להסכים, ובודאי דהמנחת כהן והפר"ח וחבל הפוסקים הנוהים אחריהם מלפני מאות בשנים, כל רז לא אניס להו ובקיאין בכל חדרי תורה וחכמה, וח"ו להעלות על הדעת שרבותינו הפוסקים היה להם חסרון ידיעה בזמניהם בחכמה, ומכ"ש כשנוגע להלכה של תורה ממש, וטובה צפרנן של ראשונים וכו', וכל החכמים בעיניהם של זמן הזה הם כקליפת השום נגדם, ואם ח"ו תלך בדרך עלקתון זה תפוג תורה ח"ו, וגם בהל' טריפות וכדומה שח"ו שישתנה לפי המציאות ודעת רופאיהם, ולדוגמא בשיעור כותבת דמייטבא דעתא, יאמר הרופא שלפי חוסר הקלוריות וכדו' של אדם זה לא מייטבא דעתא בזה ואצלו יש שיעור אחר, בודאי שכל דבריהם לא יזיו זיו כל שהוא מדברי ושיעורי חכז"ל ורבותינו הגאונים והפוסקים. וחכמי התלמוד והגאונים והפוסקים תורת אמת בפיהם מפי הגבורה ברוה"ק וכו', ואם כי מותר וחובה לפלפל בדבריהם הקדושים, ולמי שכחו יפה להכריע במקום שחולקים, אבל ח"ו וחלילה וחם לומר שלא ידעו, חם ליה לזרעא דאברהם לומר כן, וחכמים הזהירו בדבריהם."

ועוד כתב הדברי יציב בענין זה (שם סימן קיא אות ד) :

"אצלינו כל הראשונים והפוסקים, ובכללם המנחת כהן וכו', הכל נאמר למשה בסיני וכל הרוחות שבעולם לא יזיו דבריהם הק', ומותר לנו רק לפלפל ולהעמיק ולהבין בדבה"ק, וח"ו לומר על דבריהם שליתא וכד', ואם חשכו עינינו ח"ו מלראות האמת וקצרה שכלנו מלהשיגם, צריכין אנו לבקש ולהתחנן מהחונן לאדם דעת שיוכנו ללמוד תורה לשמה שנוכח לראות האמת לאמיתה של תורה".

ועוד מובן עפ"י מה שנתבאר, דאפילו במקום שידוע לנו שהראשונים לא ראו בעצמם דבר מסויים, או שלא היה ידוע בימיהם ידיעה מסויימת, ומה שכתבו הראשונים בענין אותו דבר היתה עפ"י דעת תורתם הקדושה ולא עפ"י עדות ראייה וידיעה ממש, אין זה מעלה או מוריד ואין בזה שום נפק"מ כלל. וכ"כ האדמו"ר מראדזין (במאמר שפוני טמוני חול סימן ב אות ז) במילות ספורות בענין שיטת רש"י בצבע דם חלזון התכלת :

"אמת שלכאורה משמעות לשון רש"י ז"ל במס' חולין הוא נגד זה, שכתב וזה לשונו הקדוש "שהתכלת דומה לים שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים שנה ומראית דמו דומה לים וים אנו רואין שדומה לרקיע וכו'" יעו"ש, והגם שיש לומר שרש"י ז"ל לא הכיר ולא ראה את החלזון, כדמשמע באמת מלשונו ז"ל "וים אנו רואים שדומה לרקיע", משמע שדם חלזון לא ראה עינו הקדושה ורק מסברא כיון שהתכלת דומה לים שפט על דמו שהוא כים, אבל בכל זה דבר תימה הוא לומר ח"ו שרש"י ז"ל בסברתו לא כוון אל האמת".

וכמו"כ ליכא נפק"מ בין מה שכתבו הראשונים בתורת פסקי הלכות, לבין מה שכתבו דרך פירוש הסוגיא, וכמו שיסד לנו מרן החזון איש (קובץ אגרות חלק ג סימן טו) :

"ומה שכתבו שלא אמרוהו הר"ן והריטב"א בדרך פסק רק בדרך פירוש, אינו מובן, כי

מעולם לא חילקו הפוסקים כשהיו באין למנין הדעות, אם כתבו הרשב"א ושאר פוסקים בפסקיהם או בחדושיהם, וכל דבריהם הם אצלנו הלכה למעשה, ולא נאמר הדבר אלא בפרש"י דלפעמים מפרש אליבא דחד או אליבא דהוה אמינא, אבל לענין עיקר הפירוש של רש"י בהדינאם היוצאים מהם, תמיד נחשב דעת רש"י כאחד הפוסקים. וכי יתכן לומר שמה שפירש רש"י (חולין נד, ב) על ניב' ועיכול ניב', אינו לפסק הלכה רק לפירוש. או מה שפירש רש"י (חולין נו, א) רוב בשם קיים שלא יצא העצם פעם אחת לחוץ, הינו דרך פירוש ולא דרך פסק. והדברים ק"ו כאן, שכל יסוד פירושן הוא על האמת הזו שהתחלת היום הוא מן המזרח (שהוא צ' מעלות מירושלים) ויהיה המונח הזה לא בהחלט רק כדבר אפשרי, חלילה לאמר כן".

ודבר נפלא הובא בשם החזון איש בענין זה בספר "האיש וחזונו" (תולדות מרן החזון איש זצ"ל, פרק קביעות ההלכה), דאם באמת נעלמה ידיעה מסויימת מהראשונים, א"כ בהכרח שאין בה שום נפקותא להלכה:

"ובעת הוכוח הגדול על קביעת השבת ביפן, אף אז חפש דרכו רק בראשונים, וכשמשוהו חשב שהראשונים הגיעו למסקנה שהגיעו בחסרון ידיעה במדע, ורצה לראות עליונות בנו בידיעה נוספת שחסרה להם ועל כן גם רצה להגיע למסקנה חדש², אמר [החזון"א] ברורות: "השקפה מעמיקה מבהרת שאין שיטת הראשונים... מבוססת על אי ידיעה של ישוב בשטח הכדור התחתון, ואין לישוב התחתון שום יחס לההלכה הפסוקה שלהם, לא יחוס חיובי ולא יחוס שלילי". ובעל פה הוסיף והסביר שמלבד המובא אצלו, כי "ידיעת הישוב התחתון היא אמנם מוקדמת, כי כבר היא נזכרת בזוהר, כידוע", אלא שאילו היה נחוץ להלכה שידעו על ישוב הכדור התחתון אין להניח אי ידיעת הדבר בראשונים, ואם לא ידעו הרי שלא היה הדבר הכרחי ונחוץ לקביעת ההלכה."

ב. בספר המדובר עליו כתוב בזה"ל: לפי המציאות הידועה בימינו אין מקום לקבל שיטת הרז"ה והחזו"ר כנגד שאר השיטות – מתוך דקדוק בגוף הדברים נראה ברור הדבר, שהראשונים כשכתבו דבריהם שהתחלת היום היא במזרח, כלומר בסין, סוף היבשה, סברו שחצי הכדור התחתון הוא כולו מים. וכבר הוכחנו לעיל מדברי ראשונים רבים, שקיבלו את התפיסה אשר היתה מקובלת בעולם בזמנם ולא ידעו מיבשת אמריקה מצדו השני של הכדור. לכן החזיקו שהתחלת המזרח הוא בסימן, סוף היבשת של חצי הכדור העליון. בימיהם לא הפליגו רחוק מהיבשה בחשבם שבגבול ידוע בים נופלים לתהום הים ולא סיכנו את עצמן לנסוע רחוק למרחב הים. ומכיון שמוכרחים היו לקבוע למעשה את גבול היבשה בקצה מזרח, ממילא כל מה שהחמה הולכת ומקפת נחשב אצלם למערב העולם, וכל הים בכל היקפו נחשב על המערב. כל זה היה רק בחשבון ולא במציאות. ועל פי דרך זו כתבו לבאר לשון הגמ' בראש השנה. אמנם כעת שנתגלו איים ויבשות הלאה למזרח, ברור שלא היו חולקים למעשה לענין שבת, שכל מי שהולך מזרחה צריך להקדים 4 רגעים לכל מעלה, ולמערב, לאחר 4 רגעים, ולא היו פוסקים בדבריהם הלכה למעשה לשנות את יום השבת למי שירד באניה מחוף סין, או לשנות היום באיזה גבול שהוא, עכ"ל.

ואם דברים הנ"ל נאמרו לענין נדון שהמציאות שעליה מדובר היא ברורה נגד עינינו והננו עדי ראייה לאמיתתה, על אחת כמה וכמה דצריך להזהר מלדבר נגד הראשונים באופנים שהמציאות שעליה אנו דנין אינה ניכרת אלא מתוך השערות מדעיות וכדומה בעלמא. ועל כגון דא כתב הגר"י מרצבך זצ"ל (במאמר בשם "הלכות פסוקות וזיהויי מדע בכפיפה אחת", שפורסם ב"הנאמן" גליון לד שנת תשכ"ז) בלשון הקולע אל המטרה:

"כמו שטיבו של כל מדען הוא לנטות אחרי כל הברקה ולהדמות שכך ולא אחרת הוא הביאור הנכון, כאילו זו היא הלכה למשה מסיני, כך גם בעבודתו. בו בזמן שאיש הלכה רגיל לשים את ה"לולא דמסתפינא" שלו, את ה"נראה לומר", ומיד נכנע הוא למסורת קדומים ולדעות גדולים, וליותר מ"ספק שמא הוא כך" לא יגיע, עלול המדען מהסברו הוא, מהשערותיו הוא, לעשות מיד כאילו אמת לאמיתתה, זיהוי בצורת: זה הוא זה ולא אחר וכו'. כשמחברים פירושי המדען להלכה פסוקה, מחשיבים כל השערות שבלי משים מתגנבות תמיד לעבודת איש המדע כאילו הן בגדר אמת לאמיתתה, מזכירים אך ורק דעה אחת שלו והלומד אינו יודע שיש מקום לבאר ביאור אחר וכו'. לומד הנער במשניות זו, כשאין ביכולתו להבחין בין מה איש ההלכה קורא "זיהוי" ומה שלגביו אמת קבועה, ובין מה שלכל הפחות ספק הוא להלכה, ולחוקר נעשה ההשערה ל"זיהוי", ויזלזל ש"טעה" ולא זיהה כאמיתות המדען וכו'. ולומד הנער מהיום והלאה במשניות שלו: רש"י טעה, כל הראשונים טעו, כל האחרונים מוטעים, עכשיו בימינו נתגלה האמת, כך היא ולא אחרת וכו'! ואילו היתה [בספר הנ"ל] הערה על הפירושים שונים שבדבר ושהדברים נוטים לצד זה החרשנו, אך "זיהוי" מוחלט, וכל האחרים טעו ואין אפילו ספק או דעות בדבר - לא. קושיא אינה תיובתא".

והנאון רבי ישראל אליהו ווינטרויב זצ"ל כלל את כל דברים הנ"ל בלשון בהירה ומאירה, במאמרו "הסתכלות על המדע באספקלריה של תורה" (נדפס לראשונה בקובץ לחושבי שמו אדר תשל"א, ושוב בספר עיני ישראל עמוד מו), ונצטט כאן מקצת מדבריו:

"לא המציאות הנמצא בחוץ יכולה לקבוע ברורות בה, רק המציאות נגדרת בדרכי ההכרעות שקבלנו בלימודה, ובהעמידה על ברירות ההכרעה בלימודה אז זהו גופה המציאות, כי הרי עומק סוגית כל מה שנמצא הוא רק בה ושם נמצא אמיתת צורתם. זהו נוהג בכל חלקיה של תורה, בין הנוגע בהשיפוט בין טוב לרע, ובין הנוגע לעצם פרשת היצירה, כי הכל תורה היא. ובהיות בתורה הבהרת האמת לאמיתו, דהיינו שאין נמנעות למעלה, על כן היא סובלת כל ההפכיים, ובכל מה שנחלקו חכמי תושבע"פ הרי אלו ואלו דברי אלקים חיים. לא רק שיתכן ב' ההסברות, רק כך הוא המציאות כאלו וכולו. כל מה שנחלקו חכמי תושבע"פ בפרשת היצירה נוהגת בהם דבר זה, כי אין המציאות של חוקי הטבע הנראים לעיני בשר מופת חותך על חכמתה כלל וכנ"ל.

כלל ישראל שקבלו התורה הוכשרה דעתם להסתכל בה פנימה ולהתאים דעתם לדעתה, אוריינתא וישראל מתקשרין דא בדא, עיין עומק מובנו בנפה"ח שער ד' פי"א. בעמדם על הר סיני נזדככה דעתם וחומרם ומעתה יכולה להמסר בידם ותהיה הכרעת דעתם דעתה של תורה, וכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש כבר ניתנה למשה בסיני. עם שכל התורה יכולים לעמוד על טיב אמיתת המציאות. מדת הגדלות של כל חכם בתורה הוא במדת קנייתו שכל התורה, וכבר מלאו דברי חז"ל בדרכי הקנייה שלה. דורינו הרחוק כ"כ ממעמד הנבחר אין לו שום מושג במהות שכל התורה של דורות קדמונים, הראשונים הם כמלאכים, שכליים פשוטים, בערכנו. בהירותם ושיקול דעתם במשקל הקדש של תורה אין לנו שום דמיון בה. הם נכנסו לפרשת מעשה בראשית לפני ולפנים מחוקי הטבע המיוסדות על אפשר ונמנע וראו כל היצור באספקלריה של תורה, כל חכם כפי שרש נפשו בתורה. וגם אם נחלקו בתכונת היצירה הרי אי"ז יותר ממחלוקת בשיקול דעתה של תורה ושום מופת מחוקי הטבע לא תחתוך ותכריע כאן. ההכרעה צריכה להיות מינייה וביה ממושקל דעתה של תורה לבד כי הרי המציאות האמיתי היא היא. ומה נואל חלושי השכל והאופי בדורנו בראותם המופת חותך בחכמת המדע ובוזה נתנו פקפוקים בדעת הראשונים בפרשת היצירה."

וראוי לסיים בדברי הגרע"א זצ"ל (הובאו בספר חוט המשולש עמ' קעז בהערה) **הנוגעים לכל הנ"ל:**

"היה [הגרע"א] רגיל לפרש מה שאחז"ל אם ראשונים כמאלכים אנו כבני אדם, ואם הראשונים כבני אדם אנו כחמורים. ופי' הוא ז"ל אם דברי ראשונים נחשבים בעינינו כדברי מלאכי אלקים כי כל אחד מיגע עליהם להבינם, אזי אנו כבני אדם. אבל מי שאומר שראשונים היו רק בני אדם כמונו שטעו בדמיונם או שלא היו בקיאים כ"כ ולא ידעו ולא הבינו, האומרים כך המה כחמורים ממש דעלמא ולא כחמורו של ר' פנחס בן יאיר שהבין עכ"פ לעמוד על דעת רבו שלא לאכול דבר שאינו מעושר ולמנוע עצמו מן הגזל וכו'".



סימן א

מקומות בחז"ל שהוזכר חלזון

(א) משנה בבורות (ריש פרק ו)

על אלו מומין שוחטין את הבכור וכו' הרי בעיניו דק תכלול חלזון נחש ועינב, ואיזהו תכלול לבן הפוסק בסירה ונכנס בשחור, בשחור ונכנס בלבן אינו מום שאין מומין בלבן, ע"כ. ובגמ' (לחב): איבעיא להו חלזון הוא נחש או דלמא חלזון או נחש, ת"ש דאמר רבה בר בר חנה סח לי רבי יוחנן בן אלעזר זקן אחד היה בשכונתינו ור"ש בן יוסי לקוניה שמו ומימי לא עברתי לפניו פעם אחת עברתי לפניו אמר לי שב בני שב חלזון זה מום קבוע לשחוט עליו וזהו נחש שאמרו חכמים.

(ב) משנה בלים (פרק יב משנה א)

שלשלת שיש בה בית נעילה ממאה, העשוי' לכפיתה מהורה. שלשלת של סימונות ממאה, של בעלי בתים מהורה. א"ר יוסי אימתי בזמן שהוא מפתח אחד אבל אם היו שנים או שקשר חלזון בראשה ממאה.

(ג) תוספתא מנחות (פרק ט הלכה ו)

תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, הביא שלא מן החלזון פסולה.

(ד) תלמוד ירושלמי שבת (פרק א הלכה ג)

חזקיה אמר ההורג כינה בשבת כהורג גמל. שמואל מקטע ידה ורגלה ויהב לה קומי מיניקה. ר' יוסי בי ר' בון יהיב ליה גו צלוחיתא. א"ר שמעון בן חלפתא ולא מחלזון שמענו, וחלזון יש לו גידים ועצמות, ולא כן תני כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר משהיה חדשים.

(ה) תלמוד בבלי שבת (כו, א)

ומדרלת הארץ השאיר נבזוראדן רב טבחים לכרמים וליגבים (מלכים ב כה, יב), כורמים תני רב יוסף אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא, יוגבים אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה.

(ו) תלמוד בבלי שבת (עד, ב)

הקושר והמתיר: קשירה במשכן היבא הואי וכו', אלא אמר רבא ואיתימא רבי עילאי שכן צדי חלזון קושרין ומתירין.

(ז) תלמוד בבלי שבת (עה, א)²

תנו רבנן הצד חלזון והפוצעו אינו חייב אלא אחת, רבי יהודה אומר חייב שנים שהיה רבי יהודה אומר פציעה בכלל דישא, אמרו לו אין פציעה בכלל דישא. אמר רבא מאי טעמא דרבנן קסברי אין דישא אלא לגדולי קרקע. וליחייב נמי משום נטילת נשמה אמר רבי יוחנן שפצעו מת, רבא אמר אפילו תימא שפצעו חי מתעסק הוא אצל נטילת נשמה. והא אביי ורבא דאמרי תרווייהו מודה רבי שמעון בפסיק רישא ולא ימות, שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל ציבעיה.

(ח) תלמוד בבלי מגילה (ו,א)³

אמר זבולון לפני הקדוש ברוך הוא רבנו של עולם לאחיי נתת להם שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות לאחיי נתת להם ארצות ולי נתת ימים ונהרות. אמר לו כולן צריכין לך על ידי חלזון שנאמר ושפני טמוני חול (דברים לג, יט), תני רב יוסף שפני זה חלזון טמוני זו טרית

ב. בירושלמי שבת (פרק ז הלכה ב) הובא נדון זה באופ"א, וז"ל הצד חלזון ופצעו אית תניי תני חייב שנים. אית תניי תני אינו חייב אלא אחת. מאן דאמר שנים אחת משום צד ואחת משום נטילת נשמה. מאן דאמר אחת היידא משום נטילת נשמה. ולית לה צידה. ואתיא כהיא דאמר ר"א בי רבי יוסה רבי אבהו ורבי שמעון בן לקיש בשם רבי מאיר מין חיה טהורה ברא הקדוש ברוך הוא למשה במדבר כיון שעשה בה מלאכת המשכן נגנזה.

ג. וכ"כ בספרי (זאת הברכה פסקא שנד), מדרש במדבר רבה (פרשת נשא פרשה יג) ועוד מקומות. בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב, זאת הברכה) איתא: ושפוני טמוני חול. זה חלזון שהיה בחלקו של זבולן שבו היו צובעין את התכלת, ע"כ. וע"ע בתרגום יונתן (זאת הברכה לג, יט), וז"ל אומין סגיעין לטוור בית מקדשא יצלון תמן יקרבון קורבנין דקשוט ארום על ספר ימא רבא שרן ויתפרנקון מן טריתא וחלזונא יאחדון ויצבעון מאדמיה תיכלא לחוטי גוליתיהון ומן חלא מפקין אספקלרין ומני זגוגיתא ארום גניזא דתהומיא גליין להון, עכ"ל.

חול זו זכוכית לבנה. אמר לפניו רבונו של עולם מי מודיעני אמר לו שם יזבחו זבחי צדק סימן זה יהא לך כל הנוטל ממך בלא דמים אינו מועיל בפרקמטיא שלו כלום.

(ט) תלמוד בבלי קידושין (עב, א) ד

אמר רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב חלזון ניהוונד הרי היא כגולה ליוחסין, א"ל אביי לא תציתו ליה יבמה היא דנפלה ליה התם. א"ל אטו ידידי היא דרב חננאל היא, אזיל שייולה לרב חננאל אמר להו הכי אמר רב חלזון ניהוונד הרי היא כגולה ליוחסין, ופליגא דר' אבא בר כהנא דאמר ר' אבא בר כהנא מאי דכתיב וינחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי, חלח זו חלזון חבור זו הדייב נהר גוזן זו גינזק ערי מדי זו חמדן וחברותיה ואמרי לה זו נהוונד וחברותיה מאי חברותיה אמר שמואל כרך מושכי חוסקי ורומקי אמר רבי יוחנן וכולם לפסול.

(י) תלמוד בבלי סנהדרין (צא, א)

אמר ליה ההוא מינא לרבי אמי אמריתו דשכבי חיי והא הוו עפרא ועפרא מי קא חיי, אמר ליה וכו' ואם אי אתה מאמין צא לבקעה וראה עכבר שהיום חציו בשר וחציו אדמה למחר השריץ ונעשה כלו בשר, שמא תאמר לזמן מרובה עלה להר וראה שהיום אין בו אלא חלזון אחד למחר ידרו גשמים ונתמלא כולו חלזונות.

(יא) תלמוד בבלי מנחות (מב, ב)

אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה הא תכילתא היכי צבעיתו לה, אמר ליה מייתנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה [ומרתחינן ליה] ושקלינא פורתא בביעתא ומעמינן להו באודרא ושדינן ליה לההוא ביעתא וקלינן ליה לאודרא.

(יב) תלמוד בבלי מנחות (מד, א) ה

ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה וברדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים.

ד. גם במסכת יבמות (זו, ב) הובא מימרא דרבי אבא בר כהנא. ה. ובמסכת ציצית (פרק א הלכה כא) כ' בלשון אחר קצת: חלזון למה הוא דומה, בריאתו דומה לדג, וגופו דומה לרקיע. ואינו עולה אלא לשבע שנים, לפיכך דמיו יקור.

(יג) ספרי (זאת הברכה פסקא שנר)

אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד אמרתי לו פרנסתך במה
אמר לי מחלזון אמרתי לו וכי מצוי הוא אמר לי השמים שיש מקום בים שמוטל בהרים
וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק
במקומו אמרתי ניכר הוא שגנזו לצדיקים לעתיד לבא.

(יד) פסיקתא זוטרתא (לקח טוב, זאת הברכה לג, יט)

וספוני טמוני חול. זה חלזון שהיה ספון וטמון בחול.

(טו) בראשית רבה (פרשת מקץ מג, י פרשה צא)

קחו מזמרת הארץ בכליכם, רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי דברים שהן מזמירין בעולם
חלזון, חמר קטף ומור איגורי וכו'.

(טז) דברים רבה (כי תבוא כט, ד פרשה ז)

לא בלו שלמותיכם, ר"א בנו של רשב"י שאל את ר"ש בן יוסי חמיו כלי קוריים יצאו עם
ישראל במדבר, א"ל אותן הבגדים שהיו עליהן מה שהלבישו אותן מלאכי השרת בסני
לפיכך לא נתבלו, א"ל ולא היו גדילין והיו הבגדים קטנים להם, א"ל אל תתמה על זו, החלזון
הזה כשגדל מלבושו גדל עמו.

ו. וכ"כ בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב, זאת הברכה).

ז. וכעין זה איתא בפסיקתא דרב כהנא (פיסקא יא). ובמדרש שיר השירים רבה (פרשה ד) כ' בלשון אחר
קצת: שאל ר' אלעזר בר"ש את ר"ש בר' יוסי בן לקוניא חמיו אמר ליה כלי קוריוס יצאו עם ישראל
למדבר, אמר ליה לאו, אמר לו מהיכן היו לובשין כל אותן מ' שנה שעשו ישראל במדבר, אמר לו ממה
שהלבישום מלאכי השרת הה"ד ואלבישך רקמה, רבי סימיי אמר פורפירא תרגם עקילס איפליקתא,
אמר ליה ולא היו כלים, אמר לו ולא קרית מימין שמלתך לא בלתה מעליך, אמר ליה ולא היו גדלים,
אמר ליה צא ולמד מן החלזון שכל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו, ע"כ. וכעין זה איתא במדרש תהלים
(מזמור כג) וילקוט שמעוני (תהלים רמז תרצא).

(יז) ילקוט שמעוני (וארא רמז קפה)

ביצד היה חברד יורד, ר' פנחס ורבי יהודה הלוי אחד מהם אומר כחלזון הזה היה יורד ומקצין את האילנות שנא' יהרוג בברד גפנם (תהלים עח, מז), וחד אמר כחנמל הזה היה יורד שנא' ושקמותם בחנמל.



סימן ב

אי חלזון בלשון חז"ל מורה דוקא על חלזון שבדמו צובעים את התכלת

השריץ ונעשה כלו בשר, שמא תאמר לזמן מרובה עלה להר וראה שהיום אין בו אלא חלזון אחד למחר ירדו גשמים ונתמלא כולו חלזונות, ע"כ. ועוד מצינו שימוש של מילת "חלזון" כלשון מושאל המורה על מום שבעין (בכורות לח, ב), חלק מכלי המקבל טומאה (כלים פרק יב משנה א), נהר מסויים (קידושין עב, א), ולענין היזק הנעשה ע"י ברד (ילקוט פרשת וארא רמז קפה). ויש לעיין אם בכל מקום שהשתמשו חז"ל בלשון חלזון כוונתם לחלזון התכלת דוקא ונהיכא שהשתמשו בלשון מושאל הכוונה שבבחינה מסויימת יש לדברים אלו דמיון לחלזון התכלת או דיש גם בעל חי אחר הנקרא חלזון בלשון חז"ל, אע"פ שאינו חלזון

מצינו שחז"ל השתמשו בלשון "חלזון" בכמה אופנים שונים: לפעמים מפורש בדברי חז"ל שהוא מורה על הבעל חי שבדמו צובעים תכלת, וכגון בגמ' מנחות (מד, א), ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים, ע"כ. ובמקומות אחרים מצינו דבעל חי מסויים נקרא בשם חלזון אבל אינו מבואר אם הכוונה לחלזון התכלת אם לאו, וכגון בגמ' סנהדרין (צא, א), אמר ליה ההוא מינא לרבי אמי אמריתו דשכבי חיי, והא הוו עפרא ועפרא מי קא חיי, אמר ליה וכו' ואם אי אתה מאמין צא לבקעה וראה עכבר שהיום חציו בשר וחציו אדמה למחר

ח. במשנה בכורות (לח, א) תנן [על אלו מומין שוחטין את הבכור] הרי בעינו דק תבלול חלזון נחש וכו', ע"כ. וקתני עלה בגמ' (ע"ב), איבעיא להו חלזון הוא נחש או דלמא חלזון או נחש, ת"ש דאמר רבה בר חנה סח לי רבי יוחנן בן אלעזר זקן אחד היה בשכונתו ור"ש בן יוסי לקוניא שמו ומימי לא עברתי לפניו, פעם אחת עברתי לפניו אמר לי שב בני שב חלזון זה מום קבוע לשחוט עליו וזהו נחש שאמרו חכמים, ע"כ.

ט. וז"ל, שלשלת של סייטונות טמאה של בעלי בתים טהורה א"ר יוסי אימתי בזמן שהוא מפתח אחד אבל אם היו שנים או שקשר חלזון בראשה טמאה, ע"כ.

י. וז"ל, אמר רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב חלזון ניהוונד הרי היא כגולה ליוחסין וכו', ופליגא דר' אבא בר כהנא דאמר ר' אבא בר כהנא מאי דכתיב וינחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי, חלח זו חלזון חבור זו הדייב וכו', ע"כ.

יא. וז"ל, כיצד היה הברד יורד ר' פנחס ורבי יהודה הלוי אחד מהם אומר כחלזון הזה היה יורד ומקצץ את האילנות שנא' יהרוג בברד גפנם, וחד אמר כחנמל הזה היה יורד שנא' ושקמותם בחנמל, ע"כ.

התכלת^י. ואי נימא כהצד השני, עוד צריך לבאר אם יש איזהו קשר ושייכות בין שני בעלי החיים הנקראים חלזון, או אם הם שני בעלי חיים נפרדים לגמרי.

מחלוקת רש"י והרמ"ה אי סוגיא
דסנהדרין דף צא קאי לענין חלזון התכלת
או מין אחר

והנה בביאור הגמ' סנהדרין הנ"ל נחלקו הראשונים אי קאי לענין חלזון התכלת אי לאו, דרש"י שם פירש (ד"ה חלזון), וז"ל תולעת שיוצא מן הים אחד לשבעים שנה וצובעין בדמו תכלת, ולכתחלה אינו נראה בכל ההר אלא חלזון אחד, עכ"ל. אמנם ביד רמ"ה (ד"ה אמר ליה) הקשה על פרש"י וכתב לפרש דלא קאי על חלזון התכלת, וז"ל יש אומרים חלזון תולע שיוצא מן הים אחת לשבעים שנה וצובעין בדמו תכלת ולכתחילה אינו נראה

בכל ההר אלא חלזון אחד ולמחר שגשמים יורדין נתמלא כולו חלזונות. ויש אומרים שביצי חלזונות משרצין כולן. ואינן נראין בעינינו, דמסתברא האי חלזון לאו האיך דאמרינן גבי תכלת הוא מכמה אנפי, חדא דהאיך בהר מאי בעי, וכי תימא דסליק בענני במטרא ונחית אטורא, אי הכי מאי קאמר ליה למחר נתמלא כל ההר כולו חלזונות ודילמא הנך כולהו מימא אתו ולא מהאיך קמא איבנו. ותו היכי מיייתי ליה ראייה ממי דלא נפיק אלא משבעים שנה לשבעים שנה, וכל שכן להאיך פירושא בתרא דקשיא טפי, דכיון דביצי חלזון משרצין כולן הרי אין נבראין מן העפר ומאי ראייה איכא מינה להחיות המתים. אלא מסתברא דהאי חלזון דהכא לאו האיך דאמרינן גבי תכלת הוא, אלא מינא אחרינא דמיכרי מעפרא וממיא ומקרי בלשון ערבי חלזום, עכ"ל^י. הרי מבואר

יב. ויש להדגיש דכל הגדון כאן הוא לענין אי מצינו בלשון חז"ל שמילת "חלזון" לפעמים אינו מורה על חלזון התכלת, אבל עיקר העובדא דיש בעלי חיים אחרים שנקראים בשם חלזונות אע"פ שאינם חלזון התכלת, כבר כתב כן להדיא בחידושי הר"ן בשבת (קז, א ד"ה הצדן), וז"ל [שמנה שרצים] הצדן והחובל בהן חייב - פ' דיש להן עור ונצרר הדם בין העור והבשר והעור מעכבו מלצאת וחייב משום נטילת נשמה של אותו מקום שחבל בו דמה לי קטלה כולה מה לי קטלה פלגא. וא"ת מאי האי דאמרי' גבי חלזון (שם עה, א) וליחייב משום נטילת נשמה ופרקי' מתעסק הוא אצל נטילת נשמה, ומאי תירוצא הא מ"מ אף על פי שפוצעו בענין שלא ימות בכך הרי הוא חובל ואכתי ליחייב משום נטילת נשמה דאותו אבר. וי"ל דשאני חלזון שהוא גוף אטום כחלזונות הללו שבאשפות ואינו בעל איברים, ועד שיהרגו ממש אינו חייב משום נטילת נשמה שהרי אין לו איברים שיתחייב משום נטילת אותו אבר וכו', עכ"ל. הרי דכתב הר"ן להדיא דאיכא בריה הנקראת חלזון דאינה חלזון התכלת. וכ"כ הריטב"א בשבת (עה, א ד"ה מתעסק) בשם הרא"ה והרמב"ן, וז"ל ורבינו ז"ל בשם רבו רבינו הגדול ז"ל פירש דשאני חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות, ובכי הא ליכא נטילת נשמה אלא כשנוטל כל נשמתו לגמרי, עכ"ל.

יג. וכ"כ בשו"ת דברי יוסף (מבעמח"ס תבואות הארץ, חלק ד סימן לט), וז"ל ופשוט הדבר שאין כונת הש"ס חלזון התכלת כי אם השרץ החומט נקרא בלשון הש"ס ובלשון ערבי חאלוזון (שנעקע) ועינינו רואות

בדברי הרמ"ה דשני בעלי חיים איתנהו דמקרי חלזון בלשון חז"ל, חדא חלזון התכלת, ועוד בעל חי שהוא "מינא אחרינא" דנברא מעפרא וממיא ומקרי בלשון ערבי חלזום. עוד משמע מלשון הרמ"ה דכ' דהוא "מינא אחרינא", דחלזון התכלת אינו מאותו מין של החלזון שמדובר עליו בסנהדרין.

דיוק לשון הערוך דס"ל כהרמ"ה דהסוגיא לא קאי לענין חלזון התכלת

וכ"כ כמה מהאחרונים לדייק מלשון ספר הערוך (ערך חלזון), דהנה הערוך כתב כמה ערכים נפרדים על חלזון, וז"ל חלזון – בטבעת פרק י"ב בכלים (משנה א) או שיקשר חלזון בראשה טמאה, פי' זה הוא צורתו ונקרא חלזון כמו החלזון שהוא מוקף. חלזון – בריש גמ' דחלק עלה להר וראה שהיום אין שם חלזון אפילו אחד ולמחר יורדין גשמי' ומתמלא כל ההר כולו חלזונות. תרגום ירושלמי יירש הצלצל חלזונא. בפסיקתא (דרב כהנא יא, כא) ויהי בשלח פרעה ולא היו גדלין אמר להן חלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו. חלזון – פרק במה מדליקין (כו, א) בגמ' ר' ישמעאל אומר אין מדליקין בעיטרן יוגבין אלו צדי חלזון מסולמה דצור עד חיפה. ובפ' כלל גדול (עה, א) גמ' הצד צבי והשוחטו ת"ר הצד חלזון והפוצעו אינו חייב אלא אחת. בפ"ק

דמגילה (ו, א) בגמרא אבל עצי כהנים אמרו לו חייך כולן צריכין לך על ידי חלזון. בסוף הלכה קמא דפ' התכלת (מד, א) ת"ר חלזון זה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחת לע' שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרין, עכ"ל. ומדחילק הערוך בין הערך של חלזון שבו הביא את הגמ' סנהדרין, תרגום ירושלמי ופסיקתא, לערך אחר של חלזון שבו מביא את הסוגיות המתייחסות לחלזון של התכלת, משמע כנ"ל מהיד רמ"ה שבגמ' סנהדרין לא מדובר על חלזון התכלת אלא על חלזון אחר.

דברי הבאר שבע ועוד אחרונים דלשיטת הערוך, החלזון שבסנהדרין הוא מין ארבה

ובספר באר שבע (סנהדרין שם ד"ה שהיום) הוסיף לדייק מדברי הערוך דהחלזון שמדובר עליו בסנהדרין הוא מין ארבה, וז"ל פירש רש"י חלזון תולעת שיוצא מן הים אחד לשבעים שנה וצובעין בדמו תכלת כו'. קשה בעיני טובא, חדא היאך אמר עלה להר וראה שהיום כו', מי אמר לו דמתרמי לו שיגיע אותו יום אחד לשבעים שנה שיוצא מן הים להר בשעה זו שיעלה להר. ועוד אם כל ההר נתמלא כולו חלזונות אמאי דמיו יקרים. לכן נ"ל עיקר כדפירש הערוך שחלזון זה אינו החלזון שצובעין בדמו תכלת אלא מין ארבה הוא, תרגום ירושלמי יירש הצלצל חלזונא,

הרדב"ז נראה דס"ל דהגמ' בסנהדרין לא איירי לענין חלזון התכלת.

משמעות כמה מהראשונים דהא דאיתא במדרש דנרתיק החלזון גדל עמו לא קאי אחלזון התכלת

ולפי משמעות דברי הערוך הנ"ל נראה דגם דברי הפסיקתא שהביא הערוך ד"חלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו", לא קאי על חלזון התכלת אלא על חלזון אחר, דהרי הערוך הביאו באותו ערך שהביא את הגמ' סנהדרין, ולא בערך דבו הביא את דברי חז"ל לענין חלזון התכלת [וכן נראה בכוונת הבאר שבע הנ"ל במש"כ בסוף דבריו "וכדאמרין בעלמא חלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו", ע"ש]. וכ"כ להדיא

וכדאמרין בעלמא חלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו וכו', עכ"ל הבאר שבע, וכ"כ ביד דוד בסנהדרין, ובספר נר ערוך על ספר הערוך שם. נמצא דלשיטת הני אחרונים מצינו שלשון חלזון בדברי חז"ל קאי על ארבה, שלכאורה אין לו שום קשר עם חלזון התכלת, וע"ע מש"כ בליקוטי חבר בן חיים (חלק א הערות על שו"ת חתם סופר אור"ח סימן לט) בשם המהר"ם א"ש, תועפות ראם (סימן תא אות יז) ספר אמת ליעקב (שבת עד, ב סד"ה ולפיכך) י" והגאון רבי משה שטערן זצ"ל (מח"ס שו"ת באר משה, בתשובה הנדפס בקובץ עץ חיים שנת י"א חוברת ב') י" לדייק מלשון הערוך דשני מיני חלזונות איכא. וע"ע במשנ"ת בסימן ו דנראה דגם מדברי התוס', תוס' הרא"ש, ריטב"א ושו"ת

יד. וז"ל, רש"י פירש שהוא חלזון שצובעין בו התכלת, והערוך פירש שהוא מין ארבה, ובבאר שבע הקשה אם כל ההר נתמלא חלזונות א"כ למה היה היוקר כל כך, וזו אינה קושיא כיון דעכ"פ הוא רק אחד לשבעים שנה, וגם אין יודעין לכוון היום ההוא שעולה בו ולפיכך דמיו יקרים. אמנם בשבת משמע בפרק כלל גדול (ע"ה, א) שהיו צדין אותו בים, וא"כ משמע דלא עלה בהר, עכ"ל.

טו. וז"ל, ערך חלזון ד "יוגבין אלו צידי חלזון וכו'", הנה רבינו הבדיל מין חלזון זה ממין חלזון המובא בש"ס סנהדרין צא הנ"ל, והביאם בשני ערכים. ולפי דעתו חלזון דש"ס סנהדרין הוא ממין הארבה שנקרא צלצל בלשון מקרא, עכ"ל.

טז. וז"ל, ועיין בערוך ערך חלזון דמשמע שהוא כעין חומט, עי"ש, ואמנם עוררני הגאון מו"ה מנחם א"ש זצ"ל שהיה אב"ד באיגוואר דבערוך שם מיירי מתרי מיני חלזון, עכ"ל.

יז. וז"ל, עיין ערוך ערך חלזון שנראה מדבריו דב' מיני חלזון יש שהביא שם מה שתרגם הירושלמי דברים כ"ח מ"ב יירש הצלצל חלזונא בהדיא ההיא דסנהדרין צ"א א' ואח"כ כתב בערך בפ"ע חלזון שצובעין מדמו תכלת, עי"ש, דלא כפרש"י סנהדרין שם שכ' אהיה שמדמו צובעין תכלת, עכ"ל.

יח. וז"ל, ועיינתי בערוך (ערך חלזון) ומצאתי כי ב"ה כוונתי לכוון שיש ב' מיני חלזונות, שהרי הוא חלקם לב', ועי"ש, עכ"ל.

יט. וז"ל, ומדברי הערוך למדתי, מדכייל כל המקומות שאיירי מחלזון שמדמו היו צובעין תכלת, ודברי הש"ס סנהדרין לא הביא אלא תחת שם חלזון אחר, מבואר דס"ל דחלזון דסנהדרין לאו היינו חלזון שבדמו היו צובעין התכלת אלא חלזון אחר וכו', עכ"ל.

כ. ולפי"ז נמצא דהא דאמרו חז"ל ד"חלזון זה נרתיקו [או מלבשו] גדל עמו" קאי אארבה, ובאמת שמצינו בדברי חז"ל דיש למינים של ארבה "לבוש", וכדאיתא במדרש הגדול (שמות י, יז) וז"ל ארבעה עשר

בעל היד דוד בספרו מנחת עני (בענין לא הוכשרו למלאכת שמים אלא טהור), וז"ל הערוך בערך חלזון השלישי הביא בשם הפסיקתא חלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתקו גדל עמו, ומשמע שהוא מין חומט של ים, וכן כתבו המספרים שהוא חומט ונקרא פורפור מושעל. אמנם נראה שהוא חלזון אחר, לפי מה שהביא הערוך בשם

התרגום ירושלמי יירש הצלצל יירש חלזונא, ובדוואי אין נראה שהצלצל הוא החלזון שצובעין בו תכלת, דהוא אינו מכלה השדות, רק מין תולעת אחר. וכן נראה שהרי בערך אחר זה הביא חלזון זה שצובעין בו תכלת. אמנם בעל מוסף ערוך כתב "גם זה נרתקו גדל עמו"כ, ולא ידעתי מנין לו זה, עכ"ל. יי וע"ע בתשובת הגר"מ

דברים נאמרו בארבה, פיו סתום וכו' שוקיו דומין למסר, לבושו דומה לסרק וכו', עכ"ל (ובמדרש רבה (בראשית ג, כב, וז"ל דרש ר' פפוס הן האדם היה כאחד ממנו וכו', רבנן אמרי כגבריאלי שנאמר והנה איש אחד לבוש בדים, כהדין קמצא דלבושיה מיניה וביה, עכ"ל, וקמצא הוא מין חגב עיין בפרק ח מעדיות משנה ד).

כא. וכן משמע דס"ל לבעל התפארת ישראל בשיטת הערוך, והוא ממש"כ בהקדמה לסדר מועד בכללי בגדי כהונה כשדן בענין מהות החלזון, וז"ל אמנם בערך ערך חלזון השלישי הביא המדרש ויהי בשלח, שהחלזון הוא בריה שיש לו נרתק על גביו א"כ הוא (מושעל קרעטהע), וכעין זה כ' געזעניוס, שהתכלת נעשה מדם מושעל, הנקראת (פורפור שנקעקע), עכ"ל.

כב. ויש לעיין בדברי רבי תנחום הירושלמי (ספר המדריך המספיק, ערך חלזון) שכתב, וז"ל חלזון - חלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתקו גדל עמו, הוא אלחלזון בערבי גם כן, ותרגום ירושלמי יירש הצלצל (דברים כח, מב) יתוך חלזונא. אבל דם חלזון שצובעים בו התכלת הוא גם כן מין מן אלחלזון [א.ה. בדפוסים איתא "מן מין החלזון", אבל בערבית המקורית כתוב "דם חלזון שצובעים בו התכלת פהו איצע נוע מן אלחלזון", ומבואר שהכוונה שהוא מין של אלחלזון] דמו שחור [בדפוסים איתא "דמו אסור", אבל זהו טעות הבולט, ונפלה הטעות משום שמואב שם שבערבית היה כתוב "דמה אסוד", והמתרגם טעה שהכוונה שהדם אסור, אבל באמת הכוונה שהדם הוא "אסוד", ומילה זו בערבית תרגומה "שחור", וכמו שכתב המתרגם של רבי תנחום הירושלמי עצמו כמה פעמים, עיין בערכים דיו, כוש, ככ], ואם נצבע בו דבר נגלה בו צבע כחול זך מזהיר בצחות הכי גדולה ולא נפסד ולא נעלם ולא משתנה כמו שמשתנים שאר הצבעים אם עברו עליהם ימים רבים, ובימים האלה לא ידוע לנו זהותו. שלשלת שיש בראשה חזלזון (כלים יב, א) חתיכת ברזל הדומה לצדף החלזון שנועלים בו הדלתות, ושלשלת היא השרשרת המעמידה את הדלת מן המזוזה אל המזוזה ובה נועלים את המנעול הנקרא חלזון. ובשמות המומין הפוסלים לעבודה נזכר חלזון (בכורות לה, א), ואמרו חלזון מום קבוע וזהו נחש, ובפירוש המשנה אמר חלזון נחש שני שמות נרדפים שהודאתם אחת והוא חולי ידוע אצל הרופאים בשם אלצפרה והוא בשר צומח מזוית העין ומתפשט על הלבן של העין עד שמגיע אל השחור, ותרגום או תבלול בעינו (אמור כא, כ) או חליז בעינוהי, ובירושלמי חלזונא בעיניה, עכ"ל.

הרי דרבי תנחום הירושלמי כלל בערך אחד כל דברי חז"ל בענין חלזון [ודלא כספר הערוך שחלקם לכמה ערכים], ומתחלה הביא את הפסיקתא דכל זמן שהחלזון גדל נרתקו גדל עמו, ועל זה כתב שהוא אלחלזון בלשון ערבי, ואז הביא את התרגום ירושלמי לענין צלצל. אח"כ כתב רבי תנחום הירושלמי "אבל דם חלזון שצובעים בו התכלת הוא גם כן מין מן האלחלזון דמו שחור וכו'", ומלשון זה משמע קצת שאין חלזון התכלת אותו חלזון שנרתקו גדל עמו, אלא הוא מין אחר ממיני האלחלזון. אמנם מאידך גיסא, לשון "גם כן מין מן האלחלזון" שכתב רבי תנחום הירושלמי קשיא להבין לפי"ז, ועדיין צ"ע בביאור כוונתו.

שטערן הנ"ל שג"כ הק' על דברי המוסף ערוך.^כ

ביאור על פי הנ"ל בהא דלא הזכירו הראשונים לענין חלזון התכלת שנתיקו גדל עמו

ועפ"ז יש לבאר אמאי לא מצינו בראשונים שכתבו בשום מקום שחלזון התכלת יש לו נרתיק הגדל עמו, דלכאורה הוא סימן חשוב ויש צורך בידיעתו. אמנם לפי הנ"ל י"ל דס"ל גם לשאר הראשונים דהך פסיקתא לא קאי על חלזון התכלת אלא על בעל חי אחר הנקרא חלזון. ובאמת מצינו בשלשה ראשונים שהביאו את דברי המדרש [רש"י (עקב ח, ד, וז"ל ענני הכבוד היו שפים בכסותם ומגהצים אותם כמין כלים מגוהצים, ואף קטניהם כמו שהיו גדלים היה גדל לבושן עמהם, כלבוש הזה של חומט שגדל עמו, עכ"ל), רבינו בחיי (שם פסוק ב, וז"ל צא ולמד מן החומט הזה שלבושו גדל עמו, עכ"ל) ופירוש הרא"ש על התורה (כי תבוא כט, ד, וז"ל בא וראה מביתו של שבלול

כל זמן שהוא גדל ביתו גדל עמו, עכ"ל)], ושלשתם הביאו אותו לענין חומטי או שבלול ולא לענין חלזון. וגם מזה משמע קצת דס"ל כשיטת הערוך דהמדרש לא קאי על חלזון התכלת אלא על חלזון אחר.

ביאור בשיטת רש"י בענין אי חלזון היינו חומט

אמנם לכאורה אפשר לומר בשיטת רש"י ודעימיה דס"ל דגם חלזון התכלת יש לו נרתיק הגדל עמו, והא דהביאו את המדרש בלשון חומט היינו משום דס"ל דכך הוא הפירוש של מילת חלזון, וחלזון וחומט הם דבר אחד, ועל כן הביאו רש"י ודעימיה את המדרש בלשון חומט שהוא לשון יותר מוכר לבני אדם. אמנם לפי הנראה, לכל הפחות בשיטת רש"י אי אפשר לומר דס"ל דחלזון וחומט הם דבר אחד, וכמשי"ת.

לענין תרגום מילת "חומט", כ' רש"י בפרשת שמני (יא, ל ד"ה החמט)

כג. וז"ל ולא אוכל להתאפק מלהודיע כי הערוך ששם כייל המקומות שאירי בחלזון שצובעין בדמיו התכלת כתב לבסוף בין שתי חצאי בזה"ל, א"ב [א.ה. היינו "אמר בנימין] גם זה נרתיקו גדל עמו, עכ"ל. ולא ידענא מה ציון הלז ובמחכת"ה טעות הוא דחלזון שביה מדבר הערוך אין לו נרתיק דאז אינו דומה כלל וכלל לדג והגמרא אמר דומה לדג, ופשוט, עכ"ל.

כד. ויש לציין דעל הא דאיתא במסכת בכורות (לה, ב) דמום מסויים שבעין נקרא בשם חלזון, כתב בפירוש המיוחס לרבינו גרשום "חלזון קורין בלעז לימץ". ומצינו בחידושי רבינו יהונתן מלוניל על מסכת חולין (קכב, א) דכתב בענין חומט, וז"ל חומט - לימץ שתחלתו בכעדשה בתוך תיק שלה והתיק הולך וגדל עמה, עכ"ל. ולפי"ז נראה לפרש גם מש"כ רבינו גרשום שחלזון הוא "לימץ" שהכוונה לחומט. אמנם באמת נראה דאין זה מוכרח כלל, דהנה רבינו גרשום שם קאי על המשנה שמשמשת בלשון "חלזון" כשם של מום שבעין, ורש"י שם פירש "חלזון - חולי הוא שקורין לימו"ן". ועל כן יותר נראה שרבינו גרשום מפרש את שם החולי שבעין ולא את שם הבעל חי הנקרא חלזון, [והא דכ' רבינו גרשום שהוא לימץ קרוב מאד למש"כ רש"י שהוא לימו"ן, ויתכן דנפלה טעות הדפוס בדברי רבינו גרשום].

(הנ"ל, ששם כתב שלחומט יש לבוש) ובמסכת חגיגה (שם, ששם קראו קליפה) וחולין (שם, ששם קראו תיק), וכ"כ גם לענין שבלול במסכת מועד קטן (שם, ששם קראו בשם נרתיק), אבל לענין חלזון לא פירש רש"י בשום מקום שיש לו לבוש וכדומה. וגם בזה צ"ע כנ"ל דאי ס"ל לרש"י שחלזון הוא ממש חומט או שבלול ויש לו לבוש, אמאי לא כ' כן רש"י להדיא בשום מקום בתיאור החלזון.

ויש להדגיש נקודה חשובה שיוצא מכל הנ"ל, והוא דהמילים "חומט" ו"שבלול" מופיעים בתנ"ך משניות וש"ס ששה פעמים, ובכל מקום בלי יוצא מן הכלל פירש רש"י האיך הם נקראים בלע"ז וכמשנ"ת לעיל. מאידך גיסא, מילת "חלזון" מופיע [כשם של בעל חין] בש"ס שבעה פעמים [שבת (כו, א; ער, ב; עה, א), מגילה (ו, א), סנהדרין (צא, א) ומנחות (מב, ב; מד, א) – ולשיטת רש"י כל הני סוגיות קיימי לענין חלזון התכלת, דוק ותשכח] ובשום פעם לא פירש רש"י את שמו בלע"ז^{יה}. ואי נימא שחלזון הוא שם אחר לחומט או שבלול, צריך לומר דס"ל

ובמסכת חגיגה (יא, א ד"ה חומט) וחולין (קכב, א ד"ה חומט) שהוא לימצ"ה או לימצ"א בלע"ז [ברש"י חגיגה שלפנינו כ' שהוא לימצ"א בלע"ז, אמנם בתוס' רי"ד הביא בשם רש"י שהוא לימצ"א], וכן לענין מילת שבלול פירש רש"י בספר תהלים (נח, ט ד"ה שבלול, בשם יש פותרין) ובמסכת שבת (עז, ב ד"ה שבלול) שהוא לימצ"א בלע"ז, ובמסכת מועד קטן (ו, ב ד"ה דכתיב כמו) כ' שהוא לימצו"ן, ע"ש בכל דבריו, אבל בשום מקום לא תיאר רש"י חומט או שבלול כ"תולעת". ואי נימא דס"ל לרש"י שחלזון הוא ממש חומט או שבלול, צ"ע אמאי לענין חלזון השתמש רש"י בסנהדרין (צא, א ד"ה חלזון) בתואר תולעת ולא כתב את השם לימצ"א בלע"ז, ולענין חומט ושבלול עשה להיפך, דבכל פעם שנמצא מילת חומט או שבלול בתנ"ך או בש"ס, כתב רש"י את שמם בלע"ז ולא הזכיר בשום פעם שהם תולעת.

עוד יש להעיר, דבכמה מקומות כתב רש"י להדיא שלחומט יש מין לבוש וכדומה, [עיי' בפירושו לפרשת עקב

כה. והנה בגמ' עבודה זרה (כה, ב) איתא דכדי לרפאות חולי מסויים יש להביא "משקדי חלזוני", ופרש"י, וז"ל נימין בלע"ז מין חלזון, עכ"ל. וברש"י שעל העין יעקב, ובש"ס דפוס ויניצא, איתא לימין בלע"ז וכו', ובכת"י פרמא איתא "לימץ". ונראה דיש מקום לומר דלפי הגירסא של כת"י פרמא, "לימץ" הוא אותו בריה שנקרא "לימצא" במקומות אחרים בדברי רש"י, דהיינו חומט או שבלול. ולפי"ז י"ל דרש"י בעבודה זרה מתרגם את מילת "חלזון" כלימץ, ומזה מבואר דס"ל דחלזון הוא ממש חומט או שבלול. אמנם באמת נראה דאין זה נכון מכמה טעמים. חדא, מלשון רש"י שם משמע דלא בא לבאר מהו "חלזון" אלא מהו "משקדי חלזוני", ועל זה כתב רש"י את השם בלע"ז, והוסיף שדבר זה הוא מין חלזון, אבל אין כוונתו לתרגם את תיבת חלזון עצמו. אלא ששמעתי מחכם אחד שאין זה מוכרח בפירוש דברי רש"י, ויתכן שרש"י כיון שנימין [או לימין/לימץ] הוא פירוש של תיבת חלזון. דהנה במסכת

לרש"י שהא דחלזון הוא "לימצ"א" הוא דבר הידוע לכל ועל כן לא הצריך לפרש את זה בשום מקום, משא"כ לענין השמות של חומט ושבולל שצריכים פירוש בכל מקום שנכתבו. ואם כן צ"ע טובא על דברי רש"י בפרשת עקב, שהרי במדרש לפי שהוא לפנינו כתוב על חלזון – שהוא דבר שלפי הנ"ל ידוע לכל שהוא לימצ"א – ורש"י שינה בלשון וכתב על חומט – שהוא דבר שאינו כל כך ידוע זהותו וצריך לתרגמו ללע"ז בכל פעם, וזהו דבר תמוה מאד.

ויש להוסיף, דבמשנה ריש פרק שמנה שרצים (שבת קז, א) תנן שמנה שרצים האמורים בתורה החובל בהן חייב, וחדא

מינייהו הוא החומט כמפורש בתורה. ובהמשך המשנה תנן דשאר שקצים ורמשים החובל בהן פטור, ופרש"י כגון תולעת וכו'. ומשמע להדיא דס"ל לרש"י שחומט הוא דבר חלוק מתולעת, אע"פ דבמסכת סנהדרין כ' רש"י על חלזון התכלת שהוא תולעת. וכמו"כ יש לדייק מלשון רש"י בפרשת בראשית (א, כ), דעל הפסוק "ישרצו המים שרץ נפש חיה", פרש"י וז"ל כל דבר חי שאינו גבוה מן הארץ קרוי שרץ, בעוף כגון זבובים, בשקצים כגון נמלים וחיפושים ותולעים, ובבריות כגון חולד ועכבר וחומט וכיוצא בהן, וכן הדגים, עכ"ל, הרי דחילק רש"י בין תולעים וחומט, ותולעים הם בכלל שקצים והחומט בכלל בריות.

סוכה (כ, א) איתא תנו רבנן מחצלת של שיפה ושל גמי גדולה מסככין בה קטנה אין מסככין בה, ופרש"י: שיפה – פווי"ל. ולהלן (ע"ב) איתא: חוצלות של שעם ושל גמי ושל שק ושל ספירא מטמא טמא מות, ופרש"י: שעם – פווי"ל מין שיפה. הרי דבעמוד א' כתב רש"י שפווי"ל הוא שיפה, ובעמוד ב' כתב על שעם "פווי"ל" ואח"כ כ' שהוא מין שיפה, ולכאורה בהכרח צריך לומר שפווי"ל הוא לע"ז של השם כללי של שיפה ולא קאי על מין הפרטי של שעם. וא"כ הוא הדין בענינינו, י"ל שכן הוא כוונת רש"י, שנימין" או לימ"ץ הוא פירוש לשם כללי של חלזון ולא לשם פרטי של משקדי חלזוני. אמנם בודאי שאין הכרח לפרש רש"י בדרך זה, דמצינו ברש"י יבמות (פא, א) שכתב בביאור מילת תלתן: תלתן – פניגר"י מין קטנית הוא. ובודאי דהתם הוי פניגר"י תרגום של המין הפרטי של תלתן ולא על מין הכללי של קטנית, וכמו שמצינו ברש"י שבת (קז, ב ד"ה תלתן) ונדה (יט, א ד"ה תלתן). נמצא דסגנון לשון זה של רש"י יכול להתפרש בכך או בכך, וכמשנ"ת.

אמנם אכתי נראה תמוה לומר שרש"י בעבודה זרה בא לתרגם את מילת "חלזון" כלימ"ץ, שהרי נתבאר דמצינו מילת חלזון שבעה פעמים בש"ס ובשום פעם לא תרגמו רש"י כלימ"ץ [או שום תרגום אחר], וא"כ אמאי כאן הוצרך רש"י לתרגמו כשהגמ' עצמה אפילו לא מביאה את השם חלזון ורש"י הוא שמזכירה. ועוד, אפילו נימא דכוונת רש"י לתרגם את מילת חלזון, הלא לפי הגירסא שלפנינו לא כתב רש"י תיבת "לימ"ץ" כלל. ואפילו אם נימא שגירסת הכת"י פרמא היא הנכונה, ובאמת כתב רש"י מילת לימ"ץ, הרי בכל מקום כתב רש"י לענין חומט ושבולל שהם לימצ"א או לימצו", ולא מצינו לשון לימ"ץ ברש"י בשום מקום לענין בריות אלו, וצע"ג אמאי היה כותב רש"י כאן מילה אחר בלע"ז ממש"כ בששה מקומות אחרים אם כוונתו לאותו בריה ממש. ומכח כל הנ"ל נראה דאין מקום לפרש שכוונת רש"י בעבודה זרה לומר דחלזון הוא לימצ"א בלע"ז, ושהוא חומט או שבולל.

דברי הגרי"מ טוקאצינסקי דעל פי יסוד
הנ"ל דיש שני מיני חלזון מיושבים דברי
הרמב"ם בענין מהות החלזון

ונחזור לענייננו, דהנה לפי יסוד הנ"ל
דלשון חלזון בדברי חז"ל
לפעמים אינו מתייחס לחלזון התכלת,
כתבו האחרונים ליישב כמה דברים קשים
בדברי הראשונים, וכמשי"ת. במשנה
כלים (פרק יב משנה א) תנן שלשלת של
סיטונות טמאה של בעלי בתים טהורה
א"ר יוסי אימתי בזמן שהוא מפתח אחד
אבל אם היו שנים או שקשר חלזון בראשה
טמאה, ע"כ. ובפרוש המשניות להרמב"ם
שם כתב וז"ל אם קשר בזה השלשלת
חלזון והוא דמיון רמש מברזל ינעלו בו
הדלתות וזה הרמש הוא שרץ המים הנקרא
חלזון, עכ"ל. והגרי"מ טוקאצינסקי
בספרו עיר הקדש והמקדש (חלק ה פרק ה
ענף ה אות ד) עמד על הא דדברי הרמב"ם
בפהמ"ש הם דלא כמשי"כ ביד החזקה
(פרק ב מהלכות ציצית הלכה א) שחלזון
התכלת הוא דג, וכתב ליישב את דברי
הרמב"ם עפ"י היסוד הנ"ל דלא בכל מקום
שהוזכר חלזון הרי זה מכוון לחלזון
התכלת, וז"ל אין כל הכרח שמכוון
[בפרוש המשניות] לחלזון הכשר והידוע,
דא"כ הול"ל "והוא החלזון", ומדאמר
"הנקרא חלזון" משמע שרק נקרא חלזון
מפני שדומה להחלזון ואילו החלזון

הכשר הרי קורא לו הרמב"ם בהלכותיו
בשם "דג", עכ"ל.

דברי האמרי יושר דעפ"י הנ"ל יש ליישב
קושיא על דברי הרע"ב דכתב דחלזונות
אין להן עור

במשנה ריש פרק שמנה שרצים (שבת קז,
א) תנן שמנה שרצים האמורים
בתורה הצדן והחובל בהן חייב, ושאר
שקצים ורמשים החובל בהן פטור וכו'.
וכתב עלה הרע"ב, וז"ל ושאר שקצים
ורמשים, כגון תולעים וחלזונות ועקרבים,
החובל בהם פטור דאין להם עור, עכ"ל.
ובתוספות רע"א שם הקשה על הרע"ב
מסוגיא דשבת דמשמע להדיא דחלזון אית
ליה עור, וז"ל קשה ג"כ כיון דחלזון אין לו
עור איך פליגי ר"י ורבנן בשבת דף ע"ה אי
חייב בחלזון משום מפרק אם יש דישה
שלא בגדולי קרקע או לא, הא בשאר
שקצים דאין להם עור חובל פטור, ואפילו
ביצא דם כמ"ש הרמב"ם וכו', וע"כ משום
דבלא עור לא מקרי מפרק, א"כ בחלזון
ל"ש כלל מפרק. ומצאתי שעמד בזה הפרי
מגדים בספר אשל אברהם סימן שט"ז
סקט"ו, עכ"ל.

והגר"מ אריק בשו"ת אמרי יושר (סימן ט
אות ה) כתב ליישב את שיטת
הרע"ב עפ"י יסוד הנ"ל דשני מיני חלזון

כו. כן הוא בפרוש המשניות שבש"ס דפוס ווילנא, ובמשניות הוצאת מוסד הרב קוק (מתורגם ע"י ר' קאפח)
איתא, "אם קשר בקצה השרשרת חלזון והוא כעין צדף עשוי מברזל נועלין בו את הדלתות ואותו
הצדף הוא הצדף של בעל חי הימי הנקרא חלזון".

עפי"ז בנדון שבירושלמי אי יש לחלזון גידין ועצמות אי לאוי.

סיכום דחמשה פירושים יש למילה "חלזון" - דג, תולעת, חומט, ארבה, ודבר הדומה לאספוג הימי

נמצא לפי משנ"ת דמשמע מדברי כמה מהראשונים דמלבד החלזון הכשר לתכלת, מצינו בחז"ל לשון חלזון גם על בעלי חיים אחרים, ויתכן שאפילו על בעלי חיים שאין להם שייכות כפי הנראה לחלזון התכלת [וכגון ארבה]. ובשפתי חכמים במסכת מגילה (ו, א ד"ה חלזון) כתב בענין משמעות מילת "חלזון" לענין בעל חי [לאחר שהביא כמה סוגיות ודברי ראשונים לענין החלזון], וז"ל נמצא חלזון ד' פירושם יש לו, דומה לדג, תולעת, חומט, ארבה, ע"ש. ויש להוסיף דמצינו עוד פירוש במילת חלזון, והוא מש"כ בפירוש המיוחס להראב"ד בהקדמתו לספר היצירה (נתיב ח), וז"ל ואל תתמה בדבר הזה כי זה הספק הוא בין כל שני מינים, והמשל בזה כי הנה החלזון אי אפשר לעמוד עליו אם הוא מכלל הדגים או מכלל הצומח, כי הוא חי ומתנועע אינו מחליף מקומו כי הוא נעוץ ותקוע בארץ, עכ"ל. ומשמעות לשון הראב"ד הוא דחלזון הוא משהו דומה לאספוג הימי שתקוע בארץ כצמח, אבל יש לו תכונות

איכא, וז"ל ולענ"ד דברי הר"ב נכונים וברורים כי באמת נראה דתרי גווני חלזון איכא, דחלזון שצובעים ממנו תכלת היא דג שבים כמ"ש הרמב"ם בפ"ב מהל' ציצית, ועי' נוב"י מה"ת חאו"ח סי' ג', ובזה בוודאי יש לו עור דהא אמרינן בשבת דף קח מאי לכתוב על עור דג טהור, עיי"ש, ומוכח דדג טהור יש לו עור, ושפיר שייך דישה לר"י, ולרבנן ל"ש דישה אלא בגדולי קרקע, וחלזון שהוא דג הגדול שבים לאו גדולי קרקע מיקרי אף דבהמה מיקרי גדולי קרקע כיון שגדולו על הארץ, אבל דג לא מיקרי גדולי קרקע כדאיתא בעירובין כ"ז. אכן דעת הרמב"ם ז"ל והרע"ב ז"ל שכ' דחלזון לית ליה עור, מיירי בחלזונות הגדלים באשפה כמו תולעים, והיינו דכ' הרע"ב ז"ל שם שאר שקצים ורמשים כגון תולעים וחלזונות וכו', יעו"ש, והנהו לית להו עור דלכן לא שייך בהו דישה, אבל אי לאו האי טעמא שפיר שייך בהו דישה דהא גדלים מאשפתות והוי שפיר גדולי קרקע כמו בהמה. ועיין בחידושי הר"ן לשבת ריש פרק שמנה שרצים, וז"ל ונ"ל דשאני חלזון שהוא גוף אטום כחלזונות הללו שבאשפתות וכו', ע"ש, ומבואר דיש חלזון הגדל באשפתות, עכ"ל שו"ת אמרי יושר, וע"ש עוד מש"כ לבאר

כז. וז"ל ועיין בירושלמי שבת פרק א הלכה ג דחלזון אין לו גידים ועצמות ונראה ג"כ דמיירי מחלזון שבאשפה, דדג הגדל בים בוודאי יש לו עצמות, ועיין בשיירי קרבן שם דעל הצלצל מתרגם הירושלמי חלזונא, עכ"ל.

של חי המתנועע. ועל דרך זה כתב הרלב"ג (מלחמות ה' מאמר א פרק יב ד"ה ועוד), ע"ש.



כח. וז"ל, ולזה יראה כי צורת המחצבים הם גם כן קצתם לקצת במדרגת ההיולי, עד שיגיע הענין אל מה שהוא כמו ממוצע בין הצמח והדומם, והוא האלמוג. וכן הענין בצמחים, רצוני, שהם קצתם לקצת במדרגת ההיולי עד שיגיע הענין אל מה שהוא ממוצע בין הצמח והחי והוא האספוג הימיי ומיני החלזון הקיימים, עכ"ל.

סימן ג

דברי הראשונים בענין מהות חלזון התכלת

נתבאר בסימן דלעיל דס"ל לכמה מהראשונים דלא בכל מקום שכתבו חז"ל על בריה בשם חלזון, שכוונתם לחלזון שמדמה עושים את התכלת. ומעתה יש לעיין בדברי הראשונים לראות מה שכתבו להדיא לענין מהות חלזון התכלת, ונראה דמצינו שלש חלוקות שונות בראשונים בענין זה, ונבארם אחת לאחת.

ראשונים שכתבו דחלזון התכלת הוא דג

הרבה מהראשונים כתבו על חלזון התכלת שהוא דג, ודבריהם נכתבו בשלשה

אופנים: יש מהם שכתבו כן כשבאו להדיא לבאר מהו חלזון התכלת, ובראשם הרמב"ם בפרק ב מהלכות ציצית, וז"ל כיצד צובעין תכלת של ציצית וכו', ואחר כך מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי, עכ"ל. ועל דרך זה כתבו רבי אברהם בן הרמב"ם בספר המספיק (פרק על ציצית, מתורגם מלשון ערבי ע"י הרב פנחס קורח שליט"א), ספר המנהיג (הלכות ציצית), ספר החינוך (מצוה שפו"א, סמ"ג (עשה כו"ג), ספר המאורות (הלכות ציצית), רבינו בחיי (שלח טו, לה), יד, צדה לדרך (מאמר ראשון כלל ד פרק ה), יג, אברבנאל

כט. וז"ל, וזוהי צורת עשיית הציצית בימינו בחסירה לנו ידיעת צביעת התכלת, אבל בימים הקדמונים הנה היתה עשייתו שיהי' אחד משמונה חוטים, והוא שכורכים בו את החוליות, צמר תכול, תכלות זכה, דומה לגוון הענן שנדמה לעין שהוא גוון השמים, ויושג הצבע הזה בצמר על ידי צביעתו בדם העולה מן הים [ויש מתרגמים "הגדל בים"] ונקרא חלזון וכו', עכ"ל. [ובלשון המקורי כתוב "בדם סמך יטלע מן אלבחר", ומילת "סמך" בערבי הוא דג].

ל. וז"ל, תכלת עמרא הצבוע בחלזון דג שבים שצבעו ירוק ובחלקו שלזבולון היה, עכ"ל.

לא. וז"ל, וצבע התכלת הזה שנצטוו בו דומה לעין הרקיע בטהרו, והוא נעשה בדם דג אחד שנקרא חלזון שעינו דומה לעין הים, ובים המלח הוא מצוי, עכ"ל.

לב. וז"ל, תכלת האמורה בכל מקום היא צמר צבוע בדם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי, עכ"ל.

לג. וז"ל, ואחר כך מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי וכו' וזו היא התכלת של ציצית, עכ"ל.

לד. וז"ל, וזה התכלת הוא חוט של צמר צבוע בדם חלזון שהוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו, ובים המלח הוא מצוי, עכ"ל.

לה. וז"ל, התכלת שכתוב בפרשת ציצית נצבע הצמר מדם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור ובים המלח הוא מצוי וכו', עכ"ל.

(שלח טו, לב)י, ורבי אליהו מזרחי (שלח טו, לח)יז.

וחלק מהראשונים כתבו כן בתוך ביאורם למשנה בכלים (פרק יב משנה א), דתנן התם: שלשלת של סיתונות טמאה של בעלי בתים טהורה א"ר יוסי אימתי בזמן שהוא מפתח אחד אבל אם היו שנים או שקשר חלזון בראשה טמאה, ע"כ. וכתב עלה הר"ש, וז"ל או שקשר חלזון – מברזל עשוי כדמות חלזון דג שבים שמדמו צובעים תכלת, עכ"ל. ועל דרך זה כתבו הרא"ש והרע"ב בפירושים.

ויש מהראשונים שכתבו כן בתוך משא ומתן לענין איסור דישה בשבת בדבר שאינו מגידולי קרקע, וכמש"כ

התוס' בשבת (עג, ב ד"ה מפרק), וז"ל מפרק – פירש"י דהוה תולדה דדש, וקשה לר"ת דבשיליהי המצניע (צה, א) אמר דחולב חייב משום מפרק ואי הוה תולדה דדש הא אמר לקמן (עה, א) גבי הפוצע חלזון דלרבנן אין דישה אלא בגידולי קרקע. ואין לומר דדוקא חלזון שהוא דג פטרי רבנן דלא הוי גידולי קרקע אבל בחולב מחייבי דבהמה חשיבא גידולי קרקע כדמוכח בריש בכל מערבין, דהא [ע"כ טעמא דרבנן משום] דילפינן להו מסממנין שבמשכן דאין דישה אלא בגידולי קרקע לגבי דבר הגדל ממש מן הקרקע כו', עכ"ל. וכעין זה איתא בתוס' הרשב"א משאנ"ץ (פסחים מו, ב ד"ה רבה)י, ראבי"ה (מסכת שבת סימן רכג)י, אור זרוע (חלק ב הלכות שבת סימן נח)יב

לו. וז"ל, וארז"ל שהתכלת דומה לים ולרקיע ולכסא הכבוד והוא היפה שבגווניו ונעשה מדם חלזון והוא דג קטון, עכ"ל.

לז. וז"ל, חלזון הוא דג ועולה מן הים פעם אחת לע' שנה ומראית דמו ירוק דומה לים כדתניא בפר' התכלת וממנו צובעין הפתיל של צמר שנותנין בציצית, עכ"ל.

לח. וז"ל, שקשר חלזון – ברזל עשוי כדמות חלזון, והוא דג שצובעים בדמו תכלת, עכ"ל.

לט. וז"ל, או שקשר חלזון בראשה – כדמות חלזון שהוא דג שבים שמדמה צובעים התכלת, עכ"ל.

מ. וז"ל, ועוד מהא דחשיב חולב ומפרש התם חולב חייב משום מפרק ופרש"י היינו תולדה דדש והיינו כר' יהודה דסבר יש דישה שלא בגידולי קרקע גבי הצד חלזון והפוצעו בפרק כלל גדול (שבת עד, א) ורבנן סברי אין דישה אלא בגידולי קרקע. וליכא למימר דודאי בחלזון דהיינו דג פטרי רבנן דלא הוי גידולי קרקע כדמוכח בעירובין וכו', עכ"ל.

מא. וז"ל, גרסינן בפרק המצניע תנו רבנן החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת חייב, ומסיק חובל משום מפרק וכמאן דאמר לקמן יש דישה שלא בגדולי קרקע, ופלוגתא היא גבי הצד חלזון והפוצע לקמן. ולא יתכן לומר שבהמה נקראת גדולי קרקע כדאמרין בפרק בכל מערבין ובגדרים ובפרק כיצד מערבין, שאם כן חלזון נמי דהא מרבין התם דגים, אלא דומיא דמפרק תבואה בעינן שגדל ממש מן הקרקע, עכ"ל.

מב. וז"ל, והואיל דחולב היינו מפרק ומפרק היינו דש הא למדת שיש דישה שלא בגידולי [קרקע]. אף על גב דבפ' בכל מערבין קרי לי' גידולי קרקע לענין ליקח במעות מעשר שני, הא לאו ראייה הוא דה"ל איכא [התם מאן] דקרי לי' לדג גידולי קרקע וחלזון היינו דג ואיך ממעטי ליה רבנן ואמרי אין דישה אלא בגידולי קרקע למעוטי חלזון דלאו גידולי קרקע הוא, עכ"ל.

וספר הבתים (על הרמב"ם פרק ח מהלכות שבת שער ט אות ז) מ.

דברי הגר"א דכל מה שבים דג שמו

אמנם נראה דיש מקום לומר דאין מכל דברי ראשונים הנ"ל ראיה דס"ל דחלזון התכלת הוא דג ממש, והוא על פי מה שהביא האדמו"ר מראדזין זצ"ל בספרו שפוני טמוני חול (סימן ב אות ב) מדברי הגר"א באלהיה רבה על מסכת כלים (פרק י משנה א) ד"ל כל מה שבים דג שמו". ולפי"ז י"ל דס"ל לראשונים הנ"ל שחלזון התכלת הוא בריה מסויימת אשר נמצאת בים אבל אינה דוקא מה שאנו רגילים לקרות בשם "דג". אמנם באמת נראה דכד נעיינ בדברי הגר"א עצמן יתבאר דליתא לטענה הנ"ל, וכן מבואר בדברי האדמו"ר עצמן, וכמשי"ת.

דהנה במשנה שם תנן "אלו כלים מצילין בצמיד פתיל, כלי גללים כלי אבנים כלי אדמה כלי חרס וכלי נתר עצמות הדג ועורו עצמות חיה שבים ועורה וכלי עץ הטהורים". וכתב עלה הגר"א באלהיה רבה להגיה בלשון המשנה, וז"ל הכי גרסין,

עצמות הדג ועורו עצמות העוף ועורה, ולא גרסין עצמות חיה שבים, שכל שבים מן דג הוא כל דמות שיהיה לו, ותו עצמות העוף מאי שיירי' ובתוספתא קתני ליה, אלא כדאמרן, עכ"ל. הרי דכתב הגר"א דאין לגרוס במשנה "עצמות חיה שבים ועורה", דחיות הים כבר נכללו במאי דקתני "עצמות הדג ועורו", דכל שבים מן דג הוא כל דמות שיהי' לו. ונראה דאין ללמוד מדברי הגר"א אלו אלא דהשם כללי של דג כולל בתוכו כל דבר שבים, אמנם אינו במשמע בדברי הגר"א דעל מין מסויים שבים יתכן לתארו בשם "דג" אם אינו דג ממש. דהיינו, דהיכא דבאים לתאר חיה שבים, נראה דאין רמז מדברי הגר"א דיתכן לקרותו בשם דג, דהרי כשבאים לתאר מין מסויים באמת אין שם דג נופל על דבר שהוא חית הים, רק שהיכא שמדברים על השם כללי של "דג", הרי זה כולל בתוכו לא רק דגים ממש אלא גם כל מה שבים, ודוקמ". וכן הוא בדברי האדמו"ר הנ"ל דלא הביא מהגר"א אלא לומר דאי אפשר לומר על צורת בריה מסויימת שהיא "דומה לדג", כיון דהשם כללי של דג כולל כל שבים בכל דמות

מג. וז"ל, ולא נתברר לנו דעת הר"ם בזה שהוא כתב שאין דישה אלא בגידולי קרקע, ופסק שחובל וחולב חייבין משום מפרק, ואולי אי אפשר שיתחייב בפוצע חלזון משום מפרק כיון שלא מצינו בחובל בדג שהוא חייב, עכ"ל.

מד. וכמו"כ מתפרשים דברי הגר"א במסכת נדה, דעל הא דתנן התם (פרק ג משנה ב) "המפלת כמין דגים חגבים שקצים ורמשים וכו'" כ' הגר"א, וז"ל שיש ארבעה מיני שרצים המפורשין בתורה, שרץ העוף ושרץ המים ושרץ הארץ הן שנים את שפרים ורבים ואת שאינם פרים ורבים וכו'. וכולן שנויין במשנה, דגים הן שרץ המים שכל שבמים נקראים דגים וכו', עכ"ל. וגם בזה הרי אין כוונת הגר"א לומר דיתכן לתאר שרץ הים כ"דג", אלא דהא דאיתא במשנה "המפלת כמין דגים" כולל גם שרץ המים דכל שבמים נקראים דגים, ופשוט.

שיהי' לו, אבל לא כתב שעל פי דברי הגר"א אלו יש לדחות דאין כוונת הראשונים לדג ממש, ע"ש בדבריו^מ.

עוד יש להעיר דעיקר דברי הגר"א הרי הם מחודשים, והגר"א בא לשנות מגירסת המשנה כמות שהיא לפנינו, ומצינו להדיא בר"ש ורא"ש על המשנה שכן גרסו תיבות "עצמות חיה שבים ועורה", ודלא כהגהת הגר"א. ולענין עצם דברי הגר"א דכל שבמים נקרא דגים, מלשון ספר החינוך (מצוה קסד) משמע דלא ס"ל הכי, דז"ל שלא לאכל משרץ המים וכו' ושרץ המים ידוע ענינו, שהוא מבריות דקות השטות במים והם נקראים שרץ המים. וזה הלאו מיחד בהם מלבד הלאו המיוחד לדג טמא, שאין אלו בכלל דגים

כלל, כי מין אחד בפני עצמו הוא לגמרי, עכ"ל. הרי דכתב החינוך דשרץ המים אינו בכלל דגים כלל, ודלא כיסודו הנ"ל של הגר"א.

דברי האבן עזרא בענין מין דג היוצא מן הנהר

אולם באמת מצינו באבן עזרא שכתב כעין דברי הגר"א, דכביאור מה הם הצפרדעים שעלו על מצרים כתב האבן עזרא (וארא ז, כז), וז"ל רבים אמרו שהוא מין דג נמצא במצרים ויקרא בלשון ערב אלתמסח, ויוצא מן הנהר וחוטף בני אדם, עכ"ל. הרי דס"ל לאבן עזרא דשפיר יתכן לקרות לבריה שביכולתה לצאת מן הים ולחטוף אנשים בשם "מין דג", וזה מתאים עם דברי הגר"א דבכלל שבימים נקרא דגים

מה. למען הבהירות נביא בכאן את דברי האדמו"ר שם בשלמותם, וז"ל חומר החלזון דהיינו רכות בשרו והליכו במים ע"י סנפיריו דומה לדג, דתנו רבנן במס' מנחות (מד, א) וברייתו דומה לדג, והא דאין לומר ד"וברייתו דומה לדג" על דמות צורתו קאי, דאטו צורה אחת יש לכל הדגים, הרי כמה מיני דגים משונים בצורתם, יש שאין צורתו של זה דומה לצורתו של זה כלל, וכבר כתב הגר"א ז"ל בספרו הבהיר אליהו רבה במסכת כלים דכל מה שבים דג שמו, ואנן בעניותין בחיבורנו סדרי טהרות מסכת כלים כתבנו סעד לדבריו ז"ל מפירש"י ז"ל במסכת חולין, יעו"ש. וא"כ איזה דמות תערכו לו, אלא נראה כנ"ל דקאי על תבנית חומרו ותכונתו שנמצא בו כעין סנפיר ששט בו מעין תבנית ותכונת דגי הים, וממשפחת דגי הים יחשב ולא ממשפחת חית הים. מיהו ודאי שאינו כדג ממש שהרי יכול לחיות ולהשריץ גם ביבשה כדמוכח מהא דסנהדרין (צא, א) כמו שנתבאר בדברינו לעיל (סימן א) וכן מבואר מדברי התוס' במסכת שבת (עה, א ד"ה הצד) שאינו כמו דג ואינו חייב בצידה שלו משום נטילת נשמה יעו"ש. והגם שהתוס' (שם עג, ב ד"ה מפרק) כתבו וזה לשונם דדוקא חלזון שהוא דג כו' יעו"ש, היינו לומר דחלזון הוי יותר שאינו גידולי קרקע מבהמה וכלפי בהמה בכלל דג הוא, אבל אינו דג ממש כמו שנתבאר, והכא נמי לא קאמר אלא וברייתו דומה לג אבל לא שהוא דג ממש, וזה ג"כ כוונת רש"י ז"ל במס' מנחות במ"ש תבנית דיוקנו, יעו"ש, והוא פירוש על ברייתו, אלא שבשגגת המעתיק נשמט מלשונו ז"ל הציון "וברייתו", יעו"ש, עכ"ל. והרי מבואר בדבריו כמש"כ בפנים, דלא השתמש ביסודו של הגר"א אלא להוכיח דא"א לפרש בגמ' מנחות ש"ברייתו דומה לדג" דהכוונה שיש לו צורת דג, כיון שאין שום צורה מסויימת לדג כיון דכל שבים דג שמו, ופשוט.

מו. ונראה דיש מקום לומר בדרך חידוד דדברי הגר"א תלויים בפלוגתת הרמב"ם והסמ"ג, וכמשי"ת. בפרק ב מהלכות מאכלות אסורות (הלכה יב) הגדיר הרמב"ם מה נכלל באיסור דאורייתא של שרץ המים,

[ומהאבן עזרא רואים עוד דאפילו על מין מסויים של חית הים שייך לקראותו בשם דג, ודלא כמש"כ לעיל בדברי הגר"א, ודוק]. אמנם נראה שדברי האבן עזרא מחודשים ולא מצינו לו חבר בדברי הראשונים, ואשר על כן נראה דקשיא לדחות את לשונות כל הראשונים הנ"ל ולומר דלא כיוונו לדג ממש אלא לבריה אחרת שבמים, וע"ע מש"כ בענין זה להלן ענף ג בשיטת הר"ש והראב"ה.

ביאור לשון הברייתא במנחות דחלזון התכלת ברייתו "דומה" לדג

והנה הגרי"מ טוקאצינסקי בספרו עיר הקדש והמקדש (חלק ה, פרק ה, ענף ה אות ד) העיר דמלשון הברייתא במנחות (מד, א) משמע להדיא דאין חלזון התכלת דג ממש, וז"ל ומה שהקשו עליו [א.ה. היינו על שיטת האדמו"ר מראדזין במהות חלזון התכלת] שהרמב"ם אומר שהוא דג,

וז"ל האוכל כזית משרץ המים לוקה מן התורה שנאמר אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם. הרי כלל בלאו זה שרץ הארץ ושרץ העוף ושרץ המים. אי זהו שרץ המים אלו הבריות הקטנות כמו התולעים והעלוקה שבמים והבריות הגדולות ביתר שהן חיות הים, כללו של דבר כל שאינו בצורת הדגים לא דג טמא ולא דג טהור כגון כלב המים והדלפון והצפרדע וכיוצא בהן, עכ"ל. הרי דמחלק הרמב"ם להדיא בין דג לשרץ המים, ושרץ המים הוא דבר שאין לו צורת דג, לא דג טמא ולא דג טהור.

אמנם מדברי הרמב"ם בספר המצות (ל"ת קטט) משמע להיפך, דיתכן שיפול על בריה אחת שם שרץ המים וגם שם דג ואין אלו תוארים הסותרים, דבתוך אריכות דבריו שם כתב, וז"ל ולא תרחיק היות מין אחד בעצמו הוא עוף טמא והוא שרץ העוף, שזה אינו רחוק. כי הנה יהי' לו עניני העוף ופעולותיו, ועניני שרץ העוף. הלא תירא פירושי הקדמונים כלם מנו בכלל אלו השם מלקיות דג טמא ושרץ המים, וזה גם כן אמת ולא ארחיקהו, כי הנה יתכן שיהי' דג ויהי' שרץ המים, וכמו כן יהי' עוף ויהי' שרץ העוף וכו', עכ"ל וע"ש בכל אריכות דבריו. הרי מבואר להדיא דס"ל להרמב"ם בספר המצות דשפיר יתכן שיחול על בריה אחת תואר של שרץ המים וגם תואר של דג טמא, ודלא כמשמעות דבריו בהל' מאכלות אסורות, וצ"ע. אבל איך שיהי' בישוב קושיא הנ"ל, גם מדברי הרמב"ם בספר המצות מבואר דאין כל שרץ המים נקרא בשם דג, רק שיתכן שימצא דבר "שיהי' דג ויהי' שרץ המים". ועל אף שאינו מבואר ברמב"ם מהו הקובע של בריה שיהי' נקרא בשם דג, אבל מ"מ הא מיהא דסתם שרץ המים שאין לו דבר יוצא מן הכלל שמחשיבהו כדג, הרי אינו אלא שרץ המים ולא דג.

אמנם ישנם ראשונים דפליגי להדיא על שיטת הרמב"ם וסוברים דעל אכילת שרץ טמא לוקה גם משום מבשרם לא תאכלו, על אף שמגדירים את הלאו דמבשרם לא תאכלו דהוא איסור על אכילת דג טמא. וכן הוא בסמ"ג, דבלא תעשה קכט כ' "האוכל כזית מדג טמא לוקה שנאמר ושקץ יהיו לכם מבשרם לא תאכלו", ולהלן בלא תעשה קלב כ' "אכל פוטייתא, הוא שרץ המים, לוקה ארבע, הוא לאו זה [דאל תשקצו את נפשותיכם], ולא תטמאו בהם הרי ב', ומבשרם לא תאכלו הרי ג', ולא רביעי במשנה תורה וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת לא תאכלו". ולדברי הסמ"ג נראה דשפיר אפשר לומר דס"ל כהגר"א דכל דבר שבים נכלל בשם כללי של דג, דהרי ס"ל דאפילו שרץ טמא שבים נכלל באיסור של אכילת דם טמא וכמשנ"ת. נמצא דלפי הנ"ל י"ל בדברי הגר"א תלויים בפלוגתת הרמב"ם והסמ"ג, ודוק.

וכן כתבו תוס' (שבת ע"ג), לא קשיא, דעל כרחק אין רצונם לומר שהוא דג ממש אלא שדומה לדג, דהמקור הרי הוא מברייטא דמנחות ושם איתא "וברייטו דומה לדג", וכן הוא ברש"י (שבת עד, ב ד"ה צדי חלזון) "והוא כמין דג" וכו', ולא עוד אלא ברש"י סנהדרין (צא, א ד"ה חלזון) קורא לו "תולעת שיוצא מן הים" וכו', עכ"ל.

אמנם מאידך גיסא מצינו בדברי כמה מהאחרונים דעמדו על דיוק הנ"ל מלשון הברייטא, וכתבו דמכח דיוק זה הכריח רש"י שאין חלזון התכלת דג ממש, ואעפ"כ כתבו להדיא בשיטת הרמב"ם דחולק על רש"י וס"ל שהוא דג ממש. דהנה במעשה רקח על דברי הרמב"ם הנ"ל כתב, וז"ל [מנחות] דף מ"ד ת"ר חלזון זה גופו דומה לים וברייטו דומה

לדג ועולה אחת לע' שנה ובדמו צובעי' תכלת לפיכך דמיו יקרי', ופי' רש"י גופו מראה גופו תבנית דיוקנו ועולה מן הארץ לפי שאינו עולה אלא אחד לשבעים שנה, ע"כ [לשון רש"י]. ולכאורה משמע מדבריו שאינו מין דג שהרי כתב ועולה מן הארץ וכו', וכן יש לכונן לשון הברייטא דקתני וברייטו דומה לדג דמשמע שאינו דג אלא ברייתו כגוף הדג, ולפיכך פי' ז"ל שאינו מן הים, וא"כ פליג על רבינו שכתב שהוא דג ממש וכו', עכ"ל [נוע"ש בהמשך דבריו מה שצידד לומר דגם רש"י מודה לשיטת הרמב"ם]. ועל דרך זה כתבו בשו"ת נודע ביהודה (או"ח תנינא סימן ג, תשובה מכן המחבר ד"ה אך לכאורה) וזהו ר"י רייניגר (תלמיד של החתם סופר, בספרו חידושי רבי ישעיה על מסכת שבת כח, ב) מ"ח, ע"ש בדבריהם.

מז. וז"ל, לכאורה מלשון הברייטא מוכח שהוא רמש הארץ דקאמר "וברייטו דומה לדג", דאם הוא מן המים לא שייך בו לשון "דומה" דאם הוא דומה לדג ותולדתו מן המים הרי הוא דג ממש, ולכך מפרש רש"י ועולה מן הארץ דהיינו רמש הארץ ולכך אינו נופל בו שם דג ממש, דמה שגדל ביבשה אינו מסוג הדגים, ולכך קאמר שדומה לדג בתמונתו אבל אינו דג ממש. אך רש"י בסנהדרין פרק חלק דף צ"א ע"א בד"ה חלזון כתב תולעת שיוצא מן הים, וכן במס' מגילה דף ו' ע"א בד"ה ע"י חלזון כתב רש"י חלזון עולה מן הים על הארץ. וכן כתב הרמב"ם בפרק ב מהלכות ציצית שחלזון הוא דג הנמצא בים המלח, ולפי"ז יש לומר שיש לו סנפיר וקשקשת והוא טהור, עכ"ל. ובסוף תשובתו חזר והדגיש פלוגתת רש"י והרמב"ם הנ"ל, וז"ל עכ"פ מתכלת נשאר הראיה והוכחה וזה תליא בחילוק שיש בין הרמב"ם לרש"י ז"ל אם הצבע תכלת היה מדג או מתולעת, ולפרש"י במס' מנחות שהבאתי לעיל מוכח דחלזון בודאי הוא טמא ואפ"ה היה בהציץ שהיה בבגדי כהונה. הרי מוכח דצביעה אף שהיא למצוה אפ"ה מותר מדבר טמא. אבל לדעת הרמב"ם דמפרש שתכלת הוא מדם דג א"כ אינו מוכח כלל שיש לומר שהוא מדג טהור, עכ"ל.

מח. וז"ל, במשכן היו צובעים תכלת ליריעות בדם חלזון וחלזון אפשר דהיה ידוע לחכמי התלמוד דטמא הוא, וכן מצאתי ברש"י בסנהדרין דפירש דחלזון היינו תולעת, וא"כ משמע בהדיא דטמא הוא. וגם במנחות דף מ"ד קאמרין רק ברייתו דומה לדג אבל לא דג ממש. אך ברמב"ם בהלכות ציצית כתב "והוא דג", משמע שהוא דג ממש [ועם כל זה אינו מוכח שהוא דג טהור], ובאמת הוא נגד לשון הש"ס דקאמר רק ברייתו דומה לדג, עכ"ל.

ראשונים שכתבו דחלזון התכלת הוא
"כמין דג" וכדומה

ובאמת מצינו בדברי ראשונים אחרים
שכתבו כעין לשון הברייתא
שחלזון התכלת אינו אלא "כמו" דג, דכן
כתב רש"י במסכת שבת (עד, ב ד"ה צדי),
וז"ל צדי חלזון - לצבוע התכלת בדמו
והוא כמין דג קטן ועולה אחת לשבעים
שנה, עכ"ל. ועל דרך זה כתבו המאירי
(שבת פרק ז ביאור המשנה השניה) מט, נימוקי
יוסף (עד, ב ד"ה צדי) ופסקי הריא"ז
(הלכות ציצית אות ט) נא.

ראשונים שכתבו דחלזון התכלת הוא
תולעת

לעיל הבאנו מדברי רש"י בסנהדרין (צא,
א ד"ה חלזון) דחלזון התכלת הוא
תולעת, ועל דרך זה כתבו הראב"ה (הלכות
שבת סימן קצד אות כ) ורבי נתן אב הישיבה
(על מסכת מנחות) נא. וכן משמע מדברי
הראשונים בפירושם על הא דאיתא בתורת
כהנים לענין תולעת שני (מצורע פרשת א
אות יד): "ושני" יכול פיקס, תלמוד לומר

ולדברי הני אחרונים צריך לומר דעל אף
דקתני בברייתא דברייתא החלזון
"דומה לדג", ס"ל לרמב"ם ודעימיה דלאו
בדוקא קתני לשון דומה ובאמת הוא דג
ממש [ואולי דנכתב לשון דומה אגב מש"כ
בברייתא דגופו דומה לים, וצ"ע]. ובאמת
נראה דמוכרח לומר כן בשיטת הרמב"ם
והרבה מהראשונים הנ"ל, דהנה בברייתא
מנחות (מד, א) נכתבו כמה פרטים לענין
חלזון התכלת, וז"ל ת"ר חלזון זהו גופו
דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחד
לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך
דמיו יקרים, ע"כ. והנה הרמב"ם ודעימיה
כתבו על חלזון התכלת שעינו כעין הים
[או לשון דומה], אבל לא הזכירו הא
דאיתא בברייתא דהוא "דומה לדג". ועוד,
ראשונים אלו הוסיפו דחלזון התכלת הוא
דג, דהוא דבר דלא מצינו לו מקור ברור
ומשמעותו הפוך מלשון הברייתא דאינו
אלא "דומה לדג". אלא נראה ברור דאלו
הראשונים פירשו בדברי הברייתא דהא
דתניא דחלזון "דומה לדג" הוא לאו
בדוקא אלא הכוונה שהוא דג ממש, ועל כן
תיארו את החלזון כדג, ופשוט.

מט. וז"ל, חלזון הזה כעין דג קטן וצדין אותו לצבוע תכלת בדמו, עכ"ל.

נ. וז"ל, צדי חלזון - לצבוע התכלת בדמו, והוא כמו דג קטן ועולה אחת לשבעים שנה, עכ"ל.

נא. וז"ל והתכלת הוא צבע שצובעין בדם חלזון, והוא דומה לדג ועולה אחת לשבעים שנה, וצבעו
דומה לים והים לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, עכ"ל.

נב. וז"ל, האי דפריך בפרק כלל גדול (עה, א - לענין הפוצע חלזון) וליחייב משום נטילת נשמה, אפילו רב
מודה ליה אלא דפליג ואמר אף משום צובע, אבל משום חבורה לא מחייב, דחלזון תולעת ואין לו עור
ולא שייך למימר מקלקל בחבורה וכו', עכ"ל.

נג. וז"ל, התכלת שבציצית אינו מעכב את הלבן, והוא צמר שאמרו שאין צובעין אותו אלא בדם תולעת
מן הים נקראת חלזון והיא עולה אחת לשבעים שנה, עכ"ל.

"תולעת". אי תולעת יכול אחד מן הצבעים, תלמוד לומר ושני, הא כיצד זו זהורית טובה, ע"כ. וכ' עלה הראב"ד, וז"ל אי תולעת יכול יביא אחד מן הצבעים בתולעת כגון תכלת הצבע בדם חלזון או בקלא אילן, ת"ל ושני, פירוש המשונה אשר בצבעים ר"ל שאין שבח אחר מגיע לחשיבותו, וזהו הנקרא זהורית, עכ"ל. הרי דמשמע מלשון הראב"ד שחלזון הוא מין תולעת ולהכי איצטריך למעוטי צבע תכלת הבא מהחלזון [אלא דצ"ע אמאי הזכיר שהתכלת בא גם מקלא אילן]. וכן הוא בפירוש הר"ש משאנ"ץ שסי' נוהר"ש לא הזכיר קלא אילן בדבריו].

ישוב הסתירה בלשון רש"י בענין מהות חלזון התכלת

והנה לעיל הבאנו עוד מדברי רש"י בשבת (עד, ב ד"ה צדי) שכתב שחלזון התכלת הוא "כמין דג קטן", ובענף א הבאנו מהר"ש והראב"ה שכתבו שחלזון התכלת הוא דג, וצ"ע מהא דכתבו שהוא תולעת. ובשלמא בדברי הר"ש

והראב"ה יש לומר דהא דכתבו דחלזון הוי דג, כוונתם לברייתא דכל שבים דג שמו [וכמו שהבאנו לעיל ענף א מהאבן עזרא], וס"ל דחלזון התכלת הוא תולעת שבים. אמנם בדברי רש"י נראה דאי אפשר לפרש כן, דהרי רש"י בשבת לא כתב שהחלזון הוא דג אלא כתב שהוא "כמין דג", וצ"ע דאי ס"ל לרש"י שלשון "דג" כולל כל דבר שבים, א"כ אמאי לא כתב סתם שהחלזון הוא דג [וכלשון הר"ש והראב"ה].

וכבר עמד האדמו"ר מראדזין בספרו עין התכלת (פרט הב' סימן ג ד"ה ואנו תמיהין) בסתירה הנ"ל בדברי רש"י, וכ' ליישב וז"ל זה לשון רש"י ז"ל בסנהדרין, חלזון תולעת וכו', הרי שפתי רש"י ז"ל ברור מללו שאותו חלזון עצמו שיוצא מן הים שקראו במסכת שבת כמין דג קטן קראו כאן תולעת, והוא שלקטנותו ולהיותו שרץ המים הטמא קראו תולעת, עכ"ל. וכעין זה כתב יבלח"ט הגרח"ק שליט"א בפירושו על מסכת ציצית (סעיף כא), ע"ש.

נד. וז"ל אי תולעת יכול אחד מן הצבעין שבתולעת כגון תכלת הצבוע בדם חלזון וכו', עכ"ל. **נה.** אולם בשיטת הר"ש נראה דקשיא לומר כן, דהרי לעיל ענף א הבאנו מדברי הר"ש במסכת כלים ריש פרק י דגרס במשנה תיבות "עצמות חיה שבים ועורה", ונתבאר שם דלפי גירסא זו חזינן דאין לשון דג כולל כל דבר שבים, אלא משמעותו לדג ממש, וא"כ קשיא לומר שהר"ש יכתוב לשון דג על דבר שאינו דג ממש, וצ"ע.

נו. אמנם תרץ זה לא יספיק ליישב הסתירה בדברי הראב"ה והר"ש, דהני ראשונים בודאי ס"ל שחלזון התכלת הוא תולעת ממש, דהרי הראב"ה כ' שחלזון אין לו עור כיון שהוא תולעת, והר"ש בא לפרש דברי הספרי דהו"א דיצבע תולעת שני בצבע אחר הבא מן תולעת, ועל זה ביאר הר"ש שמדובר על תכלת הבא מן החלזון, ופשוט.

נז. וז"ל, בריאתו דומה לדג וגופו דומה לרקיע - פירש"י במנחות גופו - מראה גופו. וברייטו - תבנית

והנה כעיקר פירוש זה במילת "חלזון" יש ללמוד מסוגיא בבכורות, דבמשנה (לח, א) תנן [על אלו מומין שוחטין את הבכור] הרי בעינו דק תבלול חלזון נחש וכו', ע"כ. וקתני עלה בגמ' (ע"ב) איבעיא להו חלזון הוא נחש או דלמא חלזון או נחש, ת"ש דאמר רבה בר בר חנה סח לי רבי יוחנן בן אלעזר זקן אחד היה בשכונתנו ור"ש בן יוסי לקוניא שמו ומימי לא עברתי לפניו, פעם אחת עברתי לפניו אמר לי שב בני שב חלזון זה מום קבוע לשחוט עליו וזהו נחש שאמרו חכמים, ע"כ. הרי דמשמע מדברי הגמ'

שיש דמיון בין צורת חלזון לצורת נחש, ובפירוש רש"י על התורה (אמור כא, כ), הוסיף שהוא הדין שדומה האי מום לתולעת, וז"ל או תבלל – דבר המבלבל את העין כגון חוט לבן הנמשך מן הלבן ופוסק בסירה שהוא עוגל המקיף את השחור שקורים פרוני"לא, והחוט הזה פוסק את העוגל ונכנס בשחור. ותרגום תבלל "חיליז" לשון חלזון שהוא דומה לתולעת אותו החוט, וכן כינוהו חכמי ישראל במומי הבכור חלזון נחש עינב, עכ"ל. וכל זה מתפרש היטב לשיטת הראשונים הנ"ל דס"ל דחלזון התכלת הוא תולעת.



דיוקנו (כ"ג השטמ"ק), ובסנהדרין צ"א ב' פירש"י חלזון תולעת שיוצא מן הים וכו', וצריך לומר כיון שהוא דג קטן קרי ליה תולעת, וכן פירש"י בשבת עד: ד"ה צדי חלזון וכו', עכ"ל.

סימן ד

בענין אי חלזון התכלת הוא מין טהור

דברי הגר"ש לאנדא בענין סתירת
משמעות בדברי רש"י אי חלזון הוא מין
טהור

בשו"ת נודע ביהודה (תנינא או"ח סימן ג
ד"ה אך לכאורה, תשובה מהגר"ש
לאנדא בנו של הנוב"י) דן בענין אי חלזון
התכלת הוא דג טהור אי לאו, והעיר
דאיכא סתירה במשמעות דברי רש"י בענין
זה, וז"ל אמנם אם זה החלזון הוא מין טמא
יש בזה שנויים וסתירה בפ"י רש"י ז"ל,
דהנה במס' מנחות דף מ"ד ע"א ת"ר חלזון
זה גופו דומה לים ובריותו דומה לדג
ועולה אחת לע' שנים, ואם כן אין ראייה
כלל מתכלת דיש לומר דחלזון הוא דג
טהור ויש לו סנפיר וקשקשת. אך רש"י ז"ל
מפרש שם במנחות (ד"ה ועולה) "עולה מן
הארץ" ע"ש, ואם הוא רמש הארץ בודאי
שהוא טמא. ולכאורה מלשון הבריתא
מוכח שהוא רמש הארץ דקאמר "ובריותו
דומה לדג" דאם הוא מין הים לא שייך בו

לשון דומה דאם הוא דומה לדג ותולדתו
מן המים הרי הוא דג ממש, ולכך מפרש
רש"י ועולה מן הארץ דהיינו רמש הארץ
ולכך אינו נופל בו שם דג ממש, דמה שגדל
ביבשה אינו מסוג הדגים, ולכך קאמר
שדומה לדג בתמונתו אבל אינו דג ממש.
אך רש"י בסנהדרין בפ' חלק דף צ"א ע"א
בד"ה חלזון כתב תולעת שיוצא מן הים וכן
במס' מגילה דף ו' ע"א בד"ה ע"י חלזון
כתב רש"י חלזון עולה מן הים על הארץ.
וכן כתב הרמב"ם בפ"ב מהלכות ציצית
שחלזון הוא דג הנמצא בים המלח. ולפ"ז
יש לומר שיש לו סנפיר וקשקשת והוא
טהור, עכ"ל.

דברי המהרש"ם דלפי כל דברי רש"י יש
לומר שהחלזון הוא דג טהור

אמנם בשו"ת מהרש"ם (חלק ה סימן לה)
כתב דאפילו לפי דברי רש"י
במנחות [דחלזון התכלת עולה מן הארץ]

נח. כבר האריכו האחרונים טובא בענין זה, ולא באתי בזה אלא להביא מה שכתבו האחרונים לדייק
מלשונות הראשונים בענין זה, ומה שיש לדון בדבריהם. ולענין עיקר הנדון אי חלזון התכלת הוא דג
טהור, עיין במפרשים שהובאו בפנים, וגם בגור אריה על מסכת שבת (עה, א ד"ה ולחייב), שו"ת חתם סופר
(או"ח סימן לט וי"ד סימן רעו), שו"ת אבני נזר (או"ח סימן טו אות ט) ספר פתיל תכלת (פרט ראשון אות ה), אבן
האזל (פרק א מהל' כלי המקדש הלכה ג) שו"ת עמק הלכה (חלק א סימן א), קובץ תשובות (חלק א סימן ח), ספר
דרך חכמה על רמב"ם (פרק א מהלכות כל המקדש הלכה ג ביאור הלכה ז"ה דג) ותשובה מהגר"מ שטערן זצ"ל
בעמח"ס שו"ת באר משה (נדפס בקובץ עץ חיים שנת י"א חוברת ב').

נראה בכל ההר אלא חלזון אחד ולמחר שהגשמים יורדים מתמלא כולו חלזונות וכו'. הרי נראה מהכא שהחלזון הוא ממין השרץ שהוא התולעת אלא שבריינו דומה לדג וכמ"ש בברכות ובשאר דוכתי אך לא דג ממש הוי, עכ"ל.

ביאורו של הגר"ח קנייבסקי בשיטת רש"י
דחלזון התכלת הוא דג קטן

אמנם יעויין במשנ"ת לעיל סימן ג דהאחרונים הק' סתירה בדברי רש"י, דבסנהדרין כ' דחלזון הוא תולעת וכנ"ל, אמנם במסכת שבת (עד, ב ד"ה צדי) כתב דהחלזון "הוא כמין דג קטן". והבאנו שם שהגר"ח ק"ש לט"א בפירושו על מסכת ציצית (סעיף כא) כ' ליישב דברי רש"י דבאמת החלזון הוא דג, אלא כיון שהוא דג קטן קרי ליה תולעת, ע"ש. ולפי"ז אודא ליה ראיית הנחמד למראה. אמנם כמובן דקצת דוחק לפרש כן בשיטת רש"י, ועוד דהאדמו"ר מראדזין בספרו עין התכלת (פרט הב' סימן ג ד"ה ואנו תמיהין) ג"כ כ' ליישב את הסתירה ברש"י בדרך הנ"ל אלא דהוסיף דדוקא משום דהוא דג טמא קראו רש"י בשם תולעת, וז"ל שלקטנותו ולהיותו שרץ המים הטמא קראו תולעת, עכ"ל. עוד יש להוסיף, דבסימן ג נתבאר דיש עוד ראשונים [ראבי"ה, ר"ש וראב"ד] שכתבו שחלזון התכלת הוא תולעת, ובדבריהם נראה דא"א לפרש דכוונתם לדג ממש ולא לתולעת, ע"ש.

עוד כתב בספר נחמד למראה שם, וז"ל ואחר החיפוש [מצאתי] להרב מנחם

י"ל דהחלזון הוא דג טהור, וז"ל אבאר מקודם מה שראיתי מבוכה בענין מהות החלזון, דהנה ברש"י מנחות מ"ד כ' דחלזון עולה מן הארץ, ובתשו' נו"ב מ"ת חא"ח סי' ג' הביא מסנהדרין צ"א דעולה מן הים להרים ושם הוא נמצא, וכ"ה במגלה ו' ורש"י שם. גם הביא מהרמב"ם פ"ב מציצית. וכ' שם דלפי פירש"י במנחות הוי דבר טמא דהא רמש הארץ הוא אבל אי נימא דיוצא מן הים י"ל דהוי דג טהור וי"ל סנפיר וקשקשת. והנה מ"ש דאם הוא עולה מן הארץ הוי דבר טמא, כדבריו מבואר בתוס' מכות ט"ז ע"ב (ד"ה ביניתא) דאפי' דג שיש לו סנפיר וקשקשת ומצוי בי כרבא הוי שרץ הרומש על הארץ וטמא, אבל לפירש"י שם אינו מוכרח, עכ"ל.

דברי רש"י בסנהדרין דחלזון התכלת הוא תולעת ולא דג ממש

ובשדי חמד (מערכת חנוכה ד"ה וראיתי עוד שם) הביא מספר נחמד למראה (ח"א ירושלמי כלאים פרק ט דף צז עמוד ג) שכ' להוכיח מדברי רש"י בסנהדרין דחלזון התכלת הוא תולעת וא"כ אינו דג טהור, וז"ל ולכאורה נראה דז"ש שהחלזון הוא דג טהור א"א לאומרו, והוא דאיתא בפרק חלק דף צא אמר ליה ההוא צדוקי לר"א אמריתו דשכבי חיי והשיב לו ר"א ועלה להר וראה שהיום אין בו חלזון אחד למחר ירדו גשמים ונתמלא כולו חלזונות, ופרש"י תולעת שיוצא מן הים א' לשבעים שנה וצובעים בדמו תכלת, ולכתחילה אינו

שכתבתי בדין הקירמיז, כתבתי מה שקשה לי על רבינו בחיי ז"ל מתכלת דהוא דם חלזון, ושם כתבתי ליישב, יע"ש, עכ"ל.

דברי האחרונים דיתכן דחלזון התכלת הוא מין טהור ועל כן הוכשר למלאכת שמים

ואין לפנינו אותה התשובה שציין עליה המהר"ם בן חביב, אבל בספר נחמד למראה (שם) הביא מספר מעם לוועז (פרשת תרומה כה, ז), שהיה בר ברתיה של המהר"ם בן חביב, שהביא משו"ת זקנו בכ"י שתי תירוצים לקושייתו על רבינו בחיי, וז"ל ואם תשאלו הרי היתה גם תכלת שנצבעה בדם החלזון, דעו שאע"פ שנאמר שהחלזון היה דג טמא לא אסרה תורה כיון שיש הבדל בין דגים טמאים לתולעים, שהדבר היוצא מן התולעים אסור מן התורה, ואילו הציר של הדגים הטמאים אינו אסור מן התורה כפי שנוכיח בבאור פרשת שמיני, וכל שכן אם נאמר שהחלזון היה דג טהור שהיו לו סנפיר וקשקשת, עכ"ל. ומצינו גם בעוד מהאחרונים שכתבו ליישב את הקושיא על רבינו בחיי דיתכן דחלזון התכלת הוא באמת דג טהור, וכמש"כ החיד"א (בספר טוב עין סימן ט אות יב) וספר רביד הזהב (תרומה כה, ד), וע"ע

מענדל ז"ל בספרו הבהיר צנצנת מנחם דף פ"ט ע"ג, וז"ל ואין לדחות דכיון שעולה מן הים י"ל דהוי דג טהור, דבהדיא איתא בסנהדרין דהוי תולעת ויוצא מן הים על הארץ, דאי דג הוא איך אפשר לצאת ליבשה וכו'. מיהו הוכחה זו שהכריע דהוי תולעת משום דאי דג הוא איך אפשר לצאת ליבשה וכו', ליתא ואין זה הכרח דהא קא חזינן דאף דג לפעמים מרוב גלים דולג מן הים כנודע, עכ"ל.

דברי רבינו בחיי דלא הוכשר למלאכת שמים אלא דבר טהור

בפירוש רבינו בחיי על פרשת תרומה (כה, ג) כ', וז"ל לא מצינו משי בנדבת המשכן, לפי שהוא יוצא מגוף השרץ שהוא התולעת, ולא הוכשר למלאכת שמים אלא דבר טהור, וכענין שאמרו בתחש, וצבע תולעת השני אינו מגוף התולעת אלא מתוך גרגרים שהתולעת בתוכם, עכ"ל. ובשו"ת גינת ורדים (חלק א כלל ב סימן טז ד"ה אך מה שיראה) הובא תשובה מהמהר"ם בן חביב שבו הק' על רבינו בחיי מהא דהשתמשו לתכלת במשכן אע"פ דהוא יוצא מן הטמא, וז"ל איברא ראיתי ברבינו בחיי בפ' תרומה דכתב לא מצינו משי במלאכת המשכן וכו'. ובתשובה אחרת

נט. וז"ל, הרב הגדול מהר"ם ה' חביב בתשובה כי באה בספר גנת ורדים חקר לפי מ"ש רבינו בחיי דמשי לא היה במשכן דיוצא מריר תולעת, א"כ איך צובעין תכלת בדם חלזון שהוא טמא. ואני השפל בנחל קדומים פ' תרומה כתבתי בזה ושם נאמר דיש לצדד עוד. והאמת כי בלקוטי כתבתי דמי הגיד להרב ז"ל שהוא טמא, עכ"ל.

ס. וז"ל, ולסברתו חלזון דג טהור היה כמו דקפשיט הגמ' (שבת כה, ב) גבי תחש, עכ"ל.

בשו"ת דברי יוסף (בעמח"ס תבואות הארץ, חלק ד סימן לט)א.

מהא דכתבו כמה מהראשונים דחלזון התכלת אין לו עור, משמע דס"ל דאינו מין דג טהור

וידידי הרה"ג ר' ישראל ראזענבערג שליט"א [מח"ס מראה הרקיע ועוד] העיר דמצינו בכמה מהראשונים שכתבו דחלזון התכלת אין לו עור, וכמש"כ הראב"ה (הלכות שבת סימן קצד אות כ) להדיא, וז"ל האי דפריך בפרק כלל גדול (עה, א - לענין הפוצע חלזון) וליחייב משום נטילת נשמה, אפילו רב

מודה ליה אלא דפליג ואמר אף משום צובע, אבל משום חבורה לא מחייב, דחלזון תולעת ואין לו עור ולא שייך למימר מקלקל בחבורה וכו', עכ"ל. וכ"כ להדיא רבי דניאל הבבלי (שו"ת ברכת אברהם סימן יח)סי והרמ"ך (הגהות הרמב"ם פרק ח מהל' שבת הל' ז), וכן משמע מדברי הרמב"ן (שבת קז, א)סי. והנה בגמ' שבת (קח, א) משמע דכל דג טהור יש לו עורסי, וכמש"כ במרכבת המשנה וצפנת פענח (על דברי הרמב"ם שם), וא"כ נראה להדיא דלשיטת הראשונים הנ"ל אין חלזון התכלת מין טהור, והדברים ערבים.



סא. וז"ל, ובאמת לא זכינו לדעת עצמות חלזון התכלת ע"פ דברי חכז"ל, כי חלזון אדומי - פירפיר שנעקע - הנמצא עד היום לעתים ידועים בשטח ים הגדול אצל חיפה ועכו, לא עליו כיונו, כי הוא שרץ טמא וכל מעשה משכן נעשה דוקא מדברים טהורים, וכן אמרו במסכת מנחות דף מד, א חלזון זהו גופו דומה לים וברייתו דומה לדג, משמע שהוא דג ממש דבר טהור, והרמב"ם העתיק (בהלכות ציצית פ"ב ה"ב) ואחר כך מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו וכו', עכ"ל.

סב. וז"ל, ועד כאן לא מחייב ר' יהודה (שבת עה, א) בחלזון שאין לו עור משום עשיית חבורה אלא משום דישה דהיינו מפרק וכו', עכ"ל.

סג. וז"ל, וקשיא לי פוצע חלזון ומוציא דמו ליחייב משום נטילת נשמה שבאותו מקום, אע"ג דניחא ליה דלא לימות ממש, וליכא לפרושי דפציעת חלזון אינו מוציא דם אלא נצרר הוא ופטור דאין לו עור, שאם אינו מוציא דם האין הוא בכלל דישה לר' יהודה, עכ"ל. הרי דהרמב"ן הציע לומר דחלזון התכלת אין לו עור, אלא דאינו ברור אם גם למסקנת הרמב"ן ס"ל הכי אם לא.

סד. וז"ל בעא מיניה מר בריה דרבינא מרב נחמן בר יצחק מהו לכתוב תפילין על גבי עור של דג טהור, א"ל אם יבא אליהו ויאמר. מאי אם יבא אליהו ויאמר, אילימא אי דאית ליה עור אי דלית ליה עור, הא חזינן דאית ליה עור, ועוד התנן עצמות הדג ועורו מצילין באהל המת, אלא אם יבא אליהו ויאמר אי פסקא זוהמא מיניה אי לא פסקא זוהמא מיניה, עכ"ל.

סימן ה

בענין צבע חלזון התכלת

ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר וכתוב כמראה אבן ספיר דמות כסא, ע"כ. ועפ"י כ' הגר"ח ק שליט"א, וז"ל והא דאיתא שם גופו דומה לים והכא איתא דומה לרקיע, היינו הך כדאמרינן שם מג, א שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע כו' (וכ"כ המג"י), וזהו שכ' הרמב"ם בפרק ב' מציצת ה"ב דג שדומה עינו לעין התכלת, ואע"ג שקצת הם חלוקים זה מזה כדפרש"י בסוטה י"ז א' ד"ה שהתכלתה, עכ"ל.

נוסח הרמב"ם בדפוסים שעין החלזון דומה לעין התכלת, ונוסח כת"י הרמב"ם דעינו דומה לעין הים

והנה הא דהביא הגר"ח ק מדברי הרמב"ם שכתב לענין החלזון "שדומה עינו לעין התכלת", כן הוא ברוב הדפוסים של הרמב"ם, וכן הוא בספר המאורות (הלכות ציצית) סי' ובכסף משנה (שם) סי'. אמנם ברוב

לשון הברייתא במנחות דגוף החלזון דומה לים, ולשון מסכת ציצית דגופו דומה

לרקיע, וישוב הגר"ח קנייבסקי דהיינו הך

בגמ' מנחות (מד, א) איתא, ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים, וברייתו דומה לדג, ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים, ע"כ. ובמסכת ציצית (סעיף כא) הובא ברייתא זו בלשון אחר קצת, וז"ל חלזון למה הוא דומה, בריאתו דומה לדג, וגופו דומה לרקיע, ואינו עולה אלא לשבע שנים, לפיכך דמיו ביוקר, ע"כ. ולפום ריהטא נחלקו הברייתות הנ"ל אי גוף החלזון דומה לים או לרקיע, אמנם בפירושו של הגר"ח קנייבסקי שליט"א על מסכת ציצית (ארגמן ד"ה ברייתו) כ' ליישב דלא פליגי. דהנה בגמ' מנחות לעיל (מג, א) איתא: תניא היה ר' מאיר אומר מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד שנאמר

סה. וז"ל, שהתכלת דומה לים כו', בא ללמדנו שכל המקיים מצות ציצית כאילו הקביל פני שכינה, והכי תנאי לה בספרי. ואיצטריכו כל הני משום דלא אשכחן קראי אלא ברקיע שדומה לכסא הכבוד, הילכך תכלת דומה לים וים דומה לרקיע, דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע, עכ"ל.

סו. וז"ל, ואחר כך מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי וכו' וזו היא התכלת של ציצית, עכ"ל.

סז. וז"ל, ומ"ש ואח"כ מביאין דם חלזון והוא דג שדומה לעין התכלת, בפרק התכלת ת"ר חלזון זה גופו דומה לים וכו', ופרש"י גופו מראה גופו, עכ"ל.

כתבי יד של הרמב"ם [כולל ספר החתום], כתוב "שדומה עינו לעין הים", וכן הוא גם בסמ"ג (עשה כו)סי, ספר החינוך (מצוה שפו)סי, רבינו בחיי (שלח טו, לח)ע, צדה לדרך (מאמר ראשון כלל ד פרק ה)עי ורבי אליהו מזרחי (שלח טו, לח)עי.

לדברי הגר"ח קנייבסקי הנ"ל ליכא נפק"מ בין הנוסחאות, וכדבריו משמע מלשון הסמ"ג

אלא לדברי הגר"ח הנ"ל ליכא נפק"מ בין הגרסאות, דהרי "עין התכלת" היינו "עין הים", וכמשמעות הגמ' במנחות. וכן מדויק בדברי הסמ"ג (שם) שכתב בין לענין החלזון ובין לענין התכלת לשון "דומה לים", וז"ל תכלת האמורה

בכל מקום היא צמר צבוע בדם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי, ונותנין דמו ליורה עם סמנים כדרך הצבעים ומרתיחים אותו ונותנין בו את הצמר וקולט ממנו צבע הדומה לים, עכ"ל. ויתכן שזהו כוונת המעשה רקח (שם) במש"כ לענין שינוי הגירסאות בדברי הרמב"ם, וז"ל ומ"ש רבינו שדומה עינו לעין התכלת, מצאתי בהרמב"ם כתיבת יד "לעין הים", ובאמת כן הוא בגמרא, ועם כל זה אין נראה לשבש הנוסחא שלפנינו, ודוק, עכ"ל. ודברי המעשה רקח סתומים, אבל לפי משנת נראה דיש לפרש כנ"ל דליכא נפק"מ בין הנוסחאות כיון דעין התכלת הוא עין הים, ופשוט.



סח. וז"ל, תכלת האמורה בכל מקום היא צמר צבוע בדם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי, עכ"ל.

סט. וז"ל, וצבע התכלת הזה שנצטוו בו דומה לעין הרקיע בטהרו, והוא נעשה בדם דג אחד שנקרא חלזון שעיניו דומה לעין הים, ובים המלח הוא מצוי, עכ"ל.

ע. וז"ל, וזה התכלת הוא חוט של צמר צבוע בדם חלזון שהוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו, ובים המלח הוא מצוי, עכ"ל.

עא. וז"ל, התכלת שכתוב בפרשת ציצית נצבע הצמר מדם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור ובים המלח הוא מצוי וכו', עכ"ל.

עב. וז"ל, חלזון הוא דג ועולה מן הים פעם אחת לע' שנה ומראית דמו ירוק דומה לים כדתניא בפר' התכלת וממנו צובעין הפתיל של צמר שנותנין בציצית, עכ"ל.

סימן ו

בענין מקום צידת חלזון התכלת: אם הוא בתוך הים או בהרים

דברי רש"י דחלזון התכלת עולה מן הים להרים

בגמ' סנהדרין (צא, א) איתא: אמר ליה ההוא מינא לרבי אמי אמריתו דשכבי חיי והא הוו עפרא ועפרא מי קא חיי, אמר ליה וכו' ואם אי אתה מאמין צא לבקעה וראה עכבר שהיום חציו בשר וחציו אדמה למחר השריץ ונעשה כלו בשר, שמא תאמר לזמן מרובה עלה להר וראה שהיום אין בו אלא חלזון אחד למחר ירדו גשמים ונתמלא כולו חלזונות, ע"כ. ופרש"י (ד"ה חלזון), וז"ל חלזון – תולעת שיוצא מן הים^א אחד לשבעים שנה וצובעין בדמו תכלת ולכתחלה אינו נראה בכל ההר אלא חלזון אחד, עכ"ל. ומבואר דס"ל לרש"י דחלזון התכלת הוא תולעת שעולה מן הים, ויכול להיות גם בהרים

מחוץ למים. וכן מפורש ברש"י במסכת מגילה (ו, א), דבגמ' שם איתא: אמר זבולון לפני הקדוש ברוך הוא רבנו של עולם לאחיי נתת להם שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות, לאחיי נתת להם ארצות ולי נתת ימים ונהרות, אמר לו כולן צריכין לך על ידי חלזון שנאמר ושפני טמוני חול, ע"כ. ופרש"י, וז"ל על ידי חלזון – חלזון עולה מן הים להרים וצובעין בדמו תכלת ונמכר בדמים יקרים: עמים הר יקראו – מכל השבטים יתקבצו להריך לקנות שפוני טמוני חול, עכ"ל^א.

דברי הבית אפרים ועוד אחרונים דלשיטת רש"י מקום צידת החלזון הוא על היבשה ולא בתוך הים

ובשנו"ת בית אפרים (או"ח סימן כ) כ' לדייק מסוגיות ודברי רש"י הנ"ל

עג. בגמ' מנחות (מד, א) איתא: ת"ר חלזון זהו גופו גומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים, ע"כ. ורש"י בסנהדרין פירש ענין "עולה אחד לשבעים שנה" שהכוונה שעולה מן הים. וכעין זה כתב רש"י בבא מציעא (סא, ב ד"ה קלא אילן – וז"ל תכלת דמיו יקרים שצבוע בדם חלזון שאינו עולה מן הים אלא אחת לשבעים שנה, עכ"ל), וחולין (פט, א ד"ה שהתכלת – וז"ל שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים שנה, עכ"ל).

עד. ונראה דרש"י פירש בגמ' מגילה דזבולון טען לפני הקב"ה על שעלו בחלקו הרים וימים, ועל זה השיבו הקב"ה שכולם צריכים לך על ידי אותם הרים וימים עצמם, דהחלזון עולה מן הים אל ההרים, ולשם מתקבצים כל השבטים לקנות את החלזון. וכ"כ במעשה רקח על הרמב"ם (פרק ב מהלכות ציצית הלכה ב), וז"ל במגילה דף ו' על פסוק ושפוני טמוני חול שאמרו שם בגמרא אמר זבולון לפני הקדוש ברוך הוא לאחיי נתת להם שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות לאחיי נתת להם ארצות ולי נתת ימים ונהרות א"ל כולן צריכין לך ע"י חלזון שנאמר ושפוני טמוני חול וכו', ופי' רש"י שהוא עולה מן הים על ההרים. וכן משמעות הגמרא שהרי בשביל זה נתן לזבולון הרים וימים, עכ"ל.

דמקום צידת החלזון היתה ביבשה בהרים ולא בתוך הים, וז"ל אשכחן בסנהדרין דף צ"א דקאמר עלה להר וראה שהיום אין בו אלא חלזון אחד למחר ירדו גשמים ומתמלא כולו חלזונות אלמא דמצוי הוא במקומו, ושם משמע דביבשה צדין אותו על ההר, וכן משמע במגילה דף ו' על פסוק עמים הר יקראו וכן פירש"י חלזון עולה מן הים להרים. ולפי"ז היה אפשר לומר שהיו צדין אותו ביד, מיהו בש"ס דשבת דף ע"ד (ע"ב) דקאמר שכן צידי חלזון קושרין ומתירין משמע דניצודין על ידי רשתות. וצ"ע על התוספות (שם) דף ע"ה

(ע"א) שכתבו ד"ה הצד ואפילו למאן דמוקי כשפצעו מת קמ"ל דלא מחייב בצידה שלו משום נטילת נשמה דאף על גב דאמרינן השולה דגים מן הים כו' הכא שמא חלזון דרכו לפרס כו', משמע דצדין אותו מן הים וכו', ובש"ס משמע דעולה מן הים להרים (ובמנחות דף מ"ד (ע"א) פירש"י ועולה מן הארץ צ"ל ושולה מקרקע הים^(ה)), ושם צדין אותו אם כן אין לזה ענין כלל עם ההוא דשולה דגים, ויש ליישב ולפי שאינו ענין כ"כ לנ"ד לא ראיתי להאריך, עכ"ל. ועל דרך זה כתבו הקרבן נתנאל (ביצה פרק ג סימן ג אות ה^(ה)), פירוש שם חדש על

עה. והנה מה שהביא הבית אפרים מרש"י במנחות דפירש דהחלזון "עולה מן הארץ", דנראה כסותר למש"כ רש"י בשאר מקומות דהחלזון "עולה מן הים", וכמו שהעיר בשו"ת נודע ביהודה (תניא או"ח סימן ג, בתשובה מהגר"ש לאנדא בנו של הנוב"י), וז"ל אמנם אם זה החלזון הוא מין טמא יש בזה שנויים וסתירה בפ"י רש"י ז"ל דהנה במס' מנחות דף מ"ד ע"א ת"ר חלזון זה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחת לע' שנים. ואם כן אין ראיה כלל מתכלת דיש לומר דחלזון הוא דג טהור ויש לו סנפיר וקשקשת. אך רש"י ז"ל מפרש שם במנחות עולה מן הארץ ע"ש ואם הוא רמש הארץ בודאי שהוא טמא. עכ"ל. ומצינו הרבה מהלכים באחרונים בישוב הסתירה ברש"י, ונביא כאן כמה מדבריהם: א) הקרבן נתנאל במסכת ביצה (פרק ג אות ה) כתב דטעות סופר נפלה בדברי רש"י במנחות וצריך לומר "עולה על הארץ". ב) הבית אפרים פירש שכוונת רש"י דשולין את החלזון מקרקע הים, ונראה בכוונתו דהחלזון אינו עולה מעצמו כלל, אלא דמעלין אותו מקרקע הים אחת לשבעים שנה. ג) בהגהות היעב"ץ במנחות כתב על דברי רש"י במנחות, וז"ל ועולה מן הארץ, נ"ב ר"ל מקרקע הים, עכ"ל. ולכאורה כוונתו שעולה מעצמו מקרקע הים [ודלא כהבית אפרים שפירש ששולין אותו מקרקע הים]. ד) בספר עיר הקדש והמקדש (פרק ה חלק ה אות ה, הובא בהערה להלן) כתב ששניהם אמת, שבעלותו מן הים להרים הוא מתחפר וספון וטמון בחול (כלשון הקרא) ואח"כ עולה מן הארץ וצדין אותו, ע"ש בדבריו. וכעין זה כתב בספר טהרת הקדש במנחות שם, וז"ל רש"י ד"ה ועולה מן הארץ, אבל בחולין דפ"ט פירש"י שעולה מן הים, ע"ש. מיהו באמת תירוהו איתנייהו ביה כמבואר מדברי רש"י פ"ק דמגילה דף ו' ע"א שחלזון עולה מן הים להרים, עכ"ל.

עו. הקרבן נתנאל שם דן בענין שיטת המהרש"ל בים של שלמה (פרק ג סימן ב) דבדגים אינו חייב משום צידה אלא משום קוצר, ע"ש. ותוך דבריו כתב הקרבן נתנאל, וז"ל י"ל דחלזון עולה מן הים להרים אחת לשבעים שנה כמו שפרש"י בפ"ק דמגילה דף ו', הביא המזרחי פ' וזאת הברכה, ומשם צד החלזון, נמצא שאין עוקר החלזון מגידולו. ובמנחות דף מ"ד יש טעות סופר ברש"י ועלה מן הארץ צ"ל ועלה על הארץ, עכ"ל.

היראים (עמוד היראה אות יז דף יג ע"א) עי', שו"ת מהרש"ם (חלק ה סימן לה, הבאנו לשונו להלן) והגרי"מ טוקאצ'נסקי זצ"ל בספר עיר הקדש והמקדש (פרק ה חלק ה אות ה) עי', ע"ש בדבריהם.

כדברי האחרונים משמע מלשון הספרי

והאדמו"ר מראדזין בספרו שפוני טמוני חול (סימן א) כ' דלשון הספרי (זאת הברכה סימן שנד) משמע כשיטת רש"י דחלזון התכלת נמצא בהרים, וז"ל אם כי כפי הנראה בהשקפה ראשונה מקום מציאותו של החלזון הוא בהרים, וכדאמרינן במסכת סנהדרין עלה להר וראה וכו'. ורק בהרים שבחלקו של זבולון דאמרינן במגילה כולן צריכין לך על ידי חלזון שנאמר עמים הר יקראו, יעו"ש. וכן משמע בספרי ברכה [אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתיו בשלום, אמרתי לו פרנסתך

במה, הוא אמר לי מחלזון, אמרתי לו ומי מצוי אמר לי השמים שיש] מקום בים שמוטל בהרים [וסממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו], יעו"ש. משמע שמקורו הוא בהרים ובחלקו של זבולון הוי דבזבולון וירכתו על צידן כתיב וצור וצידון סמוכים הם וכו'. והיינו נמי דאמרינן (שבת כו, א) ומדלת עם הארץ השאיר בנזרדאן לכומרים וליוגבים וכו', ליוגבים אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה וכו'. אכן רש"י ז"ל גופיה במגילה פירש חלזון עולה מן הים להרים וכו', וכן פירש במקומו בסנהדרין וכן פירש במסכת חולין וכו', וכן מפורש ברמב"ם ז"ל וזה לשונו: ובים המלח הוא מצוי, יעו"ש. ונראה שלמדו לומר כן מלשון הספרי גופיה "מקום בים שמוטל בהרים" וכו', משמע שעיקר גידולו בים רק שעולה מן הים להרים שבים, והיינו כמו שנתבאר בדברינו לעיל שמקומו בכל ים

עז. וז"ל [מנחות] מ"ד א' תניא חלזון זה גופו דומה לים ועלה א' לשבעים שנה וכו', ופרש"י ועולה מן הארץ דמשמע דהוא בריה העומדת ביבשה אלא שברייתו דומה לדג. וכן אמרינן בשבת כ"ו א' אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה ופרש"י מעלה הר וקצרה המסילה וכו', משמע דהוי ביבשה. אבל בסנהדרין דצ"א ע"א אמרינן עלה להר וראה וכו' ופרש"י תולעת היוצא מן הים וכו' הרי כאן פ' דאינו מהיבשה אלא מהים. וכן מוכח ממ"ש במגילה ד"ה ע"ב אמר זבולון וכו' פרש"י חלזון עולה מן הים להרים וכו'. ומעתה לשון רש"י דשבת וכו' אפשר לפרשו נמי דהאמת הוא דעולה מן הים אל מעלה הר והציידים צדין אותם מן ההר. וגם לשון רש"י דמנחות שפ' ועולה מן הארץ צריכין לדחוקי ולפר' כיון שמשריץ החלזון הראשון היוצא מן הים ומתמלא כל ההר חלזונות, מש"ה פ' ועולה מן הארץ, אבל האמת הוא דעולה מן הים וכדמוכח מסוגיא דמגילה, עכ"ל.

עח. וז"ל והנה במנחות שאמרו שעולה פעם אחת לשבעים שנה משמע שעולה מן הים, וכן הוא בפרש"י בחולין (פ"ט, א) "מן הים הוא עולה". ואילו רש"י במנחות שם כ' "ועולה מן הארץ". אכן מרש"י במגילה (ו, א) ד"ה ע"י חלזון) משמע ששני הדברים אמת: שם כ' "חלזון עולה מן הים אל ההרים", שכנראה שבעלותו מן הים להרים הוא מתחפר וספון וטמון בחול (כלשון הקרא), אח"כ עולה מן הארץ וצדין אותו, ועכ"ל.

מערבי וים התיכון, אלא שבחלקו של זבולון היה עולה מן הים להרים שלו הנכנסין תוך הים ומתרבה שם. ומה שפירש במנחות "ועולה מן הארץ" היינו שם כשעולה מן הים להרים מתרבה, עכ"ל. והרב אליהו טבגר שליט"א במאמר התכלת העיר דלפי מה שהגיה הגר"א בספרי, מבואר טפי דמקום מציאת החלזון אינו אלא בהרים, דעל הא דאיתא בספרי "השמים שיש מקום בים שמוטל בהרים", הגיה הגר"א דצ"ל "השמים מקום יש שמוטל בהרים" ולא הוזכר ים כלל. ומזה משמע להדיא שהחלזון נצוד בהרים ולא בים, וכמשנ"ת.

דברי התוס' בטעם דהצד חלזון אינו חייב משום נטילת נשמה כדין שולה דג מן הים

אמנם הבית אפרים הביא תוך דבריו הנ"ל דמדברי התוס' משמע דלא ס"ל

כרש"י בענין מקום צידת החלזון, והיינו דבגמ' שבת (ע"ה, א) איתא תנו רבנן הצד חלזון והפוצעו אינו חייב אלא אחת, רבי יהודה אומר חייב שתים שהיה רבי יהודה אומר פציעה בכלל דישא, אמרו לו אין פציעה בכלל דישא, אמר רבא מאי טעמא דרבנן קסברי אין דישא אלא לגדולי קרקע. וליחייב נמי משום נטילת נשמה, אמר רבי יוחנן שפצעו מת, רבא אמר אפילו תימא שפצעו חי מתעסק הוא אצל נטילת נשמה. והא אביי ורבא דאמרי תרוייהו מודה רבי שמעון בפסיק רישא ולא ימות, שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל

ציבעיה, ע"כ. והק' בתוס' (ד"ה הצד) על הא דהזכירה הברייתא ענין צידת החלזון על אף דלא נחלקו התנאים אלא לענין חיוב על פציעתה, וז"ל למאן דמוקי לה בשפצעו חי אתי שפיר הא דנקט "הצד חלזון", דדרך לפוצעו מיד אחר צידה כל זמן שהוא חי, וקמ"ל דאע"פ שפצעו חי לא מחייב משום נטילת נשמה. ואפילו למאן דמוקי לה כשפצעו מת קמ"ל דלא מיחייב בצידה שלו משום נטילת נשמה דאף על גב דאמרי' בפרק שמונה שרצים (שבת קז, ב) השולה דג מן הים כיון שיבש בו כו' הכא שמא חלזון דרכו לפרכס ולקרב מיתתו, עכ"ל. ועל דרך זה כ' בתוס' הרא"ש (שם ד"ה הצד).

דברי הבית אפרים ודעימיה דמלשון התוס' משמע דסובר דמקום צידת החלזון הוא בתוך הים

ומדהק' התוס' אמאי אין הצד חלזון חייב משום נטילת נשמה כדמצינו לענין השולה דג מן הים ויבש בו כסלע, ולא תירצו אלא דשמא החלזון דרכו לפרכס ולקרב מיתתו, משמע להדיא דס"ל דדרך צידת החלזון הוא להעלותו מן הים ולהוציאו ממקום חיותו, ודלא כמשנ"ת לעיל בשיטת רש"י דצידת החלזון נעשה בהרים ולא בים. ועל זה העיר הבית אפרים דלפי פירושו של רש"י באמת ליתא לקושיית התוס' כלל, דמכיון שחלזון התכלת יכול לחיות מחוץ למים וצידתו נעשה ביבשה, אינו ענין כלל להא דשולה דג מן הים. ועל דרך זה כתבו בקרן אורה

(שבת קז, ב ד"ה הא הורגן) ע"ט, ספר טל אורות (מלאכת הצד) פ, הגהות הגרא"מ הורביץ על התוס' (שם) פא וספר עיר הקדש והמקדש (פרק ה חלק ה אות ה) פב.

ישוב סוגיא דסנהדרין ולשון הספרי לשיטת התוס'

ואין להקשות על שיטת התוס' ממשמעות הגמ' בסנהדרין (צא, א) דחלזון הוא בנמצא בתוך ההרים, די"ל בקל דהתוס' ס"ל כשיטת היד רמ"ה בסנהדרין (שם ד"ה אמר ליה) וספר הערוך (ערך חלזון) דאותו סוגיא לא איירי לענין חלזון התכלת אלא לענין מין אחר הנקרא בשם חלזון, וכמו שנתבאר לעיל סימן ב, ע"ש פג. ולענין ראיית האדמו"ר מראדזין מלשון הספרי, הרי האדמו"ר עצמו בספרו פתיל תכלת (פרט הראשון אות ה) כ' לפרש את הספרי שהכוונה שהחלזון נמצא בתוך ההרים שבתוך הים עצמו, וז"ל מיהו נראה לומר דאע"ג שנתבאר שעולה מן הים להרים

ויכול לחיות ולהשריץ שם, כמו שבארנו במאמר הנכבד שפוני טמוני חול וכו', אינו עולה אלא להרים שבים, כלשון הספרי "מקום בים שמוטל בהרים וכו'", והיינו בהרים שבים, לאשר שם לפעמים הים גועש ועולה, והחלזון עולה עמו וחופר עצמו שם בעומק עפר וחול ההר ונשאר שמה אחר שהים נופל ונח מזעפן, ויכול לחיות ולהשריץ שמה מרטיבת מי המים הנשאר שמה וכו', עכ"ל. ולפי"ז שפיר י"ל כמש"כ התוס' דאם מוציא את החלזון ממקום זה דאית ביה מרטיבת מי המים, הרי זה דומה לשולה דג מן הים דחייב משום נטילת נשמה, ופשוט.

דברי המהרש"ם דיתכן לומר דגם התוס' ס"ל כרש"י דמקום צידת החלזון הוא ביבשה

אמנם בשו"ת מהרש"ם (חלק ה סימן לה) צידד לומר דגם התוס' ס"ל כרש"י דחלזון יכול לחיות מחוץ למים וצידתו

עט. וז"ל, והנה התוס' דקדקו לעיל אמאי אינו חייב משום נטילת נשמה על העלאתו מן המים כמו בשולה דג מן הספל, ולי נראה דעלייתו מן המים הוא מאיליה אחת לע' שנה, עכ"ל.

פ. וז"ל ראייתי להתוספות ז"ל בפרק כלל גדול דף ע"ה וכו', ואם איתא להא מאי קשיא להו ומאי תירצו, תיפוק ליה דלא שייך בחלזון משום נטילת נשמה, דהא עולה מן הים אל היבשה ואינו מת, שאין טבע החלזון למות כשיצא מן הים, ולהכי אין בצידתו משום נטילת נשמה. ומדלא תירצו בהכי משמע דלא סבירא להו כן, עכ"ל.

פא. וז"ל, ונראה מכ"מ שהחלזון חי גם בלא מים והוא עולה להרים, עכ"ל.

פב. וז"ל ובתוס' שבת פלפלו אמאי אין חייב בצד חלזון גם על נטילת נשמה כמו שולה דגים מן הים, ותירצו שמא דרכו לפרסס וכו', ולפי מה שהבאנו י"ל שדרכו לחיות גם ביבשה ולכן אין לזה דין שולה דג מן הים, עכ"ל.

פג. אח"כ מצאתי שכבר כתב כן בספר טל אורות (מלאכת הצד), וז"ל ואפשר דהתוספות סבירא להו, דחלזון זה דהוזכר בפרק חלק הוא מין אחר, ועיין לבעל הערוך בערך חלזון שנראה מדבריו כן, עכ"ל.

ואיננו מניחו לשוב למים הרי נטנ"ש ממש, עכ"ל.

בריטב"א בשבת מפורש דשולין את חלזון התכלת מתוך הים

אמנם יש להעיר, דהריטב"א בשבת שם (ד"ה וליחייב) ג"כ הקשה כהתוס' דאמאי אינו חייב על צידת החלזון מטעם נטילת נשמה, ומהתיר שם הריטב"א ניכר שהבין שצידת החלזון נעשה מתוך המים עצמו, וז"ל ואם תאמר ואי משום נטילת נשמה מכיון שהוציאו ליבשה ליחייב כדאמרינן לקמן במכילתין השולה דגים מן הים כיון שיבש בהם כסלע בין סנפיריו חייב משום נטילת נשמה, י"ל דהכא שהוציאו מן הים בכלי מלא מים דהכי אורחא דמילתא, עכ"ל. הרי מבואר להדיא בשיטת הריטב"א דצדין את החלזון מתוך הים עצמו, וכפשטות לשון התוס', ולא רק שצדין אותו באופן שמונע חזרתו לים.

משמעות התוס' והריטב"א דאין חלזון התכלת יכול להתקיים חוץ למים אלא לזמן מועט

ועוד יש לדייק מלשון התוס' ודעימיה דס"ל דחלזון התכלת אינו יכול לחיות אלא זמן מועט חוץ למים [ודלא כמו שצייד המהרש"ם], דהנה בתוס' הנ"ל כתבו בתחילת דבריהם, וז"ל למאן דמוקי לה בשפצעו חי אתי שפיר הא דנקט הצד חלזון, דדרך לפוצעו מיד אחר צידה כל זמן שהוא חי, וקמ"ל דאע"פ שפצעו חי לא מחייב משום נטילת נשמה, עכ"ל. הרי

הוא בהרים, וכוונת התוס' אינו אלא שעל ידי שמונע את החלזון מלחזור למים לאחר זמן הו"ל להתחייב מדין נטילת נשמה, וז"ל אבאר מקודם מה שראיתי מבוכה בענין מהות החלזון דהנה ברש"י מנחות מ"ד כ' דחלזון עולה מן הארץ, ובתשו' נו"ב מ"ת חא"ח סי' ג' הביא מסנהדרין צ"א דעולה מן הים להרים ושם הוא נמצא, וכ"ה במגילה ו' ורש"י שם וכו'. ואולם מדברי הרב המגיד פ"ח משבת ה"ז שכ' דלהרמב"ם דבהמה מיקרי גידולי קרקע ומפרק חייב בהו משום דש, והא דפליגי רבנן וס"ל אין דישה אלא בגי"ק היינו בחלזון דבא מן הים ומים לאו גי"ק נינהו, ואי נימא דחלזון עולה מן הים וגדל בהרים הרי כיון דהוי רמש הארץ וכמ"ש הריטב"א הנ"ל א"כ פשי' דהוי גי"ק כשאר בהמה ועוף והדק"ל אמאי קי"ל דאין בו משום דישה, וצ"ל דאף שעולה בהרים מ"מ אין גידולו שם ואחר ששוהה שם איזו זמן הוא חוזר למקום חיותו במים ולכן ל"ה גי"ק וכו'. ובזה יש ליישב דברי תוס' דשבת הנ"ל שכ' דאע"ג דאמר' דשולה דג מן הים כיון שיבש בו כסלע חייב הכא שמא חלזון כו', ותמה ע"ז בשו"ת בית אפרים חא"ח סי' כ' דהא חלזון עולה מן הים להרים ושם הוא בנמצא חי וכמ"ש רש"י במגילה וסנהדרין הנ"ל וא"כ אין דומה כלל לשולה דג מן הים ומאי נטנ"ש איכא בזה. ולפמ"ש י"ל דמ"מ הרי אין חיותו בהרים והוא מוכרח בטבעו לשוב למקום חיותו שבים אחרי כלות שעתו א"כ במה שהוא צד אותו

דכתבו התוס' דצריך לפצוע את החלזון מיד לאחר שצדין אותו מהמים כדי שיפצעו אותו כל זמן שהוא חי, ומזה משמע דאינו יכול לחיות אלא זמן מועט מאד חוץ למים, ומשו"ה אם אין פוצעין אותו מיד יתקלקל הדם. ועל דרך זה כ' בתוס' הרא"ש (שם) ובריטב"א (שם ד"ה ת"ר)^י, וכן הוא בתוס' להלן (צד, א ד"ה שהחי)^פ ובעירובין (צז, ב ד"ה את החי)^י, ע"ש.

משמעות לשון הרמב"ם ועוד ראשונים דחלזון התכלת נמצא בתוך הים עצמו

וגם מלשון הרמב"ם משמע קצת דס"ל כשיטת התוס' דמקום מציאת חלזון

התכלת הוא בתוך הים עצמו ולא על היבשה, והוא ממש"כ בפרק ב מהלכות ציצית, וז"ל כיצד צובעין תכלת של ציצית וכו', ואחר כך מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי, עכ"ל. ומדסתם וכתב שהחלזון מצוי בים המלח משמע דנמצא בתוך ים המלח עצמו, ולא בהרים שאצל הים, ופשוט. וכן יש לדייק מעוד ראשונים שכתבו כעין לשון הרמב"ם, והם ספר המנהיג (הלכות ציצית)^י, ספר החינוך (מצוה שפו)^י, סמ"ג (עשה כו)^י, ספר המאורות (הלכות ציצית)^ז, רבינו בחיי (שלח טו, לח)^ז וצדה לדרך (מאמר ראשון כלל ד פרק ה)^ב.

- פד.** וז"ל, וא"ת כיון דפלוגתייהו בפציעה צידה אמאי נקטה, ליתני הפוצע חלזון פטור ור' יהודה מחייב. י"ל אורחא דמילתא נקט דסמוך לצידה פצעי ליה כדי להוציא דמו מחיים כל מה שאפשר, עכ"ל.
- פה.** וז"ל, אומר ר"י דממשכן גמרינן שלא היו נושאים דבר חי שהתחשים ואלים היו הולכים ברגליהם, והחלזון מיד היו פוצעין אותו טרם ימות דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליצליל ציבעיה, עכ"ל.
- פו.** וז"ל, אומר ר"י דמכל מקום מיפטר הכא משום דגמרינן כל הוצאות ממשכן ושם לא היו נושאים בעלי חיים וכו', וחלזון מיד כשיוצא מן הים היו מוציאים דמו בעודו בכחו כי היכי דליצליל ציבעיה כדאמר בסוף פרק כלל גדול, עכ"ל.
- פז.** וז"ל, תכלת עמורא הצבוע בחלזון דג שבים שצבעו ירוק ובחלקו שלזבולון היה, עכ"ל.
- פח.** וז"ל, וצבע התכלת הזה שנצטוינו בו דומה לעין הרקיע בטהרו, והוא נעשה בדם דג אחד שנקרא חלזון שענינו דומה לעין הים, ובים המלח הוא מצוי, עכ"ל.
- פט.** וז"ל, תכלת האמורה בכל מקום היא צמר צבוע בדם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי, עכ"ל.
- צ.** וז"ל, ואחר כך מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי וכו' וזו היא התכלת של ציצית, עכ"ל.
- צא.** וז"ל, וזה התכלת הוא חוט של צמר צבוע בדם חלזון שהוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו, ובים המלח הוא מצוי, עכ"ל.
- צב.** וז"ל, התכלת שכתוב בפרשת ציצית נצבע הצמר מדם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור ובים המלח הוא מצוי וכו', עכ"ל.

דברי הרדב"ז דחלזון התכלת נמצא בתוך הים, וגם היה עולה בחלקו של זבולון בזמן הבית

אמנם נראה שאפשר לדחות דיוק הנ"ל, והוא עפ"י מש"כ בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סימן תרפה) דבאמת החלזון נמצא בים עצמו בכל זמן, אלא דבזמן הבית היה גם עולה מאליו בחלקו של זבולון, וז"ל שאלת עלה דגרסינן בשבת שכן צדי חלזון היו קושרין ומתירין הרשתות לצוד אותו, ושאלת מהיכן היה להם חלזון שיוכלו לצודו והלא לא היה נמצא אלא בחלקו של זבולון, וכי אפשר היה לבוא לארץ ישראל לצודו. תשובה – אין זו צריכה לפנינו שהרי החלזון מצוי הוא בים, ובחלקו של זבולון היה עולה מאליו מן הים אל היבשה והיו מלקטין אותו, ואחר שגלו ישראל לא היה עולה והשאר נבזזאדן בארץ מדלת העם לכורמים וליוגבים וארז"ל אלו צדי חלזון, משמע שהיו צריכין לצודו. וכן במעשה המשכן היו סמוכים לים הקדמוני ים סוף שהרי אין בין ים סוף להר סיני אלא דבר מועט, והיו הולכים לים סוף וצדין אותו שהיה נמצא שם, והיינו שלא הוצרכו לומר

בחלזון כאשר אמרו בתחש לפי שהיה מצוי, ואפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו גם כי אינם צריכים לו שצבע הדומה לתכלת מצוי הרבה דהיינו איסטס הנקרא בערבי ניל וצובעין אותו באופן אומנות שאינו עובר אפילו על ידי גיהוץ, עכ"ל.

יש לומר דכן ס"ל לרמב"ם ודעימיה, ועל כן לא הזכירו הא דחלזון התכלת עולה אחת לשבעים שנה

המתבאר מדברי הרדב"ז, דהא דחלזון התכלת עולה מן הים ליבשה, אין זה אלא בזמן הבית אבל בזמן הזה אינו עולה עוד אלא שעדיין הוא נמצא בתוך הים עצמו. וי"ל דכן ס"ל לרמב"ם ודעימיה, ועל כן כתבו דהחלזון נמצא בים, דבזמן הזה מקום צידת החלזון אינו אלא בתוך הים. [ואח"כ מצאתי שעל דרך זה כ' האדמו"ר מראדזין בספרו שפוני טמוני חול (סימן א), ע"ש צי]. ואם כנים הדברים יתבאר אמאי לא הזכירו הראשונים הנ"ל את דברי הברייתא במנחות (מד, א) דחלזון התכלת עולה אחת לשבעים שנה, דכל זה

צג. יש להעיר דמלשון הרדב"ז מבואר דבזמן שהיה החלזון עולה ליבשה בחלקו של זבולון, לא היו צריכין לצודו אלא רק ללקטו, והא דהוצרכו לרשתות היינו דוקא היכא שצדין את החלזון מן הים. וזהו דלא כמש"כ הבית אפרים ודעימיה דהחלזון היה עולה מן הים ליבשה ושם היו צדין אותו ברשתות, ודוק.

צד. וז"ל, וכן מפורש ברמב"ם ז"ל וזה לשונו: ובים המלח הוא מצוי, יעו"ש וכו'. והיינו כמו שנתבאר בדברינו לעיל (בביטול טענה הרביעית שאי אפשר ליטול תכלת אלא מחלקו של זבולון על ידי תשלומים) שמקומו בכל ים מערבי וים תיכון, אלא שבחלקו של זבולון היה עולה מן הים להרים שלו הנכנסין תוך הים ומתרבה שם, עכ"ל. וע"ש בדבריו ב"ביטול הטענה הרביעית" שייסד את דבריו עפ"י שו"ת הרדב"ז הנ"ל.

אינו אלא קודם חורבן הבית, אבל בזמן הזה באמת אינו נמצא אלא בתוך הים עצמו, ופשוט. אמנם בשיטת רש"י א"א לפרש כן, שהרי רש"י פירש גם בגמ' סנהדרין, דקאי לאחר חורבן הבית, דחלזון התכלת נמצא בין ההרים, ומבואר דס"ל דהא דחלזון התכלת עולה מן הים ליבשה אינו דוקא בזמן הבית, ופשוט^{צה}.



צה. ולכאורה צ"ל בשיטת הרדב"ז דס"ל כהיד רמ"ה ודעימיה דהגמ' בסנהדרין לא איירי לענין חלזון התכלת אלא לענין חלזון אחר, ופשוט.

סימן ז

בענין דם חלזון התכלת

בימי נדותה שהיתה נדה מדם אדום ואמאי מטהריתו לגמרי, עכ"ל. הרי לנו דהגמ' נקטה לשון "דם ירוק" אף לשיטת רבנן דס"ל דאינו מחמשת דמים הטמאים באשה, וכפשוטו לשיטתם אינו דם כלל, וכמש"כ רש"י להדיא דס"ל לרבנן "דלאו דם הוא". ולכאורה מכאן ראייה דמצינו בדברי חז"ל דלשון "דם" נופל גם על נוזל שבגוף שאינו דם ממש.

דברי רש"י דחלב מכשיר לטומאה כדם חללים כיון שהוא דם שנעכר

אמנם לפי הנראה, מש"כ רש"י דדם ירוק "לאו דם הוא" אינו דבר המוסכם בכל הראשונים, וכמשי"ת. הגמ' שבת (קמג, ב באמצע שקו"ט לענין אי דם בהמה מטמא שלא לרצון) מביאה הא דתנן במשנה מכשירין (פרק ו משנה ח): אמרו לו [רבנן לרבי עקיבא] אם טמא חלב האשה שלא לרצון שדם מגפתה טמא, יטמא חלב הבהמה שלא לרצון שדם מגפתה טהור, ע"כ. ופרש"י, וז"ל שדם מגפתה - של אשה אם נגף רגלה או ידה וכל חבורה שיצא ממנה דם כדאמר בפרק דם הנדה (נה, ב) דם חללים דהיינו דם הרוג קרוי משקה שנאמר ודם חללים ישתה, ודם מגפתו מפרש התם דדם חללים הוי דמה לי קטליה כוליה מה לי קטליה פלגא, וחלב

ענף א - האם לשון "דם" בדברי חז"ל מורה דוקא על דם ממש או דיתכן דקאי גם על נוזל אחר היוצא מהגוף שיטת רש"י ד"דם ירוק" הנזכר בגמ' אינו דם ממש

יש לעיין אם בכל מקום שהשתמשו חז"ל בלשון "דם" [היכא שמדובר על נוזל היוצא מן הגוף] הכוונה דוקא לדם ממש, או דיתכן שלשון זה נופל [בתורת לשון מושאל] גם על נוזל אחר היוצא מן הגוף. והנה תנן במסכת נדה (יט, א) חמשה דמים טמאים באשה, האדום והשחור וכקרבן כרכום וכמימי אדמה וכמזוג וכו', הירוק עקביא בן מהללאל מטמא וחכמים מטהרין, אמר רבי מאיר אם אינו מטמא משום כתם מטמא משום משקה וכו', ע"כ. ואמרינן עלה בגמ' (ע"ב), ה"ק להו [ר"מ לרבנן] נהי היכא דקא חזיא דם ירוק מעיקרא לא מטמאיתו, היכא דחזיא דם אדום והדר חזיא דם ירוק תטמא מידי דהוה אמשקה זב וזבה וכו', ע"כ. ופרש"י, וז"ל נהי דהיכא - דחזיתיה דם ירוק מעיקרא לא מטמאיתו משום רואה דלאו דם הוא, והיינו משום כתם כלומר כשאר דם שכתמו טמא: תטמא משום משקה - כרוקה וכמי רגליה אם נוגעין בו אדם וכלים וטהרות באותו דם ירוק שראתה

כדם מגפתו דדם נעכר ונעשה חלב, ודם מגפתה סתמיה שלא לרצון הוא וטמא: יטמא חלב הבהמה שלא לרצון – בתמיה, שהרי דם מגפתה טהור דבהמה לאו בכלל חלל הוא וכו', עכ"ל. היוצא לפי פירוש רש"י, דחלב אשה נחשב דם חללים, כיון דהוא דם שנעכר ונעשה חלב, ודינו כשאר דם מגפתה של אשה.

מדברי הר"ש ועוד ראשונים החולקים על רש"י משמע דס"ל דדם ירוק הוא דם ממש

אמנם בפירוש הר"ש על המשנה במכשירין הק' כמה קושיות על פירושו של רש"י, ובקושיא השלישית הק' מסוגיא דנדה דף יט הנ"ל, וז"ל ועוד בפרק כל היד אמרינן אין דם ירוק מכשיר לרבנן, מי גרע מחלב, עכ"ל, וכן הביאו הרשב"א והריטב"א במסכת שבת בשם

הר"ש וכלשונו ממש להקשות על שיטת רש"י, ע"ש. ומהא דהקשה הר"ש שדם ירוק יטמא דלא גרע מחלב שבא מדם שנעכר, נראה להדיא דס"ל דדם ירוק הוא דם ממש, דאי נימא דאינו אלא נוזל אחר היוצא מן הגוף, ורק נרקא "דם ירוק" בלשון מושאל, א"כ בודאי שגרע לענין זה מחלב שהוא דם ממש שנעכר. וכעיקר שיטה זו דדם ירוק הוא דם ממש, כן כתבו כמה אחרונים להדיא לדייק מסוגיית הגמ' בנדה, דמשמעותו דדם ירוק ושאר דם טהור שבאשה הוא דם ממש, אלא דנלמד מקרא דאין אשה נטמאת ע"י ראיית דם בגוונים אלו, ע"ש בדבריהם. ובישוב שיטת רש"י מקושיית הר"ש, נראה דקאי בזה לשיטתו במש"כ במסכת נדה דדם ירוק "לאו דם הוא", ועל כן אינו ענין כלל לחלב שבא מדם ממש שנעכר, ופשוט.

צו. בגמ' (שם ע"א) איתא: מנלן דאיכא דם טהור באשה, דלמא כל דם דאתי מינה טמא, אמר רבי חמא בר יוסף אמר רבי אושיעא אמר קרא, כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם, בין דם טהור לדם טמא וכו'. וממאי דהני טהורין והני טמאין אמר רבי אבהו דאמר קרא ויראו מואב את המים אדומים כדם, למימרא דדם אדום הוא. אימא אדום ותו לא, א"ר אבהו אמר קרא דמיה דמיה הרי כאן ארבעה, והא אנן חמשה תנן, אמר רבי חנינא שחור אדום הוא אלא שלקה, ע"כ. ובערוך לנר (יט, א ד"ה למימרא) כ' להוכיח דדם טהור הוא דם ממש, מהא דקראו הכתוב לדם טהור בשם דם, וז"ל למימרא דדם אדום הוא – אין להקשות הרי לפי מה דדרש בין דם טמא לדם טהור קרא הכתוב גם לדם טהור בשם דם, ד"ל דהכי קאמר מדכתיב אדומים כדם ולא כתיב כדם אדום מזה נראה דסתם דם הוא אדום, וא"כ בנדה דכתיב דמיה סתמא ידענו שהוא דם אדום, עכ"ל. ובצפנת פענח (איסורי ביאה פרק ה הלכה ו) כ' לדייק כעין זה מעיקר שאלת הגמ' ד"מנ"ל דאיכא דם טהור", וז"ל ועיין בהך דדף י"ט ע"א דאמר מנלן דאיכא דם טהור משמע דגם אינך מיקרי דם רק דטהור, עכ"ל. והחזון איש הוכיח כנ"ל מהא דאיתא בהמשך הגמ' (יט, ב) באמצע השקו"ט בביאור שיטת רבי מאיר במשנה: הכי קאמר להו להוי כמשקה להכשיר את הזרעים, ורבנן בעי דם חללים וליכא, ע"כ. וכתב עלה בחזון איש (קז, ד ד"ה ליהוי), וז"ל ליהוי כמשקה, משמע דבאמת ירוק כאתרוג ג"כ מקרי דם אלא לענין טומאת נדה התורה טהרתו, והלכך לענין שאר דברים הוי דם, עכ"ל.

שיטת הרמב"ם דם ירוק אינו דם ממש ומדברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (פרק ה הלכה ו) נראה להדיא דס"ל כשיטת רש"י דדם ירוק אינו דם ממש אלא נוזל אחר, וז"ל לא כל משקה היוצא מן החדר מטמא אלא הדם בלבד שנאמר דם יהי' זובה. לפיכך אם שתת מן הרחם לוכן או משקה ירוק אע"פ שסמיכתו כדם הואיל ואין מראיו מראה דם הרי זה טמא, עכ"ל. הרי להדיא דהרמב"ם קבע דאשה נטמאת על ידי כל דם ממש, והא דאינה נטמאת על ידי "דם ירוק" וכדומה היינו משום דבאמת אינו דם אלא "משקה ירוק" שסמיכתו

כדם, והיינו כמשנ"ת בשיטת רש"י, וכ"כ לדייק מלשון הרמב"ם בשו"ת הרז"ה (פתיחה ג ד"ה ובוזה נחא) צ"ע. ש. אמנם יש להעיר דעל אף דלפי הנ"ל נמצא דגם לשיטת הרמב"ם לשון "דם" בדברי חז"ל נופל על משקה שאינו דם ממש, מ"מ הרמב"ם עצמו הדגיש דבר זה להדיא בספר יד החזקה וכתב שהוא "משקה ירוק" ולא סתם כלשון חז"ל שהוא "דם ירוק". ומזה היה משמע קצת דהרמב"ם בספרו יד החזקה הקפיד לא לכנות שאר משקין היוצאין מן הגוף בשם דם אלא בשם משקה, ודוקצ"ה.

צז. וז"ל, ובוזה נחא דברי הרמב"ם ויבואו על נכון בכל מקום, דבדם טהור פסק דליכא בו טומאת מקור מקומו, דזהו לכ"ע דליכא בו מראה ממין ארבע דמים טמאים וגם אינו גורם טומאה, וזהו שדייק הרמב"ם בלשונו "משקה ירוק" ולכן, דדם טהור לאו דם הוא אלא משקה מדכתיב (במלכים ומובא בגמ' דף י"ט, א') ויראו מואב את המים אדומים כדם, אמרינן דוקא הני ארבע מיני דמים דנוטה לאדמיות יותר נקראו דם, עכ"ל.

צח. והנה הרמב"ם בפרק א מהלכות כלי המקדש (הלכה ג) כ', וז"ל המור הוא הדם הצרור בחיה שבהודו הידוע לכל שמתבשמין בה בני אדם וכו', עכ"ל, ויש שכתבו להביא ראיה מזה שהרמב"ם משתמש בלשון "דם" אף לענין שאר משקין היוצאים מן הגוף וכגון המור. אמנם באמת נראה דזה אינו, דהנה בהשגות הראב"ד על הרמב"ם שם הק', וז"ל אין דעתי מקבלת שיכנסו במעשה הקדש דם שום חיה בעולם כל שכן דם חיה טמאה, אבל המור הוא האמור בשיר השירים באתי לגני אחותי כלה אריתי מורי עם בשמי והוא ממין עשב או ממין אילן וריחו נודף, עכ"ל. ומבואר דהראב"ד הבין בכוונת הרמב"ם דהמור הוא דם ממש, ועל כן הוקשה לו דאפילו אם היה המור בא מחיה טהורה לא היו משתמשים בו במעשה הקדש [דאי הוה ס"ל לראב"ד דמור הוא נוזל אחר היוצא מגוף חיה טהורה, הרי אותו נוזל הוא טהור ואין שום טעם שלא יוכשר למעשה הקדש]. ובכסף משנה כתב ליישב קושיית הראב"ד, וז"ל יש לומר שכוין שנשתנה מצורת דם ונעשה כעפר בעלמא והוא בשם מריח ריח טוב ביותר למה יגרע, עכ"ל. הרי דגם הכסף משנה הבין בשיטת הרמב"ם דמור הוא דם ממש, אלא דאע"פ כ' הוא כשר למעשה הקדש כיון שנשתנה מצורת דם. וכן מבואר בטור אורח חיים (סימן רטז), וז"ל מור הואיל ואתא לידן נימא ביה מילתא. יש אומרים שהוא זיעת חיה, והנכון שחיה ידועה היא ויש לה כמין חטוטרט בצוארה ומתקבץ שם תחלה כמין דם ואחר כך מתייבש ונעשה ממנו המור. והרמ"ה היה אוסר לאכלו משום חשש דם, וה"ר יונה כתב שאפשר ליתן בו טעם להתירו דפירשא בעלמא הוא אע"ג דתחלתו היה דם דבתר השתא אזלינן, עכ"ל. מכל זה מבואר שמש"כ הרמב"ם לשון "דם" לענין המור י"ל דהכוונה לדם ממש, וכתב לשון זה משום דמור הוא דם ממש שנשתנה ועדיין שייך ביה שם דם, אבל לענין שאר משקין היוצאין מן הגוף ליכא ראיה דהרמב"ם קורא אותם בשם "דם", ופשוט.

שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה טפי
ניחא ליה כי היכי דליציל ציבעיה, ע"כ.
ובתוס' שם (ד"ה כי היכי) הק' דאמאי אין
הפוצע חלזון חייב משום חובל דהוא
תולדה דשוחט, וז"ל קשה לר"י דמ"מ על
נטילת הדם ליחייב משום נטילת נשמה,
ונראה כלשון אחר שפי' בקונט' בריש
שמונה שרצים (שבת קז, א) דחובל בהן חייב
משום דהוי תולדה דשוחט וחייב משום
נטילת נשמה ונטילת הדם היינו נטילת
נשמה כדכתיב כי הדם הוא הנפש וכו'.
והשיב לו ר"ת דדם חלזון הראוי לצביעה
מיפקד פקיד ולא מיחייב על אותו הדם
משום נטילת נשמה, ועל דם אחר היוצא
עמו נמי לא מיחייב דלא ניחא ליה כי היכי
דליציל ציבעיה, עכ"ל.

מדברי הר"י ור"ת מבואר דס"ל דדם
החלזון דצובעין בו תכלת הוא דם ממש

הרי מבואר בדברי התוס' דהר"י בקושייתו
נקט כדבר פשוט שדם החלזון
שצובעין בו התכלת הוא דם ממש, ושייך
בנטילתו משום נטילת נשמה דקרינן ביה
"כי הדם הוא הנפש". וגם רבינו תם
בתיורצו לא חלק על הר"י בענין זה לומר
דאינו דם ממש אלא נוזל אחר היוצא מגוף
החלזון, אלא ס"ל דדם החלזון שצובעין בו
התכלת הוא מפקד פקיד, ועל דם דמפקד
פקיד ליכא משום איסור נטילת נשמה
וכמפורש בגמ' כתובות (ה, ב) לענין דם
בתולים^{צט}. ובתוס' הר"ש משאנ"ץ (כתובות

היוצא מהנ"ל, דלפי הנראה נחלקו
הראשונים אי לשון "דם ירוק"
בדברי חז"ל הוא לשון מושאל ובאמת אינו
אלא משקה אחר היוצא מן הגוף, או
דהכוונה לדם ממש. והרי לנו דעכ"פ
לשיטת חלק מהראשונים מצינו שחז"ל
קוראים לשאר משקין היוצאים מהגוף
בשם דם, ומעתה יש לעיין בהא דתניא
במנחות (מד, א) לענין חלזון התכלת
"ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים",
אם הכוונה לדם ממש או למשקה אחר
היוצא מגוף החלזון.

**ענף ב - האם דם החלזון שצובעין בו
התכלת הוא דם ממש**

קושיית הר"י דאמאי אין חייבין על
הוצאת דם חלזון התכלת משום נטילת
נשמה, ותיורצו של ר"ת דדם החלזון
מפקד פקיד

בגמ' שבת (עה, א) איתא: תנו רבנן הצד
חלזון והפוצעו אינו חייב אלא אחת
רבי יהודה אומר חייב שתים שהיה רבי
יהודה אומר פציעה בכלל דישא, אמרו לו
אין פציעה בכלל דישא, אמר רבא מאי
טעמא דרבנן קסברי אין דישא אלא לגדולי
קרקע. וליחייב נמי משום נטילת נשמה
אמר רבי יוחנן שפצעו מת רבא אמר אפילו
תימא שפצעו חי מתעסק הוא אצל נטילת
נשמה, והא אביי ורבא דאמרי תרוייהו
מודה רבי שמעון בפסיק רישא ולא ימות

צט. והכי איתא התם: איבעיא להו מהו לבעול בתחלה בשבת, דם מיפקד פקיד או חבור מיחבר וכו'.
והריטב"א בשבת (ד"ה מתעסק) כשהביא את תירוצו של רבינו תם ציין לגמ' כתובות, וז"ל ותיירץ ר"ת ז"ל

שם ד"ה דם)ק ותוספות הרא"ש (שבת שם ד"ה ולחייב)ק הביאו את תירוצו של רבינו תם.ק.

דם חלזון מפקד פקיד ואין בו משום חובל וכדאמרין בכתובות, עכ"ל. ובטעם דאין בדם דמפקד פקיד משום נטילת נשמה, כ' הריטב"א בכתובות שם (הובא בשיטה מקובצת ד"ה וכו"כ הריטב"א), וז"ל הנכון חובל חייב משום נטילת נשמה כי הדם הוא הנפש, וכי הוי הדם פקיד לא חשיבא נטילת נשמה, שאין הדם ההוא אלא כנוס בעלמא ואינו עושה שום חיות במקומו, ודומיא דאילים מאדמים בעינן שהדם הוא מחובר, עכ"ל. וכ"כ בתלמיד רבינו תם בב"ק (לד, ב ד"ה ומה שפירש), ע"ש.

ק. וז"ל, ואר"ת כי דם חלזון אותו שצובעין ממנו מפקד פקיד ועל אותו אינו חייב משום נטילת נשמה, [ו]על שאר הדם לאותו המחובר חשיב ליה מתעסק, עכ"ל.

קא. וז"ל, ותיירץ ר"ת דדם חלזון הראוי לצביעה מפקד פקיד ולא מחייב עליה משום נטילת נשמה אלא על הדם היוצא עמו דחבורי מחבר, ואההוא דם קאמר דמתעסק הוא, עכ"ל.

קב. אלא דיש להעיר דלשיטת הני ראשונים [רבינו תם, הר"ש משאנ"ץ והרא"ש] דס"ל דדם חלזון שצובעין בו התכלת הוא מפקד פקיד, יתכן לומר דע"י דהדם מפקד פקיד במקום מסויים הרי הוא נשתנה לנוזל אחר, ועתה אינו בתורת דם כלל ואינו בכלל "כי הדם הוא הנפש". והיינו כמש"כ באבן האזל (פרק א מהל' כלי המקדש הלכה ג) כדי לתרץ קושיית המפרשים דאיך יתכן שהשתמשו במשכן בדבר היוצא מן הטמא. דהרמב"ם שם כתב בענין "מור" ד"הוא הדם הצרור בחיה שבהודו הידוע לכל שמתבשמים בה בני אדם בכל מקום". והראב"ד השיג על דבריו, וז"ל א"א אין דעתי מקבלת שיכנסו במעשה הקודש דם שום חיה בעולם כל שכן דם חיה טמאה, אבל המור הוא האמור בשיר השירים וכו' והוא ממין עשב או ממין אילן וריחו נודף. ובשוב שיטת הרמב"ם כתב הכסף משנה דכיון שנשתנה מצורת דם ונעשה כעפר בעלמא לא גרע בשביל שבא מחיה טמאה, ע"ש.

וכתב עלה באבן האזל, וז"ל ונראה לי לסייע לדברי הכסף משנה מהא דאיתא בשבת דף כ"ח דתני רב יוסף לא הוכשרו למלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד, ואסיק בגמ' דאתאי לדין רצועות שבתפילין. וקשה דכיון דהוא מילתא דתליא בסברא, א"כ מסתבר דגם צבוע בדם חיה טמאה לא הוכשר למלאכת שמים, בפרט אי חזותא מילתא, וכעין זה הוא סברתו של הראב"ד, וא"כ איך צבעו בדם חלזון התכלת שסופו לבוא בבגדי כהונה שהם קדש. וע"כ צ"ל דדם חלזון כיון שהוא מפקד פקיד אין בו דין דם חיה, ואף שעכ"פ הוא יוצא מן הטמא צ"ל כדברי הכסף משנה דכיון שהוא צרור נעשה כעפר בעלמא, וכשיטת הרי"ף בסוף פ' כל הבשר בחלב הקיבה דכיון שהוא מכונס בעור הקיבה פרשא בעלמא הוא, וכן פסק הרמב"ם פ"ט מהל' מאכלות אסורות. ולכן ה"נ כאן גבי מור כיון שכתב הרמב"ם שהוא הדם הצרור בחיה שבהודו, וא"כ אינו דם האברים אלא כעין דם חלזון שיש להחיה מקום מיוחד שנצרר שם דם זה ואין לו המשך ויניקה מן האברים, ולכן נעשה פרשא בעלמא ואין לו אלא ריח, ולכן מיושב דגרע אפי' מדין עור דבדאי לא הוי אוכל ומ"מ לא הוכשר למלאכת שמים עור בהמה טמאה, משום דעור לא נשתנה, אבל דם זה כיון דנעשה כעפר לא נפסל משום שמעיקרו בא מחיה טמאה וכדברי הכסף משנה, עכ"ל. הרי דס"ל לאבן האזל דכיון דדם החלזון שצובעין בו התכלת הוא מפקד פקיד, הרי נשתנה מלהיות דם והו"ל פירשא בעלמא וכמו במור.

אמנם נראה דקצת קשיא לחדש כן מסברא, דהרי עצם העובדה דהדם מפקד פקיד אינו מחייב שיאבד את השם דם וישתנה לנוזל אחר, וכדמצינו בדם בתולים, וא"כ ליכא שום מקור דדם החלזון נשתנה ונעשה פירשא בעלמא. ועל דרך זה הק' על האבן האזל בקובץ תשובות (חלק א סימן ח ד"ה שוב), וז"ל שוב הביא כת"ר סיוע לדבריו ממ"ש באבן האזל פ"א מהל' כלהמ"ק, והנם ראיתי בדבריו מילתא דתמיה לע"ד, וזה לשונו וכו', ולא ידענא מה ענין דם הצרור בחי' שבהודו להא דדם מפקד פקיד. והרמב"ם פ"ו מה' מאכא"ס דם חגבים ודגים טמאים אסור משום שהוא תמצית גופן כחלב בהמה טמאה. ואטו חלב לא הוה פקיד, ע' רש"י שבת צ"ה "קפיד ועקיר בעטיני הדר", עכ"ל.

תירוצו של הרמב"ן לקושיית הר"י דחלזון
גופו אטום ואין חייבין על הוצאת דמו
משום נטילת נשמה

ראה מדברי הרמ"ך דג"כ ס"ל כראשונים
הנ"ל דדם החלזון צובעין בו תכלת הוא
דם ממש

הריטב"א בשבת (ד"ה מתעסק) ג"כ הביא את תירוצו של רבינו תם, והוסיף תרץ אחר בשם הרא"ה בשם הרמב"ן, וז"ל ורבינו ז"ל בשם רבו רבינו הגדול ז"ל פירש דשאני חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות, וכי הא ליכא נטילת נשמה אלא כשנוטל כל נשמתו לגמרי, עכ"ל. ועל דרך זה תירץ בחידושים המיוחסים להר"ן (שבת קז, א ד"ה הצדן), וז"ל וי"ל דשאני חלזון שהוא גוף אטום כחלזונות הללו שבאשפות ואינו בעל איברים, ועד שיהרגהו ממש אינו חייב משום נטילת נשמה שהרי אין לו איברים שיתחייב משום נטילת אותו אבר וכו', עכ"ל. והמתבאר מדברי הרמב"ן ודעימיה, דס"ל כהנחת הר"י דדם חלזון שצובעין בו התכלת הוא דם ממש, ואותו דם לא מפקד פקיד אלא חבור מיחבר עם שאר דם הגוף, אלא דאינו חייב על נטילתו משום נטילת נשמה כיון דחלזון התכלת גופו אטום, ובבריה שגופו אטום ליכא נטילת נשמה אלא כשנוטל כל נשמתו.

וגם מדברי הרמ"ך משמע דס"ל דדם החלזון הוא דם ממש שהנשמה תלויה בו, דבהגהות הרמ"ך על הרמב"ם (פרק ח מהלכות שבת הלכה ז, הובא בכסף משנה שם) דין בגדר איסור חובל בבהמה, ותוך דבריו כ', וז"ל ובירושלמי (פרק ז הלכה ב) מפורש בהדיא המוציא דם חייב משום נטילת נשמה שבאותו מקום, ולזה הפירוש איכא לאפלוגי בין חבורה חוזרת לאינה חוזרת משום דבחוזרת ליכא נטילת נשמה, וחבורת חלזון חוזרת, עכ"ל. והנראה בכוונת הרמ"ך שהוקשה לו דאי חבלה אסורה משום נטילת נשמה, אמאי אין בפציעת החלזון איסור חבלה [וכקושיית הראשונים הנ"ל], ולזה תירץ דאיסור חבלה אינו אלא בחבורה שאינה חוזרת, וחבורת חלזון היא חבורה החוזרת. ונמצא דגם הרמ"ך קאי בשיטת הראשונים הנ"ל דדם החלזון הוא דם הנשמה דשייכא ביה איסור נטילת נשמה, ואינו פטור אלא משום דהו"ל חבורה החוזרת.

ועוד יש להעיר, דהרי לשיטת הרבה מן הראשונים דם החלזון באמת אינו מפקד פקיד, ולשיטתם בהכרח שצ"ל תרץ אחר לקושיית האבן האזל בטעם דהוכשר דם חלזון למלאכת המשכן, וא"כ נראה דליכא הכרח לומר כתירוצו של האבן האזל בשיטת רבינו תם ודעימיה. ובפרט דלדברי האבן האזל צריך לומר דנחלקו הראשונים מן הקצה אל הקצה, דלשיטת רוב ראשונים הנ"ל דם החלזון שצובעין בו הוא דם ממש שמחובר לשאר דם שבגוף, ולשיטת רבינו תם ודעימיה אינו דם כלל. ונראה דהאבן האזל שיטת יחידאה בענין זה.

כתב "שאפשר שיפצע ויוציא הדם מאבר שאין הנשמה תלויה בו, והוא יתכוין לזה אם יוכל". הרי משמע דס"ל לראב"ה דאפשר להוציא את דם חלזון הראויה לצביעת התכלת מאבר שהנשמה תלויה בו, או מאבר שאין הנשמה תלויה בו, והפוצעו יכוין להוציא ממקום שאין הנשמה תלויה בו אם יוכל. וגם מדבריו חזינן דס"ל דדם החלזון שצובעין בו התכלת הוא דם ממש שהנשמה תלויה בו. וכעין דברי רבי אברהם בן הרמב"ם כתב גם המאירי (שבת שם ד"ה הצד) קיד בתורת אפשר לפרש, ע"ש.

משמעות רבי אברהם בן הרמב"ם והמאירי דג"כ ס"ל כנ"ל

וכן משמע מדברי רבי אברהם בן הרמב"ם (שו"ת ברכת אברהם סימן יט) קי בתוך משא ומתן עם רבי דניאל הבבלי בדין פסיק רישא דלא מכוין ליה, דתוך דבריהם שם דנו בביאור השקו"ט של הגמ' שבת הנ"ל, ונחלקו אם למסקנת הגמ' אמרינן דבפציעת חלזון איכא פסיק רישיה שימות, דרבי דניאל הבבלי סובר שאיכא פסיק רישיה ואעפ"כ אינו חייב כיון דלא קא מכוין, ורבי אברהם בן הרמב"ם חולק וסובר דליכא פסיק רישיה, ובטעם הדבר

קג. רבי דניאל הבבלי כתב להוכיח מסוגיא הנ"ל דליכא חיוב חטאת בפסיק רישיה אא"כ קא מכוין למלאכה, וז"ל ולא משכחת חיוב חטאת בפסיק רישיה ולא ימות אלא היכא דקא מיכוין לעשות מלאכה, ואף על פי שמתעסק הוא אצלה מלאכת מחשבת קרינן לה ולא דמיא למתעסק בלא כוונה. כי הא דקא מקשי גבי הפוצע את החלזון ולחייב נמי משום נטילת נשמה, ואמר ר' יוחנן כגון שפצעו מת, רבא אמר אפילו תימא שפצעו חי מתעסק הוא אצל נטילת נשמה. ואקשינן והא אביי ורבא דאמרי תרוייהו מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות, כלומר אף על פי שמתעסק הוא הא קא מכוין ליטול נשמה והיא עיקר מעשיו ונהנה ממנה, ולפיכך תירץ שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה הלכך אין כוונתו לכך, ואף על פי שנטלת הנשמה אינו חייב שהרי אין רצונו בכך, עכ"ל.

ורבי אברהם בן הרמב"ם השיב דלא כן הוא פירוש הסוגיא, אלא דלמסקנת הגמ' ליכא פסיק רישיה שימות כלל, וז"ל והאי דאמרינן בגמרא בפציעת חלזון מתעסק הוא אצל נטילת נשמה אין פירושו כמו שהבנת כלל, פשוט שענין הדברים לחדא שהפציעה היא הריסוק והחתוך כמו פוצע אגוזים ולפיכך אקשינן לרבנן ולחייב נמי בפציעת החלזון משום נטילת נשמה, ופריק רבא אפילו שפצעו חי מתעסק הוא אצל נטילת נשמה, כלומר אין כוונתו אלא לפציעתו בלבד לא לטול נשמתו ואף על פי שנשמתו ניטלת מתעסק הוא אצל נטילת נשמה שאין כוונתו לה, ואקשינן אהאי פירוקא והא אביי ורבא דאמרי תרוייהו מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות, כלומר מאחר שהוא מתכוין לפציעה שהנשמה ניטלת בגללה מה לי נתכוין ליטול הנשמה מה לי היה אצל נטילת הנשמה מתעסק לא מתכוין והא אביי ורבא דאמרי תרוייהו מודה ר' שמעון וכו', ודחינן לתרוצי פירוקא דרבא שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל צבעיה כלומר לא דמי פציעת החלזון לפסיקת הראש שפסיקת הראש שהוא מתכוין לה לא תתכן אלא אם תמות ופציעת החלזון שהוא מתכוין בה להוציא את הדם אין הנשמה ניטלת בה על כל פנים שאפשר שיפצע ויוציא הדם מאבר שאין הנשמה תלויה בו והוא יתכוין לזה אם יוכל כי היכי דליציל צבעיה, עכ"ל.

קד. וז"ל, ואפשר לפרש כמה דאית ביה נשמה ניחא ליה ואין כאן פסיק רישיה שאפשר לחיות בהשאת דם מועט ונוח לו להשאיר דם מועט כדי להיות הדם שבידו צלול, עכ"ל.

שיטת הרמב"ם דאין החובל חייב משום
נטילת נשמה אלא משום מפרק

והרבה מגדולי האחרונים כתבו לפרש גם בשיטת הרמב"ם דס"ל כשיטת כל הני ראשונים דדם חלזון שצובעין בו התכלת הוא דם ממש, וכמשי"ת. בפרק ח מהלכות שבת (הלכה ז) פסק הרמב"ם שהחובל בבהמה ואדם חייב משום מפרק דהוא תולדה דדש, וז"ל הדש כגורגרת חייב, ואין דישה אלא בגדולי קרקע. והמפרק הרי היא תולדת הדש וחייב וכן כל כיוצא בזה. החולב את הבהמה חייב משום מפרק, וכן החובל בחי שיש לו עור חייב משום מפרק, עכ"ל. וכ' עלה המגיד משנה דזהו דלא כשיטת שאר הראשונים, וז"ל דין החבלה שיהיה בה חיוב מבורר במשנה (שבת קז, א) כמו שיתבאר, אבל מה שכתב שהוא מפני שהוא מפרק והיא תולדה דדש הוא מסברתו ז"ל וכו', זה דעת רבינו ז"ל וחלקו עליו. ורש"י פי' שהחיוב בחבלה הוא מפני שהוא צובע, ויש מי שפירש שהוא מפני נטילת נשמה שבאותו מקום, עכ"ל.

ביאורם של החתם סופר ועוד אחרונים
דמקורו של הרמב"ם הוא מחמת קושיית
הר"י הנ"ל

ובביאור מקורו של הרמב"ם ונמוקו דלא פירש באיסור חבלה כשאר הראשונים דחייב משום נטילת נשמה, כ' בחידושי חתם סופר (שבת עה, א תד"ה כי היכי) שהוא מכח קושיית הר"י הנ"ל דאמאי אינו חייב בחבלת חלזון משום נטילת נשמה, וז"ל לי נראה שהיה קשה לו יהי' חייב מאיזה טעם שיהי', לעולם יקשה לן ליחייב בחלזון גם משום חובל, והוא בעצמו קושיית תוס' דהכא דסבירא להו חובל משום נטילת נשמה. ותיירוצם בודאי דוחק דדמי' מיפקד פקיד, לכן המציא ז"ל שחייב בחובל משום מפרק, והיינו דחייב רבי יהודה בחלזון משום דם שהוא מפרק לדעת הרמב"ם ורש"י ז"ל וכו', עכ"ל. וכדברים אלו ממש כתוב בפרי מגדים (או"ח סימן שטז מ"ז ה) קרן אורה (שבת קז, א ד"ה והנה במה שפרש"י) ומרכבת המשנה (על הרמב"ם שם) ע"ש. ולפי דבריהם נמצא דגם הרמב"ם סובר ככל הראשונים הנ"ל דדם חלזון התכלת הוא דם ממש שהנשמה תלויה בו, ולהכי הוצרך

קה. וז"ל, והרמב"ם ז"ל הוקשה לו קושיית דף ע"ה ע"א בחלזון ולא ס"ל דם שלו מפקד פקיד, עכ"ל.

קו. וז"ל קושיית התוס' לעיל גבי פציעת חלזון מסייע לדברי הרמב"ם ז"ל מה שהקשו שם מ"מ ע"י נטילת הדם לחייב, עכ"ל וע"ש בכל דבריו בארוכה.

קז. וז"ל, הכניס רבינו חובל דומיא דחולב מסוגיא דשבת דף עה הצד חלזון וצבעו, ע"ש בתוס' ד"ה כי היכי וכו', שהקשו דנהי דלא מחייב משום שוחט דכל כמה דאית ביה נשמה וכו' אכתי לחייב משום חובל, ותיירוצו בדוחק דדם חלזון מפקד פקיד, עכ"ל.

הרמב"ם לומר דעל הוצאת דם אינו חייב משום נטילת נשמה, וכמשנ"ת. וע"ע בפני יהושע (שבת קז, א ד"ה שמנה) והעמק שאלה (שאלתא קה) בארוכה, וגם לדבריהם לא ס"ל להרמב"ם כשיטת רבינו תם דדם החלזון מפקד פקיד.

סיכום דס"ל לכל הראשונים הנ"ל דדם החלזון דצובעין בו תכלת הוא דם ממש

היוצא מכל משנ"ת, דמדברי כל הראשונים הנ"ל [הרי הם הר"י, רבינו תם, ר"ש משאנ"ץ, תוספות הרא"ש, רמב"ן, רא"ה, ריטב"א, מיוחס להר"ן, רמ"ך, רבי אברהם בן הרמב"ם, ומאירי, וכן כתבו כמה מגדולי האחרונים בשיטת הרמב"ם] מבואר דס"ל דדם החלזון שצובעין בו התכלת הוא דם ממש, ולא מצינו בראשונים שום חולק על זה דסובר דאינו אלא נוזל אחר היוצא מגוף החלזון.

ענף ג - האם דם החלזון שצובעין בו התכלת מפקד פקיד או חבורי מחבר

שיטת הרמב"ם

לפי משנ"ת לעיל, נמצא דנחלקו הראשונים אי דם החלזון שצובעין בו התכלת הוא מפקד פקיד או חבורי מחבר: דרבינו תם ודעימיה [הר"ש משאנ"ץ ותוס' הרא"ש] ס"ל דהדם מפקד פקיד, ומדברי הרמב"ן ודעימיה [הרא"ה, רמ"ך, רבינו אברהם בן הרמב"ם, מיוחס להר"ן ומאירי] מבואר דס"ל דהדם חבורי מחבר עם שאר דם החלזון. והבאנו עוד דהרבה מגדולי האחרונים כתבו לבאר גם

בשיטת הרמב"ם דס"ל כשיטת הרמב"ן ודעימיה, ויש להוסיף מש"כ בספר אור לישירים (פרק התכלת סימן סד) בשם הג"ר יהושע לייב דיסקין זצ"ל לדייק מלשון הרמב"ם דס"ל כהני ראשונים דכל דם החלזון ראוי לצבוע בו תכלת [ולא רק חלק מהדם דמפקד פקיד במקום מסויים], וז"ל וכן אמר לי בני האברך אליהו מנחם מענדיל נ"י ששמע מפי הרב הגאון ר' יהושע לייב נ"י הרב מבריסק הדר פעה"ק ירושלים תובב"א שאמר על הנ"ל [א.ה. היינו התכלת של האדמו"ר מראדזין זצ"ל] וכו', ועוד שמע מפי הרב הנ"ל שאמר כי מש"כ הרמב"ם בפ"ב מהל' ציצית ואח"כ מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו עכ"ל [הרמב"ם], וכן מ"ש בגמרא דף מ"ב ע"ב מייתנין דם חלזון, הפירוש הוא כי כל דמו שחור ודומה לתכלת, והדג אשר מצא הרג"ה נ"י אין לו כי אם כיס תלוי לו מלא דם הצביעה, עכ"ל.

שיטת רש"י

ועוד יש להוסיף דבפני יהושע כתב לפרש גם בשיטת רש"י דלא ניחא ליה למימר דדם חלזון מפקד פקיד, דהנה בריש פרק שמנה שרצים (שבת קז, א) כתב רש"י (ד"ה והחובל) שני פירושים בטעם איסור חבלה בשבת בשמנה שרצים, וז"ל והחובל בהן חייב, דיש להן עור כדמפרש בגמרא והוא ליה חבורה שאינה חוזרת והוא ליה תולדה דשוחט. לוי"ה. ל"א כיון דיש להן עור, נצבע העור בדם הנצטר בו דחייב

שנה ומראית דמו דומה לים וים אנו רואין שדומה לרקיע וכו', עכ"ל. הרי מבואר דס"ל לרש"י שמראית דם החלזון דומה לים שהוא דומה לרקיע.

דברי הרמב"ם שדם החלזון שחור כדי

אמנם הרמב"ם (בריש פרק ב' מהל' ציצית) כתב דדם החלזון הוא שחור כדי, וז"ל כיצד צובעין תכלת של ציצית, לוקחין הצמר ושורין אותו בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי ומרתיחים אותו באהלא וכיוצא בו כדרך שהצבועין עושין כדי שיקלוט את העין. ואחר כך מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדי ובים המלח הוא מצוי וכו', עכ"ל. והנה בפרק ז מהלכות שחיטה (הלכה יז-יט) כתב הרמב"ם, וז"ל חמש מראות אסורות יש בריאה ואלו הן: שחורה כדי, או ירוקה כעין כשות וכו', ארבע מראות מותרות יש בה ואלו הן: שחורה ככחול, או ירוקה כחציר וכו', עכ"ל. הרי שהרמב"ם מחלק בין גוון של שחור כדי לשחור ככחול. ובהלכות איסורי ביאה (פרק ה הלכה ח) כתב הרמב"ם עוד גוון של שחור והוא שחור כדי היבש, ע"ש. ומבואר מזה, שהרמב"ם הקפיד לתאר צבעים בחילוקים דקים, ובשחור עצמו כתב שלשה גוונים חלוקים [מלבד מה שכתב להלן בהמשך פרק ב מהל' ציצית לשון שחור סתם, ע"ש]. וא"כ כאן שכתב שדם החלזון הוא שחור כדי, מבואר

משום צובע, עכ"ל. והאחרונים דנו אי גם הלישנא בתרא שכתב רש"י מודה דאיכא איסור נטילת נשמה בהוצאת דם בשבת, ובפני יהושע (שם ד"ה שמנה) כ' דס"ל דאינו חייב משום נטילת נשמה, וכדמוכח מכח קושיית הר"י הנ"ל, וז"ל נראה יותר דאפשר דהאי לישנא דצובע לא משמע ליה כלל טעמא דנטילת נשמה כדמשמע לעיל פרק כלל גדול גבי חלזון, והתוספות הוצרכו לידחק שם דם חלזון מיפקד פקיד שהוא קצת כדברי נביאות, עכ"ל. ועוד מצינו בחידושי צמח צדק (שבה פרק יג אות ד) שכתב שמדברי רש"י לא נראה דס"ל כפירוש רבינו תם דדם חלזון מפקד פקיד, ע"ש וצ"ע בעומק כוונתו היכן ראה בדברי רש"י דחולק על שיטת רבינו תם.

ענף ד - צבע דם החלזון שצובעין בו התכלת

לשון רש"י שמראית דם החלזון דומה לים שדומה לרקיע

לפי הנראה נחלקו הראשונים בענין צבע דם החלזון שצובעין בו התכלת, וכמשי"ת. בגמ' חולין (פט, א) איתא: תניא, רבי מאיר אומר מה נשתנה תכלת מכל הצבעונין, מפני שתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לאבן ספיר ואבן ספיר דומה לכסא הכבוד, ע"כ. ופרש"י (ד"ה שהתכלת), וז"ל שהתכלת דומה לים, שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים

שאינ הכוונה שהוא רק קצת שחור, או אפילו שחור ככחול, אלא שחור כדיו ממש, וכבר העיר כן בספר קרית מלך על הרמב"ם בהלכות ציצית, ע"ש, וכן מצינו בביאור הלכה (סימן לב סעיף ג ד"ה יכתבם, וסימן לג סעיף ג ד"ה הרצועות שחורות) דדייק מלשון הרמב"ם [לענין כתיבת סת"ם] דכתב "שחור כדיו" ללמד דלא סגי בכל גוון של שחור, ואפילו לא שחור ככחול, אלא בעינן שחור כדיו ממש. ואח"כ מצאתי באגרות משה (יו"ד ח"ב סימן קלג ענף א) שהדגיש שלשיטת הרמב"ם אין צבע

קח. וז"ל, רבנו קורא שחור למראה התכלת, וכ"ה בסמוך הלכה ה' והושחרה יותר כו', ובהלכה ח' חוץ מן השחור מפני שהוא נראה כתכלת, ובפ"ז משחיטה הי"ט שחורה ככחול, וכ"ה בנדה י"ט א' שחור כו' דיהא אפילו ככחול, ובבבב"ר הנ"ל (פרק ב' סימן ז). אך מש"כ בהלכה ב' ודמו שחור כדיו הוא שחור ממש, כמ"ש פ"ו מאיסורי ביאה ה"ה, ופ"ז משחיטה הי"ז. ובס' פתיל תכלת הביא קצת ראייה מירושלמי נדה פ"ב ה"ז דם דגים בשחור ותנן התם שחור כדיו וגבי חלזון אמרינן מנחות מ"ד א' ברייתו דומה לדג, גם הביא ל' זוה"ק פנחס רכ"ז א' אוכמו דתכלת, ע"ש, עכ"ל. וע"ע בצפנת פענח על הרמב"ם שם מש"כ כמקור לדברי הרמב"ם שדם חלזון שחור כדיו.

קט. בסימן לב כ' הביאור הלכה, וז"ל, יכתבם [א.ה. פרשיות התפילין] בדיו שחור - ועיין ברמב"ם פ"א מהלכות תפילין שכתב דההלמ"מ דנאמר שיהיו כותבין בדיו לא נאמר רק למעט שאר מיני צבעונים כגון האדום והירוק וכיוצא בהן משמע דבכל דבר שיעשה ממנו מראה שחור כדיו כשר ורק שיהיה מתקיים, וכן כתב בהלכות ס"ת א' מכ' דברים הפוסלים ס"ת הוא אם נכתב בלא שחור העומד. ואם היה המראה דומה למראה הכחול [שקורין בל"א בלאה] נלענ"ד שיש להחמיר בזה, וראה מחולין מ"ז ע"ב ככחולא כשירה כדיותא טריפה, דאף דמהרמב"ם משמע דהלכה לא נאמר רק שיהיה מראה שחור וביררנו לקמן בסימן ל"ג דהרצועות שיש עליה גם כן הלמ"מ דצריכה להיות שחור די בשחרות שהיא ככחול, שאני הכא שכיון שהיתה ההלכה שיכתוב בדיו אף דדיו לאו דוקא להרמב"ם וה"ה כל מראה שחור אבל עכ"פ שיהיה מראיתה שחור כמו דיו, עכ"ל. ובסימן לג כתב הביאור הלכה, וז"ל ועיין במש"כ לעיל בסימן ל"ב ס"ג לענין שחרות הדיו דשם בעינן שיהי' שחור ממש ע"ש. ודע דבמה שכתבנו שם יוסר קושיא אחת שראיתי לגאון אחד שנתקשה על הרמב"ם למה לא נאמר ההלכה סתם שיהיו כותבין בדבר השחור, ולדברינו ניחא דשחור סתם היה משמע אפילו אם הוא שחור רק ככחול ודוק, עכ"ל.

קי. ויש להעיר דהאדמו"ר מראדזין זצ"ל בספרו שפוני טמוני חול (סימן ב אות ז) כתב דגם רש"י ס"ל כשיטת הרמב"ם דדם החלזון שחור כדיו, וכוונת רש"י דהצמר הצבוע ע"י דם החלזון הוא כמראה הרקיע, וז"ל אמת שלכאורה משמעות לשון רש"י ז"ל במסכת חולין הוא נגד זה שכתב [הרמב"ם], וזה לשונו הקודש "שהתכלת דומה לים שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים שנה ומראית דמו דומה לים וים אנו רואין שדומה לרקיע כו'", יעו"ש. והגם שיש לומר שרש"י ז"ל לא הכיר ולא ראה את החלזון כדמשמע באמת מלשוננו ז"ל "יום אנו רואין שדומה לרקיע" משמע שדם חלזון לא ראה עינו הקדושה, ורק מסברא כיון שהתכלת דומה לים שפט על דמו שהוא כים, אבל בכל זה דבר תימה הוא לומר ח"ו שרש"י ז"ל בסברתו לא כוון אל האמת, אכן נראה שבאמת אין כוונת רש"י ז"ל על דמו אלא על מה שצובע בדמו, והיינו שדקדק בלשונו הקדוש "ומראית דמו" ולא כתב סתם "ודמו דומה לים" כי באמת דמו שחור כדיו ואינו דומה לים, עכ"ל. אמנם בודאי שאין זה הפשטות בדברי רש"י אלא ס"ל דהדם עצמו הוא כמראה הרקיע.

דם החלזון דומה כלל לצבע התכלת, ע"שקיא.



סימן ח

בענין צביעת תכלת על ידי עירבוב סמנין עם דם החלזון

הרותחת יחד עם דם החלזון, ושמטרת סמנין אלו הוא כדי שיקלוט הצמר את העין.

שיטת רש"י ששורין את הבגדים בסמנין, אבל אין מערבבין אותן עם דם החלזון

אמנם מדברי רש"י (ד"ה וסממנים) משמע דפירש ענין הסמנין באופ"א, וז"ל דרך הצובעין לשרות בגדים בצריף שקורין בייצ"א, עכ"ל. ומשמע דס"ל לרש"י דאין מערבבין את הסמנין עם דם החלזון, אלא ששורין את האודרא באותן סמנין. וכן פירשו התוס' (ד"ה וסממנים) בשיטת רש"י, וז"ל דבר תימה הוא היאך מערב שום דבר בהדי תכלת, ושמא עם הסממנין נקרא תכלת. ובקונטרס פירש לשרות בהן כדרך הצובעין ששורין אותו בצריף, עכ"ל. הרי דמשמע מדברי התוס' דלפי הא דפירש רש"י בענין הסממנין ליתא למה שהקשו דהיאך מערב שום דבר בהדי תכלת, ונראה דהיינו משום דלשיטת רש"י באמת אין מערבבין את עצם התכלת עם שום דבר אחר. וכ"כ להדיא בשו"ת ישועת מלכו (או"ח סימן ג) בביאור שיטת רש"י, ע"ש.

שיטת רבינו בחיי שמערבבים סמנין עם דם החלזון כדי שיקלוט הצמר את העין

בגמ' מנחות (מב, ב) איתא, אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה, הא תכילתא היכי צבעיתו לה, אמר ליה מייתנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה [ומרתחינן ליה] ושקילנא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא [פרש"י – אודרא מוך וצובעין אותה בתוך אותה קליפה לידע אם תכלת יפה, עכ"ל], ע"כ. ונחלקו הראשונים בביאור ענין הבאת הסמנין שהוזכר בגמ', וכמשי"ת.

רבינו בחיי (שלח טו, לח) כתב בענין צביעת התכלת בזה"ל, וזה התכלת הוא חוט של צמר צבוע בדם חלזון שהוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו, ובים המלח הוא מצוי, ושורין אותו צמר תחלה בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי, ומטילין ביורה רותחת הדם ההוא והצמר עם סמנין כמו אהל וצריף כדרך שעושים הצובעין כדי שיקלוט הצמר את העין, עכ"ל. הרי מבואר דמפרש רבינו בחיי שמטילין את הסמנין לתוך היורה

קיב. וז"ל, במנחות דף מ"ב ע"ב בתוס' ד"ה וסממנים מבואר כי לדעת רש"י היורה שנותנים לתוכה דם חלזון לצבוע לא היו רשאים לערב סממנים אחרים כי אם דם חלזון לבד. ומה שמבואר בש"ס דמיתנין

דברי התוס' דשמוא צבע התכלת נעשה דוקא על ידי תערובת דם חלזון עם סמנין

והוא צבוע בדם חלזון עם סמנים ידועים, עכ"ל.

והתוס' עצמם הציעו לתרץ קושייתם הנ"ל באופ"א, ד"ש מא עם הסמנין נקרא תכלת". ולפום ריהטא כוונת התוס' להצבע תכלת נעשה דוקא על ידי תערובת של דם החלזון והסמנין, וכמש"כ החיד"א (נחל קדומים שמות כה, ד) ואגרות משה (יו"ד ח"ב סימן קלג ענף א) ק"ד, ע"ש. ולפי"ז נמצא דהתוס' קיימי בשיטת רבינו בחיי לענין הא דמטילין את הסמנין לתוך היורה עם דם החלזון, אמנם פליגי עליה לענין מטרת אותן סמנין, דרבינו בחיי סובר שצריך לסמנין כדי שיקלוט הצמר את העין, והתוס' ס"ל שצריך אותם בשביל עצם צבע התכלת. וכן משמע קצת מלשון הרד"ק בספר השרשים (שורש תכלת) שעצם צבע התכלת בא מתערובת דם החלזון והסמנים, וז"ל הוא העין שקורין לו בלע"ז בל"ב,

דברי הרמב"ם שמערבבים הסמנין עם דם החלזון עצמו, אבל אינו ברור מהו הצורך לסמנין

הרמב"ם בהל' ציצית (פרק ב הלכה ב) האריך בביאור אופן צביעת התכלת, וז"ל כיצד צובעין תכלת של ציצית, לוקחין הצמר ושורין אותו בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהי נקי ומרתיחין אותו באהלא וכיוצא בו כדרך שהצבעין עושין כדי שיקלוט את העין, ואחר כך מביאין דם חלזון וכו', ונותנין את הדם ליורה ונותנין עמו סמנים כמו הקימניא וכיוצא בה כדרך שהצבעין עושים, ומרתיחין אותו ונותנין בו הצמר עד שיעשה כעין הרקיע, וזו היא התכלת של ציצית, עכ"ל. הרי מפורש בדברי הרמב"ם דמערבבים את הסמנים

דם חלזון וסמנים, זה הוא שהצמר נותנים לכתחלה עם סמנים כדי שתהא נקי ותקבל הצבע, אבל היורה שנותנים לתוכה הדם חלזון לא ה' רשאין לתת לתוכה שום דבר רק דם חלזון וצמר, עכ"ל.

קיג. וז"ל, והיכי דמי [א.ה. שחזותא אסורה] בעיניה, אבל התכלת זה וזה גורם, כמו שכתוב בפרק התכלת ועיין שם בתוספות והר"מ פרק ב' דציצית דהיו סמנים אחרים, ע"ש, עכ"ל.

קיד. וז"ל, כוונתם דלא היתה הקבלה שיצבעו בדם חלזון, שהיה לנו לומר דהוא בדם חלזון לבדו, אלא שהיתה הקבלה שיצבעו בדם חלזון בעירוב סמנים, ואדרבה אם יצבעו בדם חלזון לבדו פסול דאין זה התכלת שאמרה תורה, עכ"ל.

קטו. הא דכתב הרמב"ם לענין הכנת הצמר [לוקחין וכו' עד את העין] כתב הכסף משנה שנראה שזה כתב מדעתו שזה דרך הצבעין, ומה שכתב בהמשך דבריו לענין עירבוב דם החלזון עם הסמנים זהו ביאורו בדברי הגמ' הנ"ל.

קטז. ויש להעיר דמלשון הרמב"ם שמעינן חידוש נוסף בענין צורת צביעת התכלת, והוא מש"כ בסוף דבריו ד"נותנין את הדם ליורה ונותנין עמו סמנים וכו', ומרתיחין אותו ונותנין בו הצמר עד שיעשה כעין הרקיע", דמלשון זה משמע שדרך הצביעה הוא שמשאירים את הצמר בתוך היורה עד שיעשה כעין הרקיע, ובאותו שעה מוציאין אותו [ולאפוקי דכשמוציאין את הצמר לא ניכר בו עין הרקיע, ורק לאחר זמן ניכר בו צבע זה].

עם דם החלזון, וכעיקר שיטת תוס' ורבינו בחיי הנ"ל ודלא כרש"י. ויש לעיין אם לענין מטרת אותן סמנים ס"ל כהתוס' [דבאין לצורך עצם הצבע] או כשיטת רבינו בחיי [דבאין לצורך קליטת העין]. ונראה דקצת מדוייק בלשון הרמב"ם דלא ס"ל כרבינו בחיי, דהנה בתחלת ההלכה כתב הרמב"ם ש"לוקחין הצמר וכו' ומרתיחין אותו באהלא וכיוצא בו כדרך שהצבעין עושין כדי שיקלוט את העין", הרי שהדגיש הרמב"ם שמטרת הרתחה זו הוא "כדי שיקלוט את העין". אמנם בהמשך דבריו כשכתב על נתינת הסמנים לתוך יורה עם דם החלזון, סתם הרמב"ם וכתב שעושין כן "כדרך שהצבעין עושין" ולא ביאר שעושין כן "כדי שיקלוט את העין" [וכמו שביאר באמת בריבנו בחיי].

ומשינוי לשון זה משמע קצת דענין הסמנים שמערבבים עם דם החלזון אינו למטרה שיקלוט הצמר את העין אלא בשביל סיבה אחרת.

נחלקו הנודע ביהודה ואגרות משה אם לשיטת הרמב"ם מערבבים סמנים כדי שיקלוט את העין או בשביל עצם צבע התכלת

ובאמת שכבר נחלקו בזה האחרונים, דבשו"ת נודע ביהודה (קמא או"ח סימן א) ק"י כ' בשיטת הרמב"ם דמטרת הסמנים אינן אלא כדי שיקלוט הצמר את העין [ודלא כשיטת התוס' דעם הסמנים נקרא תכלת], וכ"כ בהגהות לשד השמנים על הרמב"ם וע"ש שציין לדברי הנודע ביהודה. משא"כ באגרות משה (שם) ק"י כ'

ק"י. וז"ל, מה שעושה בצבע השחור [א.ה. בתפילין] שיהיה יותר שחור ויותר נאה, הכל שייך למלאכת השחור ואין בזה לא משום יתיר שיהיה משום כל תוסף, ולא משום מכסה לעור שאינו רואה האויר. וק"ו מתכלת של ציצית שהקפידה התורה עליו עד מאד וכמה החמירו בעשייתו ואפ"ה מביא סמנים בהדי דם חלזון כמבואר ב' התכלת דף מ"ב ע"ב, והתוספות שם בד"ה וסמנים באמת תמהו בזה וכתבו שמא עם הסמנים נקרא תכלת. ולדידי נראה כיון שאין דם חלזון תופס הצבע בצמר כל כך רק ע"י סמנים, א"כ גם הסמנים שייכא לצבע זו. וכן מבואר ברמב"ם בפרק ב מציצית הל' ב' ונותנין הדם ליורה ונותנין עמו סמנים כמו קמוניא וכיוצא בו כדרך שהצבעין עושים וכו', עכ"ל הרמב"ם. ורמז בזה שהטעם שנותנין עמו סמנים לפי שכן דרך הצובעין ומסתמא גם התורה אמרה כן, עכ"ל.

ק"י. וז"ל, יעור' בתוס' מנחות מ"ב ע"ב ד"ה וסמנים שתמהו היאך מערב שום דבר בהדי תכלת, וכתבו דשמא עם הסמנים נקרא תכלת. ורבינו מישב זאת בלשונו הזהב כיון שדרך הצבעין שעושין כן ואין דם החלזון תופס הצבע בצמר כל כך רק ע"י סמנים מסתמא גם התורה אמרה כן, וזו היא התכלת של ציצית, וכ"כ ג"כ בתשובת נוב"י קמא חאו"ח סימן א', עכ"ל.

ק"י. וז"ל לע"ד הדבר צריך עיון גדול אף דינו של הנו"ב, שראיתו מצבע תכלת שחייבה תורה בציצית דמביא גם סמנים בהדי דם חלזון לא מובן, דאם איכא קושיא מזה יקשה גם לשיטתו, דהא ודאי בדבר שאמרה תורה לצבוע במין זה ועירב בו עוד מין שלא נצטווה, הרי לא שייך להכשיר כשליכא בטול כפי דיני תערובות, ואף באיכא דין הבטול אסור לבטל לכתחלה, וא"כ איך ערבו סמנים בדם חלזון מאחר דצבע תכלת הוא מדם חלזון דוקא. וזה היתה קושיית התוס' מנחות דף מ"ב ותיצרו שפיר דעם הסמנים נקראת תכלת, וכונתם דלא היתה הקבלה שיצבעו בדם חלזון שיהיה לנו לומר דהוא בדם חלזון לבדו, אלא שהיתה הקבלה שיצבעו בדם חלזון בעירוב סמנים, ואדרבה אם יצבעו בדם חלזון

לחלוק על דברי הנוב"י, ופירש דס"ל בשביל עצם צבע התכלת, ע"ש
לרמב"ם כשיטת התוס' דצריך לסמנים בדבריהם.



לבדו פסול דאין זה התכלת שאמרה תורה. וכפי שאיתא ברמב"ם פ"ב מציצית ה"ב שדם החלזון עצמו הוא שחור כדיו ואינו צבע תכלת שדומה לרקיע כלל, הרי בהכרח הוא דוקא בעירוב סממנים שמזה נעשה בצבע תכלת, ובודאי רק עם הסממנים נקרא תכלת כדכתבו התוס', אף שהתוס' כתבו רק בלשון ושמא. וזהו עיקר טעם הרמב"ם, ולא כלשון הנו"ב דטעם הרמב"ם דלפי שכן דרך הצבעין עושין מסתמא גם התורה אמרה כן דאיזה טעם הוא וכו'. ומשמע דכל תכלת שעושין הצבעין אף שאינו מדם חלזון הוא דבר שבעצם הוא שחור וע"י עירוב הסממנים נעשה בצבע תכלת שהוא כעין רקיע וכפתוך שבכחול, ובמקום אותו צבע שחור שנעשה ע"י סממנים בצבע תכלת אמרה תורה שלתכלת דציצית יתן דם החלזון. וזהו פירוש כדרך שהצבעין עושין שכתב הרמב"ם וכו', עכ"ל.

תשובה בענין חלזון התכלת

מאת הרה"ג ר' דניאל אשר קליינמאן שליט"א
מרא דאתרא קהל נחלת דוד ובעמח"ס קובץ הלכות ועוד

בעזה"י אור לט' תמוז תשע"ז
כבוד ידידי הרה"ג וכו' שליט"א,

לדג ולא לים, ושני הסימנים הבולטים ביותר אודות חלזון זה כשמוצאים אותו בתוך הים הם מראית נרתיקו ע"י הירוק שעליו, וצורת נרתיקו שרחב באמצע וקצר מן הצדדים, ואה"נ היו יכולים בעל הברייתות לכתוב 'חלזון זה יש עליו מראית ירוק על גופו והוא רחב באמצע וקצר מהצדדין' אבל תפסו לשון קצר ומובן היטב למי שעומד שם ורואה החלזונות שהוא דומה לים והוא דומה לדג, עכת"ד.

ואמנם הנני העני עדיין בחוץ מהבנה במה שמפרש הא דאמרו 'דומה לים' דר"ל לקרקעית הים ומשום שמכוסה בצמידה ביולוגית שגוונו ירוק או חום וכדו', דהא בגמ' לעיל בסמוך [מג:] איתא 'תכלת דומה לים כו'', והתם ודאי הכוונה לגוון כחול דומה לגוון הים [לדעת רוב ראשונים, ויל"ע לפירש"י בברכות ט: ד"ה תכלת ובפי' עה"ת סו"פ שלח שהוא ירוק, ועכ"פ ודאי כן נוקטים תומכי שבלול המ"ט], וא"כ נמצא דמלת ים שנזכר בגמ'

יקרתו קבלתי בנדון שבלול המיורעקס טרונקולוס שיש מצדדים שהוא חלזון התכלת, ואף שאין עיתותי בידי והזמן קצר והמלאכה מרובה, אבל מחמת חשיבות הנושא אשתדל להשיב כפי מיעוט יכולתי, ונחזי מאי דקמן. והנה מע"כ כתב ליישב שבלול המ"ט עם הא דאמרו במנחות מד. חלזון הזה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג כו', שלא יהא בו דוחק אף שאינו המובן הפשוט, ומפרש דהנה מאמר חז"ל הנ"ל נאמרה בזמנם שהי' להם תעשייה מפורסמת ביד רמה וכל אחד יודע שעיקר מקום המצאו בסביבות א"י ובבל הוא מסולמות צור ועד חיפה, וגם כל אחד יודע מהות מלת חלזון דהכונה למיני תולעים וחומטים בצורה מסויימת, ועיקר המטרה היה לתת סימנים להבחין בין חלזונות הנמצאים אצל שפת הים מצור ועד חיפה, ובמקום ההוא יש חלזונות המתדמים לים ע"י הירוק שעליהם, אבל אינם מתדמים לצורת דג כלל, יש גם חלזונות שאינם מתדמים לא לדג ולא לים, ואולי יש גם כאלו שמתדמים

לנטות מדברי הראשונים אפי' נטיה כלשהו.

כן מדברי ברייתא דמסכת ציצית דגופו דומה לרקיע מוכח דכונת הברייתא שבגמ' גופו דומה לים היינו לגוון מי הים, כי בודאי אין להשוות פלוגתא בין הברייתות כשמתיישבים בפשיטות, ומה שהציע ידידי הרב הגרי"ב נ"י שהברייתות דמס' ציצית לקו בכמה שיבושים ולא דסמכא ניהו, לענ"ד אסור להגיה הספרים בלי ראייה גדולה, ובפרט הכא שמתקבל דדומה לים ודומה לרקיע חדא הוא, וראיתו מהך דגריס התם 'עולה אחד לשבע שנים' – הנה התם מתקבל על הלב שהוא ט"ס קל משבעים לשבע, אבל מלשון ים ללשון רקיע בודאי יש לנו לקבל לשון התוספתא כפשוטו אא"כ יש ראייה גדולה לשנות הגירסא, ואף גם בזאת כולי האי ואולי, ויעו' רמב"ן ב"מ כג: (ד"ה הכי כתוב) ומג. (סוד"ה ואי).

והנה למ"ש מע"כ שהסימנים שבגמ' הנ"ל היו סימנים המצויים לפניהם בימיהם שהיו להם תעשייה נרחבת של צביעה ע"י חלזונות כו' ועיקרו נשנית לאלו הרואים רבוי החלזונות נגד עיניהם כשכל עסקיהם הי' עם חלזונות כו', א"כ נמצא לכאור' דגם הסימן דעולה אחד לשבעים שנה הוא ג"כ מהסימנים המצויים בימיהם, דלא מסתבר שיזכירו סימן שאין מצוי להם כלל, כי אדרבה, על ידי זה יכולים להשתבש כשיראו שחלזון הזה המתאים עם ב' הסימנים העיקריים אינו

הנ"ל בסמוך להדדי בזה אחר זה יש בהם ב' פירושים שונים, ד"ים' שנזכר בתחילה הכוונה כמראית מי הים, דהיינו כחול, ו"ים' שנזכר מיד אח"כ בהמשך הגמ' הכוונה קרקעית הים, והיינו ירוק או חום וכדו' – ועם כי אפשר שבעלי המאמר היו תנאים או אמוראים שונים, אבל ירבה התמיה שלא נזקק שום אחד מהראשונים לפרש לנו דבר זה, אתמהא.

והך דעינו כעין הים נזכר ברמב"ם פ"ב דהל' ציצית וחנוך מצוה שפו ובסמ"ג עשין כו, ולדברי מע"כ שהעומדים בזמן חז"ל יכולים להבין בפשוטו כונת המאמר לכנגד התופעה שלפניהם, אבל ודאי שהראשונים הו"ל לפרש הגוון שאינו במשמעות הפשוט של מילת 'ים', כי בזמן הרמב"ם והחנוך והסמ"ג בודאי כבר לא היתה החלזון מצוי, ומי יפתור החידה הלזו, ובמהרי"ל סי' ה כתב שע"פ הסימנים שבסמ"ג בקל היה למצוא אותו, ואולם לדברי מע"כ הוא באמת כעין חידה הנפתרת ע"י המכירים בתופעת הצביעה ע"י החלזונות.

וביותר תקשי בלשון הסמ"ג שם שכתב "והוא דג שדומה עינו לעין הים כו' וקולט ממנו צבע שדומה לים" ע"כ, וכי אטו גם התם יש ב' פירושים שונים למילת 'ים', ולכן לענ"ד א"א לקבל הפי' הנ"ל בדברי הגמ', ובודאי לא בדברי הסמ"ג והראשונים. ומדסתמו הראשונים, מוכח דס"ל ד"ים' כפשוטו וא"כ בודאי כך הוא ביאור דברי הגמ', שאין לנו

עולה אחד לשבעים שנה. ונמצא לפ"ז שמע"כ נוקט שהחלזון היתה עדיין עולה א' לשבעים שנה באותה תקופה, וא"כ ירבה התמיהה שלא מצינו סימן זה אצל שבלול המ"ט, ולא נזכר מזה מאומה בכתבי האוה"ע מתקופה ההיא, שעליהם הסתכו כל תומכי המ"ט. ולענ"ד כונת הסימנים בהך דמנחות לא נשנו דוקא כלפי תופעה שהי' מצוי להם בפניהם – כי לענ"ד כבר נגנזה חלזון התכלת כשנשנית הך ברייתא, וכפשט' דספרי פרשת וזאת הברכה וכמדורשו דאריז"ל שהובא בכמה ספרים שתלוי בזמן שביהמ"ק קיים, וכבר ידוע מ"ש כמה גדולי אחרונים – הגאון ישועת מלכו סי' א-ב והגרי"פ ז"ל בהגהותיו לס' עין התכלת – שאין המדרשים יוצאים מידי פשוטם, וכ"כ מרן הגר"ק שליט"א שהתכלת נגנזה, ולענ"ד כ"ה כונת בהגר"א או"ח סי' ט סעי' ב במ"ש המחבר שם "בזמן הזה שאין לנו תכלת" שכתב הגר"א "עיי' מדרש רבה פרשת שלח (סו"פ יז) ועכשיו אין לנו אלא לבן כו" ע"כ, והוא תמוה, וכי אטו צריך מקור למציאות שעליו העיד המחבר שלא היתה התכלת מצויה בזמנו, וע"כ שהגר"א מפרש כונת המחבר שכך הוא הדבר בהחלט שבזה"ז ליכא תכלת, וע"כ היינו משום שמפרש נגזו כפשוטו, ודלא כמהרי"ל סי' ה, וזה כמה שנים שלא ראיתי שום דרך אחר בביאור דברי הגר"א הנ"ל, ועכ"פ לענ"ד י"ל שכבר נגנזה חלזון התכלת בימי רב חייא ורב שהם תחילת האמוראים. ומה שהביאו רא"י שהתכלת

עדיין היתה מצויה מעובדא דרב אחאי במנחות מג. ומעובדא דרבא בסנהדרין יב., תמהני והלא בגמ' דמנחות שם מבואר דמר ממשכי אייתי חוטי תכלת לא דם חלזון, ומסתמא מצא חוטי תכלת וע"כ רצה לברר אם הי' תכלת או קלא אילן, וכן בעובדא דרבא לא נזכר שהביאו דם חלזון אלא שהביאו תכלת, והיינו צמר הצבוע בתכלת, ועכ"פ לפ"ז כל הסימנים שבגמ' מנחות הנ"ל לא נאמרו על סימן המצוי לפניהם באותה תקופה, אלא כך הם סימני חלזון התכלת שהיתה להם במסורה, וגם הסימן דעולה אחד לשבעים שנה היה אחד מהם, ולא קאי על תופעה שבימיהם אלא על החלזון שכבר נגנזה, דמסורה בידם שבזמן הבית הי' עולה אחד לשבעים שנה, ולענ"ד זהו טעמו של הרמב"ם שלא העתיק סימן זה בפ"ב דהל' ציצית כי תופעה זו נפסקה כבר מזמן הבית, ואולי זהו כונת הרדב"ז ח"ב סי' תרפה [אף שאין מוכרח בכונתו], ולפ"ז הוה אתי שפיר מה שכותבי אוה"ע לא הזכירו תופעה זו בכתביהם, כי באמת לא הי' מצוי בימיהם, אבל לפמ"ש מע"כ דחז"ל העידו על תופעה המצויה בימיהם, א"כ נמצא דגם הך דעולה אחד לשבעים שנה הוא ע"כ תופעה שבימיהם, וא"כ תימה שלא הוזכר תופעה זו בשום מקום מכתבי האומות הישנים על שבלול המ"ט, באופן שיהא בזה רא"י ששבלול המ"ט אינו חלזון תכלת.

והנה ברש"י שבת עד: כתב שהחלזון הוא כמין דג קטן, הרי לא כתב בפשוטו

בלשון האגלי טל לתלות בו חדוש זה שחלזון התכלת יש לו נרתיק.

עכ"פ פשטי' דרש"י שמפרש שהוא תולעת מורה שאינו חומט, וכן שאר ראשונים שפירשו שהוא תולעת משמע הכי, ומה שדחה ידידי הגרי"ב דראבי"ה ר"ש וראב"ד הוצרכו לפרש כן כפי הענין שלשם, לענ"ד אינו נכון, כי היה הענין מתפרש היטב גם אם היו מדקדקים בלשונם לכתוב שהוא 'שבלול' או 'חומט', וכמעט ולא מצינו בשום מקום לשון תולעת על חומט, כשתולעת הוא שם לתולעים, וחומט הוא שם לשבלולים, ותמהני על לשונו של מע"כ שכתב "ואיך נחדש או נדמה בעצמינו לומר שבודאי רש"י לא ס"ל מהפורפורה כיון דקרא אותו תולעת" - כאילו קושיא זו יש בה חדוש, ונהפוך הוא, חדוש גדול הוא לומר דלשון 'תולעת' [וגם לשון 'כמין דג'] כולל את החומט והשבלול. ואילו היה איזה סתירה בפירש"י שבמקום אחר היה כותב שהוא חומט, היה מקום לדוחק הזה ליישב הקושיא, אבל בלא"ה, מה הכניסנו לפירצא דחוקה הלזו.

והנה כבר הוכחתי מדברי התוס' והתוה"ר בשבת עה. שנקטו דחלזון התכלת מת מיד בצאת מן המים עד שהוקשה להם דליחייב משום נטילת נשמה כדין השולה דג מן הים כיון שיבש בו כסלע חייב כו' והוצרכו לתרץ דשמא מפרס באופן שמקרב מיתתו, והיינו שרובי הפירכוס מייבשו ונמצא שהאדם השולוה לא הרגו

שהוא דג, אלא 'כמין דג', ולענ"ד פשוט שכוונתו ע"פ גמ' מנחות הנ"ל שבריייתו דומה לדג, ור"ל שתבניתו כדג, דהיינו שיש לו סנפירים וכדו' כתבנית מהות הדג, ועולה יפה עם מ"ש רש"י בסנהדרין צא. שהוא תולעת, כי מצויים דגים בים שהם תולעים עם סנפירים [sea slugs], והוי"ן ממש תולעת כמין דג קטן, אבל לפמ"ש מע"כ שהוא שבלול או חומט אין זה מתיישב עם לשון 'כמין דג קטן', וגם לשון תולעת דחוק מאד, ובפירש"י סו"פ עקב העתיק לשון המדרש חומט זה נרתיקו גדל עמו, אף שבמדרש איתא לשון חלזון הזה כו', וכן בע"ז כח: ד"ה משקדי פירש"י דחלזון הוא לימצ"א, והיינו חומט, ורק בחלזון התכלת נמנע רש"י מזה, ומה שהביא מספר אגלי טל (מלאכת דש סי' ז סקכ"ו) - איני יודע כונתו, ובאגלי טל שם (סקכ"ה) מפורש להיפך, יעוי"ש שהביא בשם חכם אחד "לפרש דלא כפירש"י ותוס' אלא דהחלזון גדל בקערה, והפוצעו היינו שמוציאו מהקערה והיינו דש"עכ"ל, והאג"ט שם דחה דבריו, ולא מצאתי שום מקור באגלי טל לומר שמפרש אליבא דרש"י שהחלזון גדל בתוך נרתיק, ואדרבה, מדבריו משמע שמפרש לדעת רש"י ותוס' שגדל בלי נרתיק, וגם מדבריו במלאכת דש סי' טו סק"ה לא משמע שמפרש דגדל בנרתיק, יעוי"ש שמקשה על רש"י למה פי' הפוצעו שדוחק את גופו ולא פי' שחותכו בסכין, כלשון פציעה שבשאר מקומות שהיינו לשון חיתוך, קריעה או שבירה, ולא ידעתי מה ראו

אלא החלזון הרג את עצמו, ומוכח דפשיטא להו שחלזון התכלת הוא דג, ולדברי תומכי המ"ט כחלזון התכלת מוכרחים להשוות הרבה פלוגתות בין הראשונים, דלרש"י ודעימ' הוא חומט, ולהתוס' והרא"ש הוא דג, וגם מוכרחים להשוות מחלוקת רחוקה בין ר"ת והרא"ש להריטב"א ורמב"ן ורא"ה ומאירי וחי' הר"ן, דלר"ת ודעימ' דם חלזון' הוא ליחה דמיפקד פקיד בנרתיק נפרד לגמרי ולא שייך כלל לדם החלזון, ולריטב"א ודעימ' דם חלזון הוא דם ממש דחבורי מיחבר, ואמנם לפמ"ש"כ אין הכרח להשוות פלוגתא במציאות בן הראשונים, דגם לפירש"י ודעימ' י"ל שהוא כמין דג וכפשטות לשון רש"י שבת עד: , והיינו תולעת ימי כמין דג קטן [sea slug], ובודאי גם לשון הרמב"ם וסמ"ג וחנוך ומדרש הגדול סו"פ שלח שכתבו "והוא דג" סובל שהוא דג [אף שיש לדחות שהוא ברי' הגדל בים], וגם בדברי הריטב"א רמב"ן רא"ה ור"ן שכתבו שהוא גוף אטום כחלזונות שבאשפתות י"ל הכי, באופן שלפמ"ש"כ מרווח טפי שהראשונים לא פליגי במציאות כלל. ולא ראיתי שום רא' מש"ס וראשונים להוכיח שחלזון התכלת הוא חומט, ואדרבה, לשון רש"י ודעימ' שהוא תולעת מורה ההיפך, ובודאי גם דברי התוס' והרא"ש מורים ההיפך, וגם פשטי' דהרמב"ם סמ"ג וחנוך מורים כן, וכמדומה שכל מעיין ישר בסוגיות הגמ' והראשונים בלבד הי' מודה לזה.

וגם בפלוגתא דר"ת ודעימ' עם הריטב"א ודעימ' אי הדם מיפקד פקיד או חבורי מיחבר, שכבר הוכחתי שלדברי הריטב"א ודעימ' שכלול המ"ט בודאי אינו חלזון התכלת, ואמנם תומכי המ"ט אומרים שלר"ת ודעימ' אתי שפיר, הנה מלבד שגם לר"ת גופי' לא אתי שפיר כי התוס' נקטו שהוא דג ולא חומט, וגם פשטי' דר"ת משמע שהוא דם ולא ליחה ועיקר החלוק שבינו להריטב"א הוא אי הדם הזה חבורי מיחבר או מיפקד פקיד [וכ"מ להדיא בתנחומא תרומה סי' ה דהא דצובעין בדם חלזון היינו דם ממש "ותכלת וארגמן, תכלת שצובעין אותו בדם, זכר לאות שכבר התקינו אבות העולם" ע"כ, וקאי על אות הברית של אבותינו], אבל מלבד זאת - לדברי תומכי המ"ט נמצינו מוכרחים להשוות פלוגתא רחוקה במציאות בין הראשונים, דלר"ת ודעימ' הוא ליחה דמיפקד פקיד, ולריטב"א ודעימ' הוא דם, וחבורי מיחבר, ואמנם לקושטא דמילתא אין שום הכרח להשוות פלוגתא במציאות כזה, וכבר מצינו בכתובות ה: דפליגי אמוראי בדם בתולים אי מיפקד פקיד או חבורי מיחבר, ופי' החת"ס (שם ד"ה מיפקד (הב')) דלאו במציאות פליגי אלא האמת דדם בכותלי הרחם הוא כמשקה עצור בספוג ופליגי אי דינו כפקיד או דינו כמיחבר, ובגמ' שם ז. דדם בתולים פקיד ולא עקיר ופירש"י ורוב ראשונים דהיינו למ"ד מיפקד פקיד, ופשוט לפ"ז ד"ל דפלוגתא ר"ת ודעימ' עם הריטב"א ודעימ' אינו

במציאות הדם אי מיפקד פקיד או חבורי מיחבר, אלא לכו"ע הדם הוא כמשהק עצור בספוג ופקיד ולא עקיר ולא הוי פקיד כ"כ אפי' כדם בתולים, ובזה פליגי ר"ת ודעימי' עם הריטב"א ודעימי' אי דינו כפקיד או דינו כמיחבר, [ובחי' חת"ס (ה): ד"ה מיפקד (הא'')] מצדד אליבא דר"ת דדם חלזון אינו פקיד כ"כ אפי' כדם בתולים דפקיד ולא עקיר, וזהו ודאי דלא כמציאות שבלול המ"ט], ועכ"פ לפמש"כ ליכא פלוגתא במציאות בין הראשונים, אלא פלוגתא בדין, וכללל הוא בדינו אפושי פלוגתא למה לן, באופן שלדברי תומכי המ"ט הננו מכניסים כל הראשונים לפלוגתות ודוחקים, ומשויים הרבה מהם כטועים ח"ו במציאות כשכל דבריהם נכתבו מתוך עיון בסוגיא דחלזון התכלת ומתוך ידיעה רחבה בש"ס וגם מדרשים וברייתות הידועים לנו, ולענ"ד פשוט דהיכא דליכא הכרח ע"פ מקורות בש"ס בבלי וירושלמי ופוסקים להשוותם כחולקים במציאות וכטועים ח"ו, ועיקר ההכרח הוא מתוך מידע משוער מחפירות וספרי היסטוריה ותרגומם וכדו', בודאי עלינו לבא אל העין לפרש דבריהם ע"פ הידוע לנו מש"ס ומקורות בתורה, ונניח את הקושיות בשאר המקורות, ויבואו מרבית החוקרים וחכמי המידע ויכריעו בספריהם.

גם מדברי הרמב"ם וסמ"ג ומדרש הגדול שכתבו שדמו שחור כדיו מוכח דלא ס"ל מחלזון המ"ט כי אין דמו שחור כדיו, ומה שדחה ידידי הגרי"ב נ"י שיש על

מקום הדם מבחוץ וריד שחור ולזה התכוון הרמב"ם בכתבו שדמו שחור כדיו, תמהני אם הוא סובר באמת שזהו ביאור דברי הרמב"ם, והרי לפ"ז דם האדם הוא כחול או ירוק כי כך הוא גוון הוורידים שלנו, ולמה נטה הרמב"ם מדרך הפשוט לתאר דמו כשקוף או ארגמן, ודחק את עצמו לתאר את הדם ע"פ תיאור הוריד, ועמדתי משתומם על פירושים הללו, מה הכניסנו לדוחק הזה להפוך הקערה על פיה ולדחוק בפירש"י וכל הראשונים ולהשוות הרבה פלוגתות במציאות ביניהם ולהשוות מקצתם כטועים במציאות ח"ו, ובשביל מה - כדי לקיים עדויות שבכתבי ההיסטוריה על תופעה שנזכרה בספריהם בעיקר על צביעת הגוון ארגמן ולא בעיקרו על גוון התכלת [כמו שבודאי ידוע למע"כ], שזה גופא הוא נרגא בכל ראיותיהם מספרים הנ"ל. וגם ידידי הגרי"ב נ"י נדחק מאד בדברי הראשונים ולא יישב רוב התמיהות, וגם היישובים שאמר רובם אינם מתקבלות לענ"ד, ועכ"פ ודאי פשטות הראשונים מורה דלא כשבלול המ"ט.

ומה שתמה מע"כ למה לא הזהירו חז"ל שלא ליקח תכלת מהחלזון הבלתי נכון, לא הבנתי כלל, והלא חז"ל שפיר הזהירו על זה באופן ברור, שזהו גופא שנתנו סימנים ברורים וקלים [וכלשון מהרי"ל שם] - גופו דומה לים, ברייתו דומה לדג, ועולה אחד לשבעים שנה - דהיינו שצבעו כחול, ותבניתו ומהותו דומה לדג, ר"ל שיש לו סנפירין כדג,

ועולה אחד לשבעים שנה, וכל חלזון שאינו מתאים עם סימנים הללו, שאינו כחול, ואין תבניתו ומהותו דומה לדג, וגם אינו עולה אחד לשבעים שנה, פסול לתכלת, וכלול בשם קלא אילן. ומה שדחה ידידי הגרייב נ"י ראייתי מדברי הכס"מ דקלא אילן כולל כל סוגי תכלת הפסולים, ואמר דאין כונת הכס"מ שהכל נכלל בשם קלא אילן, אלא שהכל נכלל בדין קלא אילן, המעיין בכס"מ שם יראה דקאי בהדיא לענין אי קלא אילן יכול לשמש כשם כולל לכל צבע תכלת שלא מן החלזון, עיי"ש.

והנה מדברי מע"כ בראש דבריו [סק"א] מוכח שנקט דדוקא חלזון המ"ט כשרה לתכלת ולא שאר חלזונות, שזהו גופא יסוד פירושו לסימנים שנזכרו בגמ' מנחות, שעיקר מטרתם לאלו המכירים בתופעת הצביעה בריבוי החלזונות שידעו לזהות החלזון הנכון מתוך מרבית החלזונות, וא"כ גם על מע"כ יתמה - למה לא הזהירו חז"ל על שאר החלזונות שאפשר להפיק מהם מראה כחול [כמדומה שיש לכה"פ ג' מהם בים התיכון, ואולי יותר], וגם יקשה קושייתו למה אמרו רק דקלא אילן פסול ולא הזהירו על מראה תכלת משאר חלזונות שהוא עמיד טפי מקלא אילן וכנזכר כל זה בספרי ההיסטוריה. וע"כ שגם למע"כ מוכרח לומר שהסימנים גופא הם האזהרה של חז"ל, וגם מוכרח לומר דכחול המופק מן שאר חלזונות נכלל בשם קלא אילן, ולכן לא הבנתי איך בונים דיק על קושיות הנ"ל

כשמוכרחים בלא"ה ליישבם בדרך הנ"ל. ואם דעת מע"כ שגם שאר חלזונות כשרים לתכלת, א"כ למה הוצרכו בסימנים, הלא הרבה מהחלזונות כשרים לתכלת אף כשאין בהם סימנים הנ"ל. ואינו מקובל אצלי כלל לומר שהסימנים אינם להלכה רק כמו עזר וסיוע לציידי החלזונות ומרבית הצבענים כדי להקל עליהם שיוכלו לזהות החלזון המועיל ביותר - דא"כ למה הביאו הרמב"ם וסמ"ג וחננוך סימנים הללו דוקא, והלא גם חלזונות אחרות שאין להם סימנים הללו כשרים לתכלת, ומשמעות דברי הרמב"ם דחלזון זה דוקא ולא שאר חלזונות. סוף דבר, גם תומכי השבולל מ"ט מוכרחים לדחות קושיות הללו בדרך הנ"ל, וגם בלא"ה לענ"ד אין בהם כל הוכחה של ממש.

ומה שהרחיב מע"כ בענין המידע שההוכחה הוא מצירוף כל הפרטים יחד - הנה כשצירוף כל הפרטים תלוי ומקושר באמיתת כל פרט יחידי בפנ"ע ואם ינתקו קשרים אחדים מן השלשלת נאבד הכל, א"כ אין כח כולם יחד גדול יותר מכח של כל פרט יחידי. וכמה מהפרטים מפוקפקים ואין יוצאים מידי השערה, והרי ברוב רובן של כתבי ההיסטוריה נזכר שהיו משתמשים בו בעיקר לצבע ארגמן, לא כחול, וגם החפירות שמצאו השתמשו לצבע ארגמן החשוב מן הכל כנזכר במדרש פרשת נשא, וגם תומכי שבולל המ"ט מודים שעיקר המידע מזכיר צביעת ארגמן ולא כחול, עד שנדחקים למצוא מקורות בודדים להוכיח

שצבעו בו גם גוון כחול, ולכן מביאים ראי' מלשון 'ינקינטון' בגזירת הרומיים, וגם ממה שמצאו שרידי בגדים כחולים שיש בהם כימיים מחלזונות הנ"ל - ואילו היה צביעת התכלת בחלזונות הללו דבר נפוץ מאד, בודאי הי' הדבר מפורש בכתבים הנ"ל. ויש המון אפשריות לפרש לשון גזירת הרומיים, וגם העובדא של מציאת השרידים הכחולים, והאמת אגיד כי אחרי העיון בכל המקורות שהובאו מכתבי ההיסטוריה יש ספק גדול אצלי אם אכן השתמשו בקביעות בחלזון זה לצביעת גוון כחול, וכשאני לעצמי גם קודם שהעמקתי בסוגי' זו היו הדברים נוטים יותר שלא השתמשו בו בקביעות לגוון כחול וכמו דמשמע ממרבית הכתבים העתיקים הנ"ל שהשתמשו בו בעיקר לצביעת ארגמן.

ומה שתמהו תומכי שכלול המ"ט על שאין מוצאים הרבה בכתבי אוה"ע אודות צביעת התכלת וגם אין מוצאים חפירות ארכיאולוגיות מחלזון התכלת - הנה בסוטה מו: מייתי קרא דספר שופטים (א כו) וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לזו היא שמה עד היום הזה, תניא היא לזו שצובעין בה תכלת, היא לזו שבא סנחריב ולא בלבלה נבוכדנצר ולא החריבה, ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה, אלא זקנים שבה בזמן שדעתן קצה עליהן יוצאין חוץ לחומה והן מתים כו' עיי"ש, וכן בסנהדרין יב. איתא דלזו הוא מקום שצובעין בה תכלת, וכ"ה בב"ר

פס"ט ה"ח, ובתדבא"ז פט"ז "היא לזו שצובעין בה תכלת לכל ישראל", והנה מקום עיר זה נעלם לגמרי מעיני בנ"א וכדאיתא בפירש"י שופטים שם, וכ"ה בב"ר שם "רבנן אמרי מה לזו אין לה פה, כך לא היה אדם לעמוד על פתחה של עיר, ר"א בשם ר"פ בר חמא אמר לזו היה עומד על פתחה של מערה והיה לזו חלול והיו נכנסין דרך הלז למערה ודרך המערה לעיר וכו'", ובמהרש"א סוטה שם כתב שמטעם זה לא בלבלה סנחריב ולא כבשוה נבוכדנצר - וכבר מצינו כמה מקומות בעולם נעלמים בלתי ידועים וברור שהוא מרצון ה' נהר סמבטיון ומקום עשרת השבטים שיש להם אלפים ורעבות אף במאות שנים האחרונות נזכר בספר לב העברי ועוד כמה מקורות נאמנים, וגם פתח ג"ע וגיהנום התחתון שנזכר בב"ב עה. ובכ"מ נעלם מקומו, וכן עוד הרבה דברים אין ידועים לנו, וא"כ גם בזה ודאי י"ל הכי, והכל בחזקת סומין עד שיבא הקב"ה ומאיר את עיניו, ולהכי אין מוצאין כלום כי כנראה מדברי חז"ל שמקום הצביעה הי' נעלם, ואיך שיהיה אין ראי' מחפירות הקיימות שבודאי השתמשו בעיקר לצביעת ארגמן, ואין מזה ענין לצביעת התכלת כלל, ותמהני על אלו המביאים ראי' מצביעת ארגמן כאילו יש בזה ראי' של משהו על צביעת התכלת.

וישנם עוד קושיות שעדיין לא נתיישבו לענ"ד, חדא הקושיא ממנחות מב: "הא תכלתא היכא צבעיתו לה כו"

שלא נזכר כלום מענין החשיפה לאור השמש או בישול הצמר, וידידי הגר"ב נ"י השיב ששיטה מקובלת בצביעת כחול מן שבלול המ"ט הוא גם בלי שמש ובלי בשול הצמר - ותמוה מאד שלא נזכר מזה כמעט בשום מקום ובודאי אין בזה שיטה מקובלת, ואדרבה, ממה ששמעתי הוא שלפעמים יקר איזה מקרה בודד שיצבע כחול גם בלי החשיפה לאור השמש ובלי בשול הצמר, אבל אין זה הכלל, אלא היוצא מן הכלל מחמת גורמים שונים. ומה שמצדד דהגמ' שם לא קא אתי להראות פרטי מלאכת הצביעה, תמוה לי מאד, כי בגמ' שם טרח לומר שמביאין סממנין ומרתחינן ל' ליורה, שהם דברים פשוטים הידועים לכל העוסק במלאכת הצביעה, ולמה טרח הגמ' ללמד לנו דברים הידועים הנוהגים בהרבה מיני צבעונים, והעלים ממנו הפרט המיוחד לצביעה בשבלול המ"ט, וצ"ע.

כן עדיין לא נתיישב הא דאמרו בשבת עה. דניחא ל' דלא לימות כי היכי דליציל צבעי, כי זה כשלשים שנה שכל העוסקים בצביעה ע"י שבלול המ"ט מעידים שאין שום חסרון בצלילות הצבע ע"י מיתת החלזון עד לכה"פ חצי שעה אחר מיתתו, וידידי הגר"ב נ"י הכחיש מציאות זה פתאום אחר שכבר הודו כל המומחים המכירים את שבלול המ"ט זה כשלשים שנה, וגם הוא לא ביאר כלום ורק אמר שמכחישו, ולדעתי הקושיא עדיין לא נתיישבה.

גם הקושיא מהבדיקה של חז"ל עדיין במקומה עומדת, דבגמ' מבואר שע"י בדיקה אפשר לחלק בין חלזון התכלת וקלא אילן, ופשוט שבהבנת דברי הגמ' המתאר מציאות הבדיקה יש לנו לבקש חוות דעת חכמים העוסקים במלאכת הצביעה שיפרשו לנו מהות הבדיקה, כי כך הוא הדרך בכל מציאות שנזכר בגמ' שכשאנינו מבינים ענינו כלל שואלים בבקיאם, ורק אם יש בדבריהם איזה סתירה לדברי חז"ל אז יהא נדון אם לדחות דבריהם או לא. והנה בבדיקה זו קבעו כל החכמים העוסקים בתחום הצביעה שהוא בדיקה של חיזור, שבודאי לא יועיל להראות חולשת קלא אילן נגד צבע המופק מן שבלול המ"ט, ואדרבה, מחמת מציאות האינדירובין שבקלא אילן היו התוצאות יוצאות להיפך. וידידי הגר"ב נ"י לא השיב כלום על זה, ורק אמר ב' דברים: א', שאין לנו לקבוע פ"י הגמ' ע"פ חוות דעת הבקיאם המכירים את החומרים הנ"ל. ב', הביא מדברי הרמב"ם דאיסטיס חלש הוא נגד צבע המופק מן חלזון התכלת. ועפ"ז אמר שאין תוקף לקושיא זו, כי הוא נגד הרמב"ם המעיד שקלא אילן חלש הוא נגד כח צבע התכלת. ולא זכיתי להבין דבריו כלל - למה אין לבקש דעת החכמים בהבנת דברי הגמ'. ואם אין סתירה בדבריהם לדברי הש"ס, למה לא לקבל דבריהם, ואמנם באמת אין סתירה בדבריהם נגד דברי חכמינו ז"ל בש"ס, כי אם צבע התכלת הוא מין כימי אחר מהכימי של קלא אילן, א"כ בודאי אפשר שהית'

הוא כימי אחר מקלא אילן, דאל"ה לא היתה הבדיקה מועלת וכמו שביארו הבקאים בתחום זה.

ובשבת כו. איתא דנבוזראדן השאיר יוגבים דהיינו צידי חלזון בין סולמא דצור וחיפה, ומזה הביאו תומכי המ"ט סמך גדול לשבלול המ"ט, ולא ידענא, והלא בספר מטפחת סופרים לזקני הגאון יעב"ץ (פ"ד) כתב דמדברי חז"ל הללו מוכח "שלא נמצא במקום אחר הדג שצובעין בדמו תכלת כי אם בין ב' המקומות הללו", וכ"ה בקרבן עדה בירו' פ"ז דשבת (ה"ב, ד"ה ולית לי'), ויעווי"ש שכתב דה"ה שאין נמצא בחו"ל, וכ"ה בחי' הרד"ל (פדר"א פ"ח סק"ה) שאין נמצא אלא בא"י בחלקו של זבולון, ובחי' חת"ס שבת כו. (ד"ה אלו) משמע שנקט בפשיטות דחלזון אין נמצא אלא בא"י ולא בחו"ל, וכל זה דלא כדברי רדב"ז (שם) שנקט דתכלת מצויה היא בים סוף, והחיד"א (נחל קדומים, תרומה כה ד) כבר דחה דברי הרדב"ז ע"פ משמעות הספרי והרמב"ם ועוד מקורות ונקט דחלזון התכלת נמצא רק בים התיכון, ואפי' לדברי הרדב"ז כמדומה שראיתי שאין זה מתקיים בשבלול המ"ט, שאין נמצא בים סוף, באופן שיהא עוד ראי' מדברי הרדב"ז דלא כדברי תומכי שבלול המ"ט, ועכ"פ אפי' נימא דשפיר נמצא בחו"ל הא מיהת שאין מצומצם דוקא בין סולמא דצור וחיפה וגם כהיום צדין אותו אפי' בדרום א"י, ונמצאו חפירות גם בשאר מקומות בדרום א"י

הבדיקה מועלת, ובודאי הי' מתאים לדברי הרמב"ם דקלא אילן ואיסטיס חלש הוא מצבע של חלזון התכלת. ואין בדברי הגמ' וחכמי המדע בזה שום סתירה לדברי הגמ' – אלא סתירה לקביעת תומכי שבלול המ"ט, ולכן דוחים את הקושיא בקש בלי שום הסבר, והקושיא בודאי במקומה עומדת – וחזקה היא למאד. ומה שהביאו תומכי שבלול המ"ט מדברי סופרי אוה"ע שכתבו דצבע מצמחים עובר ע"י גיהוץ לעומת צבע שבלול המ"ט – הנה דבריהם שלשם לא קאי על קלא אילן, אלא קאי בעיקר על גוון הארגמן המופק מן שבלול המ"ט, ובזה כתבו שהעושים גוון זה ע"י צמחים הריהו עובר, ואין בזה ענין לקלא אילן דאפשר שהוא חזק כמו צבע המופק מן שבלול המ"ט. ומה שהביאו מדברי הרדב"ז ח"ב סי' תרפה שהטעם שנשכח התכלת הוא משום שנתחדש אומנות לצבוע בקלא אילן באופן שלא יעבור ע"י גיהוץ – המעיין ברדב"ז יראה דליכא שום זכר לזה, ורק כתב שאוה"ע אין צריכים לצבוע תכלת בחלזון התכלת משום דבלא"ה יש להם קלא אילן שיכולין לצבוע אותו באופן אומנות שאינו עובר אפי' ע"י גיהוץ, ואמנם יתכן שגם בימי הש"ס הי' כך אלא שמ"מ תכלת מהחלזון הי' חזק ועמיד טפי, ומ"מ מרבית העם לא הוצרכו לזה כ"כ כיון דקלא אילן בדרך כלל אינו עובר ע"י גיהוץ וכנזכר בב"ק צג:, ועכ"פ לענ"ד הבדיקה שנזכר בגמ' הוא ראי' גדולה לענ"ד שכימי צבע חלזון התכלת

[כמדומה בתל דור], וזה עוד ראי' נגד שבלול המ"ט.

ויש עוד כמה ראיות בזה אבל אכמ"ל יותר, ומלבד כל הנ"ל הנה עיקר גדול בהוראה הוא דעת גדולי ישראל, והנה רוב מנין ורוב בנין מגדולי ישראל לא קיבלו התכלת של הגאון האדמו"ר מראדזין זצוק"ל אף טרם שהוכח שגונו מזויף, ואף שבספריו הביא המון ראיות חזקות מדברי חז"ל וראשונים ואחרונים וגם מספרי אוה"ע וכו', אבל גדולי ישראל לא נחתו לקבל דבריו כלל וכמוכח בספר ישועות מלכו והגהות הרי"פ, וגם הגאון בית הלוי ומהרי"ל דיסקין לא קיבלוהו אף אחר שהוכיח להם שליכא מסורת שלילי נגד תכלת שלו משום שנשכח מציאות הדג ואופן הצביעה כו' [הכל כעין הדרך שכותבים כהיום תומכי שבלול המ"ט על חלזון שלהם], וע"כ שהי' סבור דצריך מסורת לזה וכמו דמטו לן משמי' דמרן הגרי"ז זצ"ל, ובערוה"ש סי' ט סעי' יב כתב על תכלת הנ"ל "ודע שזה שנים ספורות שאחד התפאר שמצא החלזון ועשה ממנו תכלת והמשיך אחריו איזה אנשים אך לא היה לו שומע מגדולי הדור ומכלל ישראל, ונתבטל הדבר עד כי יבא גואל צדק בב"א" ע"כ - וכל זה אף קודם שהוכח זיופו של התכלת הנ"ל, ועיקר הטעם מפורש בישועות מלכו ועוד אחרונים שהוא משום דדברי המדרש אתיין כפשוטו שהתכלת נגנו, וגם משום דצריך מסורת להחזיר המצוה ולחדשה, וכל הטעמים שנזכרו בתכלת דאז שייכי גם

על הנדון דהיום, באופן שפשוט לכאור' דגדולי ישראל מדור הקודם לא היו מקבלים גם הצעת התכלת דהיום.

ופוק חזי מהו דעת רוב מנין ורוב בנין מגדולי ישראל של היום, הנה מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל בקובץ תשובות ח"א סי' ב העתיק מדברי הגאון ישועות מלכו שהוחזק אצל ישראל זה יותר מאלף שנה שהתכלת נגנו ופשט לשון הספרי פרשת ברכה ומדרשו של האריז"ל מסכים לזה שאין תכלת אלא בזמן ביהמ"ק כו' עיי"ש עוד, ומרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בספר דעת נוטה (ח"ב סי' רעג-רעט) ס"ל ג"כ דפשטות המדרש שהתכלת נגנו ושלל לגמרי אפשרות התכלת בזמננו וכתב שבודאי אינו תכלת ועדיף שלא ללבושו שלא יחשבו שזה תכלת, ומשמעות דבריו שכ"ה דעת החזו"א, וכ"כ הגר"נ קרליץ בספר חוט שני (הל' ציצית, סי' ט סק"ו) בשם החזו"א, וכן שמעתי ממור"ר הגר"ש קמנצקי שליט"א שאין לו שום צד שזהו חלזון התכלת והראה לדברי הערוה"ש הנ"ל, וכן שמעתי בשם הגר"ד פיינשטיין שליט"א דצריך מסורה לזה ובלעדו אין ללבוש אפי' בתורת ספק, וכן נקט בפשיטות בתשובות והנהגות (ח"ד סי' ה, ח"ו סי') והאריך בנדון, וז"ל מור"ר הגר"ע אויערבך שליט"א "כמה ת"ח כו' נמנו וגמרו שזכו בס"ד לאחר עבודת מחקר בגלוי התכלת, וגם בזאת אין לכם של רוב היראים והחרדים לדבר ה' נוטה לקבל הדברים, וגדולי הפוסקים בזמננו שוללים לעת עתה את הגלוי המחקרי כדי לנהוג

למעשה גם בתורת ספק כו' וכמובן שהכרעת הדברים ובפרט בענין חשוב וחמור במ"ע דאורייתא, נתונה אך ורק ביד הפוסקים האמיתיים" ע"כ. ואילו היה הדבר עולה יפה בלי דוחק בדברי חז"ל וכמה ראשונים, לענ"ד ה' לזה מקום ספק ואז היינו צריכים לדון על ענין המסורת וכדו', אבל מכיון שאינו מתאים לדברי חז"ל בלי דוחק, וליכא אף ראשון אחד שיכול להתאים בכל דבריו לשבול המ"ט

וכמש"נ, וכדי ליישב שבול המ"ט כחלזון התכלת צריכים לדחוק בדברי כמה ראשונים וגם להשוות פלוגתות רבות ולייחס טעויות במציאות לרבותינו הראשונים, על כן תמה אני על מי שבחר בו ונמנע מלילך בעקבות דעתם של רוב מגין ורוב בנין של גדולי ישראל השוללים אפשרות זו כעת, ויה"ר שנזכה לעבוד את ה' באמת ובתמים ולקיים כל מצותיו בשלימות, וה' ינחנו במישור.

והנני ידידו הדו"ש בהדרת כבוד,

דניאל אשר הכהן קליינמאן

מפתח מקורות

ספרי חז"ל

עה א	הצד חלזון והפוצעו וכו'... יב, כח
עה א	ולחייב משום נמילת נשמה יז
עה א	ניחא ליה דלא לימות עה
עה א	מקום צידת החלזון יט
עה א	תד"ה הצד ל, מב, ע
עה א	תד"ה כי היכי נד
עז ב	רד"ה שבלול כב
צד א	תד"ה שהחי מח
צה א	חולב חייב משום מפרק כח
קז א	משנה: שמנה שרצים וכו' ורש"י כג, נד, נט
קז ב	השולח דג מן הים וכו' מה
קח א	כל דג טהור יש לו עור לט
קי ב	רד"ה תלתן כג
קמג ב	אם טמא חלב אשה וכו' נא
עירובין	
צז ב	תד"ה את החי מח
סוכה	
כ א	רד"ה שיפה כג
כ ב	רד"ה שעם כג
מגילה	
ו א	כולן צריכין לך על ידי חלזון וכו' יב
ו א	רד"ה ע"י חלזון לב, לו, מב
חגיגה	
יא א	רד"ה חומט כב
מועד קטן	
ו ב	רד"ה דכתיב כמו כב

משנה

בכורות	פרק ו	משנה א הרי בעיניו דק תבלול חלזון וכו' יא
כלים	פרק יב	משנה א קשר חלזון בראשה טמאה יא, מז

תוספתא

מנחות	פרק ט	הלכה ו תכלת אין כשרה אלא מן החלזון יא
ירושלמי		

שבת

פרק א	הלכה ג ולא מחלזון שמענו וכו' יא, כה, נו
פרק ז	הלכה ב הצד חלזון והפוצעו וכו' יב

נדה

פרק ב	הלכה ז דם דגים שחור סא
בבלי	

ברכות

ט ב	רד"ה תכלת סז
שבת	
כו א	יוגבים אלו צידי חלזון יב, עז
עג ב	תד"ה מפרק בח, לו
עד ב	צדי חלזון קושרין ומתירין .. יב, מב
עד ב	רד"ה צדי חלזון ... לב, לג, לו, סט

מד א	ובדמו צובעין תכלת
וכו'.....גד	
מד א	רד"ה ועולה.....לז, מב
חולין	
פט א	רד"ה שהתכלת.....מב, ס
קכב א	רד"ה חומט.....כב
בכורות	
לח ב	איבעיא להו חלזון הוא
נחש.....יא, מז, לה	
לח ב	רד"ה חלזון.....כא
גדה	
יש א	סוגיא דדם ירוק ופרש"י.....נא
יש א	דיהא אפילו ככחול.....סא
יש א	מגלן דאיכא דם
טוהר באשה.....נב	
יש א	רד"ה תלתן.....כג
נה ב	דם חללים.....נא
מסכת ציצית	
פרק א	הלכה כ אין צובעין
תכלת אלא בחלזון.....יא	
פרק א	הלכה כא חלזון למה
הוא דומה וכו'.....יג, מ, סז	
ספרא	
מצורע	פרשתא א אות יד אי תולעת
יכול אחד מן הצבעים.....לד	
ספרי	
זאת הברכה	פיסקא שנד פעם
אחת הייתי מהלך	
מכזיב לצור וכו'.... יב, יד, מד	
בראשית רבה	
מקין	פרק צא הלכה יא דברים שהן
וזיצא	מזמרין בעולם חלזון וכו'.....יד
שצובעין בה תכלת.....עד	

כתובות	
ה ב	דם בתולים מפקד פקיד.....גד
יבמות	
זו ב	חלח זו חלזון.....יג
פא א	רד"ה תלתן.....כג
סוטה	
זי א	רד"ה שהתכלת.....מ
מו ב	לז שצובעין בה תכלת.....עד
קידושין	
עב א	חלזון ניהונד הרי הוא כגולה
ליוחסין.....יג, מז	
בבא קמא	
צג ב	קלא אילן.....עו
בבא מציעא	
סא ב	רד"ה קלא.....מב
סנהדרין	
יב א	עובדא דרבא.....סמ, עד
צא א	היום אין בו אלא חלזון
אחד.....יג, מז	
צא א	רד"ה
חלזון.....יז, כב, לב, לג, לז, מב	
מכות	
מז ב	תד"ה ביניתא.....לז
עבודה זרה	
כח ב	רד"ה משקדי חלוני.....כב, ע
מנחות	
מב ב	הא תכילתא היכי
צבעיתו לה.....יג, סג, עד	
מב ב	רד"ה וסממנים.....סג
מב ב	תד"ה וסממנים.....סג
מג א	עובדא דרב אחאי.....סט
מג א	תכלת דומה לים.....מ, סז
מד א	חלזון זה גופו דומה
לים וכו'.....יג, מז, מ, סז	
מד א	וברייתו דומה לדג.....ל

חלזון התכלת

מפתח

במשנת הראשונים פא

מדרש תהלים	במדבר רבה
מוזמור כג צא ולמד מן החלזון וכו'..... יד	פרק ב סימן ז שחור במדבר
פסיקתא דרב כהנא	דומה לכחול..... סא
פיסקא יא החלזון הזה כשגדל מלבושו גדל	פרק יג הלכה יז נשא
עמו..... יד	שפוני ממוני חול..... יב
פסיקתא זוטרותא	פרק יז הלכה ה שלח
זאת הברכה ושפוני ממוני חול זה	ועכשיו אין לנו אלא לבן..... סט
חלזון וכו'..... יב, יד	דברים רבה
זאת הברכה פעם אחת הייתי מהלך מכזיב	פרק ז הלכה יא כי תבוא
לצור וכו'..... יד	החלזון הזה כשגדל מלבושו
תנא רבי אליהו זוטא	גדל עמו..... יד
פרק מז לזו שצובעין בה תכלת..... עד	שיר השירים רבה
תנחומא	הלכה כג צא ולמד פרק ד
תרומה סימן ה תכלת שצובעין	מן החלזון וכו'..... יד
אותו בדם וכו'..... עא	ילקוט שמעוני
תרגום יהונתן	רמז קפה כיצד היה הברד יורד וארא
זאת הברכה פרק לג פסוק יט..... יב	וכו'..... מז, מז
	רמז תרצא צא ולמד מן החלזון תהלים
	וכו'..... יד

ראשונים

הגהות הרמ"ך	אבן עזרא
הלכות שבת פרק ח הלכה ז..... למ, נו	ז כז וארא
חידושי הרימב"א	אברבנאל
עה א ד"ה ת"ר..... מח	מז לב שלח
עה א ד"ה ולחייב..... מז	כח
עה א ד"ה	אור זרוע
מתעסק..... יז, נד, נו, עא	הלכות שבת סימן נח..... כח
קמג ב..... נב	בית הבחירה למאירי
חידושי הרמב"ן	פרק ז ביאור המשנה השניה... לג
קז א..... למ	עה א ד"ה הצד..... נז, עא
	שבת

לא תעשה קבט לא
לא תעשה קלב לא

ספר הבתים

הלכות שבת פרק ח שער ט אות ז בט

ספר החינוך

מצוה קסד ל
מצוה שפו כז, מא, מח, סח

ספר המאורות

הלכות ציצית כז, מ, מח

ספר המדריך המספיק (לרבי תנחום
הירושלמי)

ערך חלוון כ

ספר המנהיג

הלכות ציצית כז, מח

ספר המספיק (לרבי אברהם בן הרמב"ם)
פרק על ציצית כז

ספר המצוות להרמב"ם

לא תעשה קעט לא

ספר הערוך

ערך חלוון יח, מז

ספר השרשים לרד"ק

שורש תכלת סד

ספר מלחמות ד' לרלב"ג

מאמר א פרק יב כז

פירוש המיוחס להראב"ד על ספר
היצירה

הקדמה נתיב ח כה

פירוש המיוחס לרבינו גרשום

בכורות לח ב כא

פירוש המשניות להרמב"ם

כלים פרק יב משנה א כד

חידושי הרשב"א

שבת קמג ב נב

חידושי רבינו יהונתן מלוניל

חולין קכב א כא

חידושים המיוחסים לחר"ן

שבת קז א ד"ה הצדן יז, נו, עא

טור

אורח חיים סימן רמז נג

יד החזקה להרמב"ם

הלכות ציצית

פרק ב הלכה א כד, כז, ס, סח

פרק ב הלכה ב וכסף משנה מ

פרק ב הלכה ח סא

הלכות שבת

פרק ח הלכה ז ומגיד משנה נח

הלכות איסורי ביאה

פרק ה הלכה ו נג

פרק ה הלכה ח ס

הלכות מאכלות אסורות

פרק ב הלכה יב ל

הלכות שחיטה

פרק ז הלכה יז-יט ס

הלכות כלי המקדש

פרק א הלכה ג וראב"ד וכסף משנה ... נג

יד רמ"ה

סנהדרין צא א ד"ה אמר ליה יז, מז

מגיד משנה

הלכות שבת פרק ח הלכה ז מז

נמוקי יוסף

שבת עד ב ד"ה צדי לג

סמ"ג

עשה כז כז, מא, מח, סח

פירוש הראב"ד על הספרא

מצורע פרשתא א אות יד לד, ע

פירוש הרא"ש על המשניות

כלים פרק י משנה א ל

כלים פרק יב משנה א כח

פירוש הרא"ש על התורה

כי תבוא כט ד כא

פירוש הרע"ב

שבת פרק יד משנה א כד

כלים פרק יב משנה א כח

פירוש הר"ש על המשניות

כלים פרק י משנה א ל

מכשירין פרק ו משנה ח נב

פירוש הר"ש על הספרא

מצורע פרשתא א אות יד לד, ע

פירוש רש"י על התורה

בראשית א כ כג

שמיני יא ל ד"ה החמט כב

אמור כא כ לה

עקב ח ד כא, ע

פירוש רש"י על ספר תהלים

נח ט ד"ה שבלול כב

פסקי הרי"ז

הלכות ציצית אות ט לג

צדה לדרך

מאמר ראשון כלל ד פרק ה כז, מא, מח

ראבי"ה

הלכות שבת סימן קצד אות כ לד, למ, ע

מסכת שבת סימן רכג כח

רבי אליהו מזרחי

שלח טו לח כח, מא

רבי נתן אב הישיבה

מנחות לג

רבינו בחיי

תרומה כה ג לח

שלח טו לח כז, מא, מח, סג

עקב ח ב כא

שו"ת ברכת אברהם (לרבי אברהם בן

הרמב"ם)

סימן יח לט

סימן יט נו

שיטה מקובצת

כתובות ה ב ד"ה וכ"כ הריטב"א נה

תוספות הרא"ש

שבת עה א ד"ה הצד מה, ע

שבת עה א ד"ה ולחייב נה

תוספות הרשב"א

פסחים מז ב ד"ה רבה כח

כתובות ה ב ד"ה דם נה

תוספות רי"ד

חגיגה יא א כב

תלמיד רבינו תם

בבא קמא לד ב ד"ה ומה שפירש נה

אחרונים

אבן האזל

הלכות כלי המקדש

פרק א הלכה ג..... לו, נה

אבני נזר

אורח חיים

סימן טו אות ט..... לו

אגרות משה

יורה דעה חלק ב סימן קלג ענף א... סא, סד

אגלי מל

מלאכת דש

סימן ז ס"ק כה..... ע

סימן טו סק"ה..... ע

אור לישרים

פרק התכלת סימן סד..... נט

אליהו רבה (להגר"א)

כלים פרק י משנה א..... כט

גדה פרק ג משנה ב..... כט

אמת ליעקב

שבת עד ב סד"ה ולפיכך..... יט

באר שבע

סנהדרין צא א ד"ה שהיום..... יח

ביאור הגר"א על שו"ע

אורח חיים סימן טו סעיף ב..... סט

ביאור הלכה

סימן לב סעיף ג ד"ה יכתבם..... סא

סימן לג סעיף ג ד"ה הרצועות

שחורות..... סא

ביאור על מסכת ציצית מהגר"ח"ק

שליט"א

סעיף כא..... לד, לו, מ

בית אפרים

אורח חיים סימן כ..... מב

גור אריה

שבת עה א ד"ה ולחייב..... לו

דעת נוטה

חלק ב סימן רעג-רעט..... עז

דרך חכמה

הלכות כלי המקדש פרק א הלכה ג

ביאור ההלכה ד"ה דג..... לו

הגהות הגר"מ הורביץ

שבת עה א תד"ה הצד..... מז

הגהות הגר"פ לספר עין תכלת..... סט

הגהות יעב"ץ

שבת מד א רד"ה ועולה..... מג

העמק שאלה

שאלתא קה..... נט

חומ שני

הלכות ציצית סימן ט סק"ו..... עז

חזון איש

יורה דעה קז ד ד"ה ליהוי..... נב

חידושי הרד"ל על פרקי דרבי אליעזר

פרק יח סק"ה..... עז

חידושי חתם סופר

שבת כו א ד"ה אלו..... עז

שבת עה א תד"ה כי היכי נח.....
 כתובות ה ב ד"ה מיפקיד.....
 חידושי רבי ישעיה
 שבת כח ב.....
 טוב עין (להחיד"א)
 סימן ט אות יב.....
 מל אורות
 מלאכת הצד.....
 יד דוד
 סנהדרין צא א.....
 ים של שלמה
 ביצה פרק ג סימן ב.....
 ליקוטי חבר בן חיים
 חלק א הערות על שו"ת חתם סופר או"ח
 סימן לט.....
 מהרש"א
 סוטה מו ב.....
 מוסף ערוך (על ספר הערוך)
 ערך חלזון.....
 מטפתח סופרים (ליעב"ץ)
 פרק ד.....
 מנחת עני
 בענין לא הוכשרו למלאכת שמים אלא
 טהור.....
 מעם לועז
 תרומה כה ז.....
 מעשה רקח
 הלכות ציצית פרק ב הלכה ב.....
 מרכבת המשנה
 הלכות שבת פרק ח הלכה ז.....
 למ, נח

נודע ביהודה
 קמא אורח חיים סימן א.....
 תנינא אורח חיים סימן ג.....
 לב, לו, מג
 נחל קדומים (להחיד"א)
 שמות כה ד.....
 סד, עו
 נחמד למראה
 חלק א ירושלמי כלאים
 פרק ט דף צו ע"ג.....
 לו
 נר ערוך (על ספר הערוך)
 ערך חלזון.....
 עין התכלת
 פרט הב' סימן ג ד"ה ואנו תמידין
 לד, לו
 עיר הקדש והמקדש
 חלק ה פרק ה ענף ה אות ד.....
 כד, לא
 חלק ה פרק ה ענף ה אות ה.....
 מג, מד, מו
 ערוך השלחן
 אורח חיים סימן מו סעיף יב.....
 עז
 ערוך לנר
 נדה יט א ד"ה למימרא.....
 נב
 פירוש שם חדש (על היראים)
 עמוד היראה אות יז דף יג ע"א.....
 מד
 פני יהושע
 שבת קז א ד"ה שמנה.....
 נט
 פרי מגדים
 אורח חיים אשל אברהם
 סימן שטז אות טו.....
 כד
 אורח חיים משבצות זהב
 סימן שטז אות ה.....
 נח
 פתיל תכלת
 פרק ראשון אות ה.....
 לו, מו

שבת עה א תד"ה כי היכי נח.....
 כתובות ה ב ד"ה מיפקיד.....
 חידושי רבי ישעיה
 שבת כח ב.....
 טוב עין (להחיד"א)
 סימן ט אות יב.....
 מל אורות
 מלאכת הצד.....
 יד דוד
 סנהדרין צא א.....
 ים של שלמה
 ביצה פרק ג סימן ב.....
 ליקוטי חבר בן חיים
 חלק א הערות על שו"ת חתם סופר או"ח
 סימן לט.....
 מהרש"א
 סוטה מו ב.....
 מוסף ערוך (על ספר הערוך)
 ערך חלזון.....
 מטפתח סופרים (ליעב"ץ)
 פרק ד.....
 מנחת עני
 בענין לא הוכשרו למלאכת שמים אלא
 טהור.....
 מעם לועז
 תרומה כה ז.....
 מעשה רקח
 הלכות ציצית פרק ב הלכה ב.....
 מא
 מרכבת המשנה
 הלכות שבת פרק ח הלכה ז.....
 למ, נח

צמח צדק

שבת פרק יג אות ד ס

צפנת פענח

הלכות ציצית פרק ב הלכה ב סא
הלכות שבת פרק ח הלכה ז למ
הלכות איסורי ביאה פרק ה הלכה ו נב

קובץ תשובות

חלק א סימן ב עז
חלק א סימן ח לו, נה

קרבן נתנאל

ביצה פרק ג סימן ג אות ה מג

קרבן עדה

שבת פרק ז הלכה ב ד"ה ולית ליה .. עז

קרית מלך

הלכות ציצית פרק ב הלכה א סא

קרן אורה

שבת קז א ד"ה והנה במה שפרש"י .. גח
שבת קז ב ד"ה הא הורגן מז

רביד הזהב

תרומה כה ד לח

שדי חמד

מערכת חנוכה ד"ה וראיתי עוד שם לז

שו"ת אמרי יושר

סימן ט אות ה בדר

שו"ת גינת ורדים

חלק א כלל ב סימן מז ד"ה אך
מה שיראה לח

שו"ת דברי יוסף

חלק ד סימן למ יז, למ

שו"ת הרדב"ז

חלק ב סימן תרפה מט, סט

שו"ת הרז"ה

פתיחה ג ד"ה ובוה נחא נג

שו"ת חתם סופר

אורח חיים סימן למ לו
יורה דעה סימן רעו לו

שו"ת ישועת מלכו

אורח חיים סימן א-ב סמ
אורח חיים סימן ג סג

שו"ת מהרי"ל החדשות

סימן ה סח

שו"ת מהרש"ם

חלק ה סימן לה לו, מז, מז

שו"ת עמק הלכה

חלק א סימן א לו

שו"ת תשובות והנהגות

חלק ד סימן ה עז

שפוני טמוני חול

ביטול טענה הרביעית מט
סימן א מז, מז
סימן ב אות ב כט
סימן ב אות ז סא

שפתי חכמים

מגילה ו א ד"ה חלזון כה

תוספות רע"א על המשניות

שבת פרק יד משנה א בדר

תועפות ראם

סימן תא אות יז יט

תפארת ישראל

הקדמה לסדר מועד - כללי בדי כהונה ... כ

תשובה מאת הגר"מ שטערן

(בעמח"ס באר משה) ימ, לו